ÉRTEKEZÉSEK
A TÖRTÉNETI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL

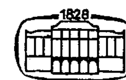
ÚJ SOROZAT
96.

SZERKESZTI
SZŰCS JENŐ és VÖRÖS ANTAL

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETE

ROMSICS IGNÁC

A DUNA—TISZA KÖZE HATALMI-POLITIKAI VISZONYAI 1918—19-BEN

AKADÉMIAI KIADÓ · BUDAPEST · 1982

ISBN 963 05 2769 3

PRINTED IN HUNGARY

TARTALOM

I. A TÉRSÉG TÁRSADALMI ÉS POLITIKAI VISZONYAINAK FŐBB JELLEMZŐI A XX. SZÁZAD ELEJÉN

Mint ma, a Duna–Tisza köze a XX. század elején is több szempontból heterogén tájegység volt. Domborzati-talajtani viszonyaira nézve az északi hegy- és dombvidék Dél-Pest-vidéki nyúlványaiból, a Kiskunság homokjából, a Duna mellék 25–30 km széles folyami agyagjából, valamint Észak-Bácska löszös talajából tevődött össze. Az eltérő földrajzi adottságok különböző agrárkultúrák kifejlődésének kedveztek. A Kiskunság részben szőlő- és gyümölcstermesztéséről, részben állattartásáról volt ismert, Észak-Bácskában a gabona- és kukoricatermesztés dívott, a Duna mellék egyes részein pedig a zöldségtermesztés kezdett meghonosodni. Vegyes összetételű volt a térség népessége is. A mezővárosi és Duna melléki kun-magyar őslakosság mellé a XVIII. században délszlávok, németek, szlovákok, valamint felvidéki és dunántúli magyarok települtek.[1] S noha a XX. század elején már csak néhány falu (szlovákok éltek Sárin és Dunaegyházán, németek Hartán, Hajóson, Nemesnádudvaron és Szigetújfalun, délszlávok Dusnokon és Bátyán) lakossága őrizte eredeti nemzetiségét (1910-ben mindössze az összlakosság 4,7%-a vallotta magát idegen anyanyelvűnek), a vallási és nyelvjárási különbségek jelezték a vegyes eredetet. A „Három Város", valamint a kunszentmiklósi és a dunavecsei járás őző beszédű reformátusai túlnyomórészt őslakosok, Kiskunfélegyháza, valamint a kiskőrösi és a kalocsai járás enyhén palócos kiejtésű katolikusai pedig többségükben telepesek voltak. S sorolhatnánk tovább a népélet többi területén (viselet, szokások, hagyományok, dalkultúra stb.) hasonlóképpen megfigyelhető különbségeket.[2]

[1] KOSÁRY Domokos: Pest megye a kuruckorban és PETRŐCI Sándor: Pest megye újjátelepülése 1711–1760. In: Pest megye múltjából. (Szerk. Keleti Ferenc, Lakatos Ernő, Makkai László.) Bp., 1965. 9–94., 95–154.

[2] Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat. (Továbbiakban: Magy. Stat. Közl.) 42. köt. Bp., 1912. 190–198. és Magyarország vármegyéi és városai. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye. (Szerk. BOROVSZKY Samu.) Bp., é. n. II. köt. 14–16.

A társadalomalkotó tényezők legfontosabb komponense, a gazdaság alapvető jellege szempontjából azonban – s a történeti Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye északi felétől az ottani erősen nemzetiségi s az itteni túlnyomórészt magyar vagy asszimilálódott magyar jellegű lakosság mellett Duna–Tisza közét éppen ezért kell megkülönböztetni[3] – a térség valamennyi alrégiója egységes képet mutatott: mindegyik agrárvidék volt. Magyarország agrárnépességének aránya 1910-re 64,5%-ra csökkent, az iparból és forgalomból élők részesedése pedig 23,6%-ra emelkedett. A térség őstermelőinek aránya ezzel szemben valamennyi Duna–Tisza közi alrégióban elérte a 70%-ot, s az ipar-forgalmi lakosság részesedése csak 15% körül mozgott.[4] Az összlakosság jövedelemforrás szerinti részletes megoszlása így alakult:

Őstermelés	405 529	72,3%
Bányászat és ipar-forg. együtt	93 678	17,0%
bányászat	20	0,0%
ipar	65 827	11,7%
kereskedelem és hitel	15 278	2,7%
közlekedés	12 553	2,5%
Közszolg. és szabadfogl.	16 092	2,8%
Házi cseléd	10 615	1,8%
Egyéb (véderő, ismeretlen)	22 007	3,9%

[3] A Duna–Tisza köze és Észak-Pest megye összlakosságának (Kecskemét és Budapest nélkül) megoszlása:

Ágazat	Duna–Tisza köze		Észak-Pest megye	
	szám	%	szám	%
Őstermelés	366 615	74,27	191 232	35,59
Ipar-forgalom	79 078	16,02	269 959	50,24
Egyéb	47 907	9,71	76 045	14,17

Magy. Stat. Közl. 48. köt. Bp., 1913. II. Táblás kimutatások. 394–395. (Mivel legtöbb további statisztikai adatunk kútfője a Magy. Stat. Közl. fentebb idézett 48. kötete (378–396.), feleslegesnek érezzük idézet helyett minden 1910-es adat esetén újra és újra megadni. Írásunk forrásmegjelölés nélküli minden további statisztikai adata innen származik, s ebből következően 1910-re vonatkozik.)

[4] A Duna–Tisza köze össznépességének ágazati megoszlása járásonként és városonként (%):

A Duna–Tisza közi társadalom egyik legfőbb hatalmassága a mindenkori kalocsai érsek volt. Korszakunkban Császka György (1891–1904), Városy Gyula (1905–1910), Csernoch János (1911–1913) és Várady Lipót Árpád (1914–1923) viselte ezt a méltóságot. Képviselőik ott ültek a vármegye törvényhatósági bizottságában, de az egyházmegye papjain, valamint a térség nyugati és déli felében elterülő 63 ezer kat. holdas érseki és 19 ezer holdas káptalani birtokok bérlőin s a földbirtokaik 2/5 részét kitevő házi kezelésben levő uradalmak intézői és gazdatiszti karán keresztül közvetlenül is igen jelentős számú tömeget tudtak orientálni és céljaik szolgálatába állítani.[5] A kalocsai érsekek helyi jelentőségű társadalmi és politikai súlyát – közvetve – az is fokozta, hogy a Duna–Tisza közének tulajdonképpen nem volt arisztokrata nagybirtokossága, sőt „ezerholdas" középbirtokossága is alig. Nagybirtokok és uradalmak természetesen voltak. Coburg Fülöp herceg 10 ezer hold fölötti birtokai az egész megyét behálózták, gróf Károlyi Lászlónak az alsódabasi, a gróf Teleki testvéreknek pedig a dunavecsei járásban voltak egyaránt mintegy 5–5 ezer holdas birtokai. Ők azonban nem vagy csak nagyon ritkán fordultak meg itteni földjeiken. Coburg herceg közismerten „nemzetek feletti" monarchiai

Járás vagy város	Őstermelés	Ipar-forgalom	Egyéb
kiskunfélegyházi	84,92	9,21	5,87
kiskőrösi	81,74	11,31	6,95
alsódabasi	80,83	12,72	6,45
kunszentmiklósi	78,43	12,40	9,26
abonyi	76,16	13,48	10,36
dunavecsei	73,75	17,23	9,02
kalocsai	72,39	15,89	11,72
ráckevei	72,14	20,11	7,75
Kiskunhalas	71,80	16,72	11,47
Nagykőrös	70,30	18,41	11,28
Kiskunfélegyháza	62,54	22,62	14,83
Kecskemét	58,22	24,83	16,94
Cegléd	51,66	31,80	16,53

[5] Az érseki birtokokra lásd BOROVSZKY: i. m. II. köt. 79., az érsekekre és tevékenységükre pedig HARGITAY Gábor: A kalocsai érsekek politikája a két világháború között c. kéziratos bölcsészdoktori disszertációjának bevezető fejezeteit. (ELTE, Új- és legújabbkori Magyar Történeti Tanszék.)

arisztokrata volt, s a Telekiek és Károlyi nagy birtokai is az ország más vidékein helyezkedtek el. De még a mintegy másfél tucatnyi úri kis- és középbirtokosság egy része is csak időnként s főleg nyaranta fordult meg a Duna–Tisza közén. Néhányuknak a fővárosban volt állandó lakása, mások birtokainak többsége – az arisztokratákéhoz hasonlóan – más vidékeken feküdt. Báró Kaas Ivor például Akasztón 1000, Beregben 3000, báró Prónay Gábor Acsán 3000, Zemplénben és Nógrádban 6000 hold fölött rendelkezett. A vidékkel szorosabb kapcsolatban levők közül megemlíthető az örkényi Pálóczi Horváth István (16 ezer hold), a dömsödi Hajós József (2 ezer hold), az abonyi báró Harkányi Frigyes (3500 hold), a bugyi Förster Kálmán (1200 hold) és a kunszentmiklósi Baky család (1500 hold). Az arisztokrácia és a nemesi középbirtokosság „gyengeségének" oka a török időkre nyúlik vissza. Az elhagyott nemesi birtokokat a mezővárosok elfoglalták, s ezeket több esetben a török kiűzése után is sikerült megtartaniuk. Kecskemét, Cegléd, Kiskunhalas és Kiskunfélegyháza környékén szinte nem voltak nemesi nagy- és középbirtokok. A kalocsai érsekség birtokai a térség nyugati és déli felében, a felsorolt nagy- és középbirtokosok földjei pedig zömmel az abonyi, alsódabasi és dunavecsei járásban helyezkedtek el.[6]

Ha rangban és eleganciában nem is, vagyonukat tekintve a századfordulóra a földbirtokosság mellé zárkóztak fel a mezővárosok kisebb részben magyar, többségükben pedig német és zsidó eredetű legnagyobb kereskedelmi cégeinek és ipari üzemeinek a tulajdonosai. Általában felvásárlással és belkereskedelemmel kezdték, a század elejére azonban már megszervezték a kiskunsági gyümölcs és baromfi nemzetközi exportját, sőt a mezőgazdasági termények helyi feldolgozó iparát is megteremtették. E réteg tipikus képviselője volt a kecskeméti Lőwy család. A „dinasztiaalapító" baromfifelvásárlóként és helyi forgalmazóként teremtett egzisztenciát a neoabszolutizmus éveiben, fia – a századfordulón – több vagonban szállította külföldre az élő, ill. saját üzemében feldolgozott kacsát, libát és csirkét, s egy napilap finanszírozására is volt anyagi lehetősége. Az unoka, Lőwy Ödön – mint ezt a későbbiekben látni fogjuk – már nem a gazdasági, hanem a politikai életben kívánt boldogulni. A térség mezővárosainak hasonló utat bejárt családjai voltak a Benedek, Győrfy, Feldmayer, Grosshaus és Rosenfeld cégek.[7]

A társadalmi piramis csúcsán elhelyezkedők mellett a hatalmi-politikai hierarchia néhányszáz főből álló felső rétegébe tartoztak még a közigazgatás, karhatalom és igazságszolgáltatás vezető beosztású tisztviselői és alkalmazottai, a szolgabírók, polgármesterek és rendőrkapitányok, a törvényszékek és ügyészségek vezetői, valamint a társadalmilag is elismert tudással rendelkező egyéb értelmiségiek, például a kecskeméti jogakadémia néhány patinás nevű tanára. Noha ebben az időben már az egyszerű származású mezővárosi polgármester alakja sem volt ismeretlen, e réteg s kiváltképp a szolgabírói kar többsége nemesi származású volt. A térség hagyományos szolgabíró-dinasztiáit, a Földváryakat, a Förstereket, a Melczereket és a Safáryakat mindenekelőtt ez választotta el a közszolgálatban dolgozó alacsonyabb beosztású tisztviselőktől, a tanári és tanítói kartól, valamint az ún. szabadfoglalkozásúak (ügyvédek, orvosok, mérnökök stb.) többségétől. A nemesi származásúak mellett utóbbiak között ekkor már nagyon sok olyan akadt, aki gyermekkorát birtokos paraszti, kisiparosi, kereskedői vagy éppen honorácior környezetben töltötte. De még az értelmiségi rétegek közbülső és alsó kategóriáin belül is nagyok voltak a különbségek. Ég és föld választotta el például a maga falujában megfellebbezhetetlen nagyhatalomnak számító jegyzőt s a mezővárosok mindenkinek kiszolgáltatott tanítónőit. S ha egy vidéki tanító – a jegyző és a pap mellett – természetszerűleg a „falusi triumvirátus" harmadik tagja volt, ez nem jelentette azt, hogy egy városi tanító is a polgármesterrel, gazdasági tanácsossal vagy a rendőrkapitánnyal említődött egy napon. Fenti rétegek jószerével egyetlen közös vonása a „magasabb" iskolai végzettség volt. Duna–Tisza közi számuk 1910-ben megközelítette a 7 ezret, családtagjaikkal együtt az összlakosság 2,8%-át tették ki, ami éppen 1%-kal volt alacsonyabb az országos átlagnál.[8]

Több szempontból (vagyoni helyzet, életmód, ruházat, iskolai végzettség, társadalmi érintkezés) is élesen elváltak az úri középosztály Duna–Tisza közi csoportjaitól a középrétegek egyéb alsó kategóriáiba tartozók, a

[6] A Magyar Korona Országainak Mezőgazdasági Statisztikája. Bp., 1897. II. köt. 218–263., vö. BOROVSZKY: i. m. II. köt. 48–51., 75–87. és ERDEI Ferenc: Futóhomok. A Duna–Tisza köze. Bp., 1957. (3. kiad.) 21., 72–76.

[7] Általában ERDEI: i. m. 130.; a gyümölcskereskedelem kibontakozására: *Kecskeméti Lapok,* 1890. okt. 26. és 1891. jún. 21.; a Lőwy családra: Kecskeméti Nagy Képes Naptár, 1909. 229–230.

[8] BUDAY Dezső: Magyarország honorácior osztályai. Bp., 1916.

kisebb kereskedelmi és ipari üzemek tulajdonosai, valamint a segéd nélkül dolgozó kisiparosok és kiskereskedők. De mint az értelmiségen, e 20 ezres rétegen belül is nagyok voltak a különbségek. A falusi cipészek, kovácsok és bognárok jó része még a paraszti létből sem szakadt ki teljesen. Iparűző tevékenységüket – ha tehették – azokra a hetekre és hónapokra halasztották, amikor a mezőgazdasági munka szünetelt. Egyébként maguk is gazdálkodtak. Sokuknak volt 1-2 hold földje, veteményese.[9] A több segédet alkalmazó városi kisiparosok és kiskereskedők többsége fizikai munkát maga már nem végzett, s általában lakóhelye megbecsült polgára volt. A segéd nélkül vagy egy-két segéddel dolgozó kisiparosok és az üzlet nélküli vagy üzletükbe legfeljebb családtagjukat állító kiskereskedők társadalmi helyzete és életmódja ugyanakkor előbbiek alkalmazottainak életvitele felé gravitált. Perspektívát nemigen láttak maguk előtt, s fiaikat – ha tehették – „úrnak" (értsd: postásnak, vasutasnak, esetleg tanítónak) adták. Néhányuk a munkásság, ill. a szociáldemokrácia felé orientálódott. A század első éveiben szinte mindegyik mezőváros szociáldemokratái között találunk egy-két kisiparost, sőt Benedek Péter személyében a kecskemétiek első lapjának *(Kecskeméti Munkás)* kiadója és szerkesztője is kisiparos volt. Ez utóbbiaktól eltekintve mindemellett összekötötte őket a tulajdon birtoklásának és az önállóság tudatának valósága vagy illúziója. E réteg – családtagokkal és az egyéb kategóriába sorolt háztulajdonosokkal és járadékból élőkkel együtt – az összlakosságnak mintegy 11-12%-át adta.[10]

A térség társadalmának jellegadó többségét, 72,3%-át a részben vagy egészben polgárosodott, s döntően városi középrétegektől, tehát a szűkebb értelemben vett közép- és kispolgárságtól külső és belső jegyekben elkülönült parasztság alkotta. Egyik nagy csoportjuk, az 5 kat. holdnál nagyobb földtulajdonnal rendelkező birtokos parasztság tette ki a vidék legszámottevőbb és viszonylag homogén társadalmi rétegét: a kereső lakosság 39,9, az agrárkeresők 57,3%-át adták. (A kisparaszti, ill. közép- és gazdagparaszti családok ezen belüli aránya hozzávetőleg 60–40% lehetett.[11]) Ez az arány magasabb volt mind a mai Alföld (50,2%) és északi területek (54,3%) megfelelő százalékos értékeinél.[12] A nemesi földbirtok és földbirtokosság háttérbe szorultságához hasonlóan a birtokos parasztság erősségének okai is a XVIII. századra nyúlnak vissza. A térség keleti felében, Kecskeméten, Nagykőrösön, Cegléden és Kiskunhalason, ill. e városok környékén a nemességtől megvásárolt földek folyamatos parcellázása járult hozzá a parasztság tulajdonos rétegeinek viszonylagos erősségéhez, a térség nyugati felében, egyrészt Soltvadkerten, Kecelen és Kiskőrösön, másrészt egyes Duna melléki községekben (Hartán, Hajóson, Szakmáron, Homokmégyen) a XVIII. századi magánföldbirtokosi és érseki telepítés – természetesen sohasem önzetlen – kedvezményei és gondoskodása eredményezték ugyanezt.[13]

A parasztság másik nagy csoportja az 5 kat. hold alatti törpebirtokosokból, valamint a földtelen mezőgazdasági napszámosokból és cselédekből tevődött össze. A cselédek a mezőgazdaságban keresők 12,36%-át, a törpebirtokosok és napszámosok 30,13%-át adták. A mintegy 47 ezer törpebirtokos és mezőgazdasági napszámos egymáshoz viszonyított aránya körülbelül megegyezett.[14] Az agrárproletariátus ezen rétegeinek területi elhelyezkedése és az egyes tájegységek földbirtokstruktúrája között szoros

[9] Lásd erre a térség 1919-es munkástanácstagjairól készített kimutatásokban a kisiparosok vagyonának részletezését: Pest megyei Levéltár. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye (továbbiakban: PmL PPSKk vm.) Direktóriumának eln. ir. 6/1919.

[10] Uo.; mentalitásukra *Kecskeméti Lapok,* 1890. okt. 5.; Benedek Péter tevékenységét ismerteti HELTAI Nándor: A kecskemkéti munkáslapok története. In: Népkutató-Honismereti Kör Évkönyve. 1964–65. 4.

[11] Az önálló birtokosok megoszlása:

100 kat. h. felett:	2,8%	(1 639)
10–100 kat. h.:	36,0%	(20 450)
5–10 kat. h.:	58,7%	(33 371)
Egyéb önálló:	2,4%	(1 391)

[12] KISS Albert: Az agárnépességi viszonyok területi alakulása Magyarországon. 1880–1960. *Demográfia* 4 (1961), 50–90.

[13] ERDEI: i. m. 72–74., 149., 152. és 232.

[14] A törpebirtokosok és a föld nélküli mezőgazdasági napszámosok egymáshoz viszonyított aránya alrégióként és településenként nagymértékben különbözött. Sajtóközlemények alapján számítottuk ki, hogy kalocsai arányuk hozzávetőleg megegyezett. (ROMSICS Ignác: Kalocsa társadalmi-politikai viszonyai 1918/19-ben. In: Cumánia. III. Historia. Szerk. Horváth Attila. Kecskemét, 1975. 318.) A kecskeméti megoszlást egészen pontosan ismerjük. A statisztikákban mezőgazdasági munkásként szereplők 79%-a 5 kat. hold alatti földtulajdonnal vagy földbérlettel rendelkező törpebirtokos, 21%-a pedig föld nélküli napszámos volt. (LAKOS Béla: Kecskemét gazdasági fejlődése. *Huszadik Század,* 1913. II. 245.) Kecskemét város birtokpolitikája s ennek következtében a parasztság rétegeződése azonban csaknem egyedülálló jelenségnek tekinthető, s az egész térségre vonatkozóan ezért helyesebb a kalocsai arányokat alapul venni.

kapcsolat volt. A cselédség agrárproletariátuson belüli aránya az alsódabasi, kunszentmiklósi és dunavecsei járásban elérte vagy meghaladta a 30%-ot. Egyebütt és a mezővárosokban pedig általában 20% körül mozgott.

A parasztság eme két nagy csoportja között alapvetően a földhöz való más-más viszony húzott éles választóvonalat. A birtokos parasztság – noha nyilvánvalóan a cselédeket alkalmazó gazdagparaszt és az esetenként bérmunkát is vállalni kényszerülő 5–10 holdas kisparaszt között is nagyok voltak a különbségek – lényegében a saját földjéből élt. A napszámosoknak és a cselédeknek nem volt földjük; ők a nemesi uradalmak és gazdagparasztok bérmunkásai voltak. A törpebirtokosok e két nagy csoport közötti átmenetet reprezentálták. 5 kat. hold alatti birtokaikból általában nem tudtak megélni (kivételesen, egy Kecskemét környéki gyümölcsfákkal beültetett 5 holdas szőlőből viszont igen szépen), ezért rendszeresen dolgoztak a „máséba" is. Ennyiben a föld nélküli napszámosokra hasonlítottak. Valami vagyonuk azonban mégis volt, s ha életlehetőségeik nem is, vágyaik a parasztság önálló, tulajdonos rétegeihez is kötötték őket. Egyes vidékeken, így például Kecskemét környékén, ahol a városnak még mindig volt parcellázni és bérletbe adni való földje, vágyaik és reményeik nem is voltak minden alap nélküliek.

Parasztságról tehát mint egységes osztályról már a XX. század elején és a Duna–Tisza közén sem beszélhetünk. Különösen anakronisztikus lenne ez a mezővárosi polgárparasztok és munkás-napszámosok esetében. A falvak lakossága már inkább együvé tartozott. Az anyagi különbözőségekkel szemben hatottak az életformabeli azonosságok, mindenekelőtt a lakóhely és a munkahely egységén alapuló élet, az öltözködés és viselkedésbeli hasonlóságok, a közös szokások és hagyományok s olykor a rokonsági kapcsolatok. Ezek, ha nem is szüntették meg, mindenesetre csökkentették az osztály- és réteghelyzetből eleve adódó tudati különbségeket. S noha a birtokos parasztság felső rétegének képviselői mint bírók, képviselőtestületi tagok, Hangya-szövetkezeti és gazdaköri vezetők éppen a századelőre emelkedtek a jegyző, pap és tanító mellé, s bérkövetelések, aratósztrájkok formájában az agrárproletariátus is ekkor tette meg első lépéseit a politikai önállósodás útján, a politika és általában a „külvilág" dolgai iránti általános közömbösségük s a szemükben ezt megtestesítő „nadrágos embertől" való óvakodásuk és idegenkedésük is rokonította őket.[15]

[15]A Duna–Tisza közi parasztság gazdálkodására, életmódjára és szokásaira igen jó források találhatók a kiskunhalasi Thorma János Múzeumban (továbbiakban: TJM) és

Tevékenységük jellegét tekintve az agrárproletariátus és az ipari munkásság között helyezkedtek el a házi cselédek és a statisztikákban külön meghatározás nélkülinek nevezett napszámosok. Mindkét réteg szorosan kötődött a parasztsághoz és a faluhoz. A házi cselédek többsége fiatal parasztlány volt, aki az „úri" házakhoz „móringot" gyűjteni s szokást, illemet tanulni ment. Többségük néhány év után visszatért falujába, vagy férjhez ment egy „városihoz". Kisebb részük, ha az „úr" „jó" volt, s ha a munkát sem érezte megalázónak, cselédként, szolgálóként öregedett meg.[16] 1910-ben mintegy 10 ezer házi cselédet mutattak ki a statisztikák; a Duna–Tisza közi összlakosság 1,8%-át tették ki. A külön meghatározás nélküli napszámosok megjelölés mögött egy olyan – családtagjaikkal együtt ugyanekkora számú és ugyanilyen arányú – átmeneti munkásréteg húzódott meg, amelynek tagjai idénymunkák (kaszálás, kapálás, aratás) idején falujukban vagy városukban ugyan még mezőgazdasági munkát végeztek részesként vagy napszámosként, az év másik felében viszont már nagy építkezéseken vagy földmunkákon dolgoztak – helyben, vidéken s olykor külföldön. A kalocsai kubikosok például sokáig a Nyugati pályaudvar építésének, a kiskunhalasiak pedig a dél-tiszántúli ármentesítési és mocsárlecsapolási munkálatoknak a földmunkásai voltak. A külföldi és fővárosi munkásokkal vagy egyszerűen csak a tiszántúli napszámosokkal való találkozásoknak természetesen tudati következményei lettek. Néhány helyre, így például az említett Kalocsára és Kiskunhalasra is, ők hozták az első híreket a viharsarki parasztmozgalmakról és a szociáldemokráciáról, s az ipari munkások és egy-két kisiparos mellett az első szociáldemokrata szervezetek létrehozásában is ők játszottak tevékeny szerepet.[17]

A térség agrár jellegéből, valamint a kisipar és a kiskereskedelem erősségéből következett, hogy a közlekedési, kereskedelmi és ipari munkásság

a budapesti Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattárában. Legfontosabbak a G. Tóth család korabeli gazdasági feljegyzései és költségvetései (TJM LXVII/5925–5937.), Csonka Mihály önéletrajza (TJM XXX/4734.) és Bodoglári Gyenizse Lajos különféle jellegű feljegyzései (Néprajzi Múzeum).

[16]Bács-Kiskun megyei Levéltár (továbbiakban: B-KmL), Visszaemlékezések. Kalocsa. Raichné, Brandtner Erzsébet.

[17]Uo. Geri József és Bagó Sándor visszaemlékezése, továbbá *Kalocsai Néplap*, 1910. szept. 17. és NAGY CZIROK László: Népi mozgalmak és a szocializmus úttörői Kiskunhalason. (Kézirat a Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattárában. Lelt. sz.: P. 152/1963–64.)

együttes száma és aránya is igen alacsony volt. Családtagjaikkal együtt mindössze az összlakosság 9-10%-át tették ki. Ezek többsége – mintegy 15 ezer kereső – ipari munkás volt. Mentalitásukat és politikai tudatukat döntően meghatározta egyrészről az a körülmény, hogy 35%-uk egy vagy két alkalmazottat foglalkoztató műhelyben dolgozott, s hogy az ún. nagyipari munkásság (ha ilyen környezetben egyáltalán jogosult ez a fogalom) ipari munkásságon belüli aránya alig haladta meg az 5%-ot.[18] A 20 főnél nagyobb létszámmal dolgozó 33 üzem többségének sem volt ugyanis 20–50 főnél több munkása. Ennél nagyobb létszámmal csak a kecskeméti gyufagyár (250 fő), gazdasági gépgyár (180 fő), téglagyár (170–180 fő), a ceglédi szivarszipkagyár (80 fő) és téglagyár (54 fő), valamint a kiskunfélegyházi papírszopóka gyár (50–60 fő) és gőzmalom (65 fő) dolgozott.[19] Ezzel szemben Magyarország ipari munkásainak 52,1%-a ekkor már gyári munkásként dolgozott. Másfelől az, hogy a Duna–Tisza közi ipari munkásságnak több mint 90%-a a mezőgazdasági munkából éppen vagy nemrég kiszakadt tanulatlan szolga és segédmunkás, ill. tanonc volt, s hogy az előmunkások és üzemvezetők aránya nem érte el a 2%-ot.[20]

[18] A Duna–Tisza köze és Magyarország ipari üzemeinek megoszlása a foglalkoztatottak száma szerint:

Foglalkoztatottak száma	Duna–Tisza közi üzemek		Magyarországi üzemek	
	száma	%-a	száma	%-a
0	9 389	64,5	330 975	62,0
1	2 774	19,1	98 305	18,4
2	1 228	8,4	45 323	8,5
3–5	867	6,0	39 059	7,3
6–10	195	1,3	10 991	2,1
11–20	58	0,4	4 523	0,9
20–	33	0,2	4 020	0,8

[19] BOROVSZKY: i. m. II. köt. 147–156.

[20] A Duna–Tisza közi ipari munkásság beosztás szerinti megoszlása:

	Számuk	%
Tisztviselő	242	1,6
Segítő	250	1,6
Művezető és előmunkás	251	1,7
Segédmunkás és szolga	9 726	66,1
Tanonc	4 244	28,8

Noha a századvégi és századeleji szociáldemokrata szervezkedés bázisát döntően ez a munkásréteg alkotta, a térség általános jellegének s az ipari munkásság belső struktúrájának ismeretében hitelt érdemlőnek tarthatjuk azokat a kortársi megállapításokat is, amelyek arra mutatnak rá, hogy sokuk legfőbb vágya még közülük is a saját ház és a néhány négyszögöl szőlő vagy veteményes volt, s hogy – munkával és szerencsével – ez jó néhányuknak sikerült is.[21]

Mindezek alapján a Duna–Tisza közi társadalom osztályszerkezete – igen vázlatosan – így összegezhető:

Középrétegek	%	Munkásság	%
Birtokos parasztság	40	Agrárproletariátus (a törpebirtokossággal együtt)	32
Közép- és kispolgárság	14-15	Ipari-forgalmi munkásság	9-10
		Egyéb	4
Összesen:	54-55	Összesen:	45-46

A Duna–Tisza köze több mint félmilliós összlakossága azonban különböző településtípusokban élt, s a lakóhely jellege, azaz a település urbanizáltsági foka, az ott élők foglalkozásszerkezeti megoszlása, az országgal és a világgal való kapcsolatuk, tehát a hírközlési lehetőségek és az útviszonyok paraszt és paraszt, munkás és munkás között is jelentős különbségeket eredményeztek. A politikai viselkedést befolyásoló tényezők közül a foglalkozásszerkezeti hovatartozás mellett megítélésünk szerint ennek, s nem a vallási, származási és néprajzi különbségeknek volt döntő szerepe. A skála egyik végén helyezkedett el az öt mezőváros, Kecskemét, Cegléd, Kiskunfélegyháza, Nagykőrös és Kiskunhalas. Sajátos, sem igazi falu, sem igazi város jellegük éppen a század elejére alakult ki. Az időjárástól függően sáros vagy poros külső kerületeik még széltében szétterült óriásfalvaknak tűnhettek az utazó előtt. A szecessziós főtereket övező zártsorú és emeletes épületek (új városházák, iskolák, szállodák, bírósági, törvényszéki és takarékpénztári épületek, üzletek és lakóházak), a kövezett utcák és aszfal-

[21] „Itt még a munkás legfőbb vágya is az volt, hogy egy kis hajlékot szerezzen, s ezt megtoldja néhány □-öl szőlővel." (PmL PPSKk vm. Alispánjának ír. TAGYOB. Kiskunfélegyháza. 3.) – „Igen sok dolgozó proletárnak és munkásnak van egy kis házacskája vagy egy kis darab földje vagy szőlője." (Országos Levéltár [továbbiakban: OL] L. 1. 1919–21–2941. – A nagykőrösi direktórium jelentése.)

tozott járdák, valamint a nemrég megkezdett közművesítési és villamosítási munkálatok első eredményei azonban már mind-mind amellett tanúskodtak, hogy mégiscsak városok ezek.[22] A lakosság foglalkozásszerkezeti megoszlása ugyanezt a kettősséget tükrözte. Az ipari-forgalmi lakosság aránya Cegléden már meghaladta a 30%-ot, s Kecskeméten és Kiskunfélegyházán is 20% fölött mozgott. A 33 húsz főnél több munkást foglalkoztató üzemből 32 esett erre az öt városra. Az élen Kecskemét járt, ahol 20 ilyen üzemelt. Cegléd hattal, Kiskunfélegyháza öttel, Nagykőrös pedig eggyel büszkélkedhetett. Ebből következett, hogy a térség ipari munkásainak több mint fele (56%-a) s „nagyipari munkásságának" egésze ebben az öt városban élt és dolgozott. Az ipari-forgalmi lakosságéhoz hasonlóan viszonylag magas volt az értelmiség száma és aránya. Számuk (családtagjaikkal együtt) Kiskunhalas kivételével mindegyikben meghaladta az ezret, s Kecskeméten a háromezret is felülmúlta. Az ipari és kereskedelmi középpolgárság, valamint a pénzintézeti tisztviselők mellett mint előfizetők elsősorban ők tartották el az általában minden városban 1000–1000 példányszám körül megjelenő kormánypárti és ellenzéki hetilapokat (ennél differenciáltabb sajtóviszonyai csak Kecskemétnek voltak), jelentős részét alkották az éppen üzemelni kezdő „mozgóképszínházak" törzsközönségének, s a térség Kecskeméten székelő állandó színtársulata is főleg rájuk számíthatott.[23] Ezek voltak azok a Duna–Tisza közi települések, amelyek viszonylag modernebb külsőjükkel és légkörükkel szinte szigetekként emelkedtek ki a tradicionális parasztvilágból, ahol Nyugat-Európa és Budapest szellemi kohóiból érkező üzenetek befogadására egyáltalán képesek voltak. A parasztság aránya és különösen száma azonban még ezekben a településekben is igen magas volt (Kecskeméten és Cegléden 60% alatt, Kiskunhalason és Nagykőrösön 70% felett), ami a sajátos mezővárosi településszerkezettel, a városias központot körülvevő óriásfalvakkal és több száz négyzetkilométernyi tanyavilággal magyarázható. De a modernebb környezet, s a polgári értelmiség és ipari munkásság nagyobb

[22] A mezővárosok külső képéről, ill. a századforduló éveinek dinamikus építkezési és közművesítési munkálatairól időről időre beszámolt a helyi sajtó. Lásd például: *Kecskeméti Lapok*, 1890. okt. 19. és 1893. jún. 14., valamint *Félegyházi Hírlap*, 1915. febr. 14.; Vö. B-KmL Kecskemét városképe 1868–1975. Kézirat.

[23] A sajtóviszonyok részletes statisztikájára lásd PmL PPSKk vm. Alispánjának biz. ir. 29/1906., 2/1907., és uo. főispánjának biz. ir. 26/1910., 54/1911., 101/1915. A Kecskeméten székelő színtársulatra és mozikra: MARIHÁZY Miklós: Színház és mozi. *Az Alföld*, 1914/1. sz., és FENYŐ Sándor: Mozi és Színház. *Az Alföld*, 1914/3. sz.

arányú jelenléte még a parasztság mentalitására és politikai tudatára is hatással volt. Bátrabbak és felvilágosultabbak voltak a kevésbé városias vagy falusi, tanyai környezetben élőknél. Kecskemét és a négy másik mezőváros belterületén a Duna–Tisza közi összlakosság 23%-a élt.[24]

Város és falu határán helyezkedtek el azok az 5 ezer főt meghaladó összlakosságú települések, amelyeket – Erdei Ferenc nyomán – falusias mezővárosoknak nevezhetünk. A mezővárosokhoz hasonlóan mindegyik falusias mezővárosnak volt postája, távirdája, s már a legtöbbet meg lehetett közelíteni vasúton is. Itt azonban a városi külsőre valóban csak a főteret övező főszolgabírói hivatal, községháza, esetleg szálloda és középiskola épülete emlékeztetett. Mozija és külön hetilapja csak néhánynak (Abonynak, Dunavecsének, Kunszentmiklósnak, Kalocsának, Kiskőrösnek és Kiskunmajsának) volt, s a *Kalocsai Néplap* kivételével, amely 1000 példányban jelent meg, e hetilapok példányszáma általában nem érte el az ötszázat. A 23 5000 főnél nagyobb összlakosságú település közül Zagyvarékás, Solt, Izsák, Kecel, Újkécske, Lajosmizse és Kiskunmajsa őstermelőinek az össznépességhez viszonyított aránya meghaladta a 80%-ot. Egyrészük (Zagyvarékás, Kecel, Izsák, Újkécske) éppen ezért még a falusias mezővárosnak sem nevezhető. A külön hetilappal rendelkező falusias mezővárosokban, valamint Dunapatajon, Szabadszálláson és Ráckevén 65–75% között mozgott az agrárnépesség aránya. Arányaiban jelentéktelen volt, de létezett értelmiség (az összlakosságnak általában 2-4%-át tette ki), s 2-300 főnyi kisipari munkásság is élt ezekben a településekben.

Kalocsa, mely összlakosságának számát tekintve ebbe a településtípusba sorolható, foglalkozás- és településszerkezeti szempontból egészen más jellegű város volt. Ipari-forgalmi lakosságának aránya (35%) ugyanis a térségben egyedülálló módon meghaladta az őstermelők arányát (30%), s az értelmiségé is 10%-ot tett ki! Az értelmiség országosan igen magas aránya Kalocsa iskolaváros jellegével, s az érsekség jelenlétével függött össze. Az őstermelő és ipari-forgalmi lakosság megoszlásának szintén történeti okai voltak. A Duna–Tisza közi mezővárosok külterületi népességének megfelelő, eredetileg városlakó Kalocsa környéki parasztság nem a földjére épített tanyákat, hanem – ún. belsőségeket ugyan hagyva – egymás mellé települt. A domborzati és talajtani viszonyok következében

[24] A kül- és belterületi népesség megoszlására vonatkozó itteni és minden további adatunk kútfője: A Magyar Szent Korona Országainak Helységnévtára. 1913. Bp., 1913. 99–105.

így létrejött sajátos települések, az ún. szállások Szakmár és Homokmégy központtal a XIX. század végén közigazgatásilag is önállóvá váltak.[25] Kalocsa tulajdonképpeni külterületi népességét, volt parasztságának nagyobb részét így a statisztikák külön településként kezelték. Kalocsán és a falusias mezővárosok belterületén a Duna–Tisza közi össznépesség 19,42%-a élt.

A településszerkezeti skála másik végén a mezővárosok körüli tanyák és tanyacsoportok, valamint a Duna mentére jellemző puszták és szállások helyezkedtek el, amelyeknek lakossága kizárólag agrárnépesség volt. Az ötezer főnél alacsonyabb összlakosságú 72 falu és kisközség többségének foglalkozásszerkezeti megoszlása nem sokkal volt differenciáltabb. Egy-egy falu összlakosságából átlagban 3102-en a mezőgazdaságban, 409-en az iparban-forgalomban dolgoztak. Az értelmiségiek és családtagjaik száma 52 főt tett ki. A Duna–Tisza közi tanyák és tanyai lakosok mába nyúló világtól való elzártsága közismert, de a századelőn a falvak és a falusi lakosok helyzete sem volt sokkal jobb. A 72 faluból kilencnek sem postája, sem távirdája, sem vasútja nem volt. Postával 29, postával és távirdával vagy vasúttal 12, mindhárommal 22 rendelkezett.[26] Ezeknek a településeknek többségébe ekkor még kövezett utak sem vezettek, ezért a lakóhelyen kívüli érintkezés – mint erről a kor kiskőrösi, majd kalocsai járási útmestere, aki az őszi esőzés következtében megérkezése után három napig szállította bútorait Kiskőrösről Kecelre (13 km), feljegyzéseiben bosszúsan beszámol – az őszi és tavaszi hónapokban úgyszólván lehetetlen volt.[27] Nem csoda, hogy olyan emberek éltek itt, akik életük során a közeli falusias mezővárosba is alig jutottak el, akiknek – mint ezt önéletrajzi regényében Nagy Lajos megjegyzi – az Apostag melléki tanya és a Solt közötti 10 km is nagy távolság volt.[28] Ezekben a településtípusokban élt a Duna–Tisza közi össznépesség közel kétharmada (57,33%).

A szűkre szabott magyar választójogi rendszer, valamint a műveltségi és iskolázottsági viszonyok (hogy az 1910-es népszámlálás 62%-nyi írástudójának zöme hogyan tudott írni és olvasni, ill., hogy az iskoláztatás milyen alacsony hatásfokú volt, erre nézve az I. világháborús népi levelek szolgál-

[25] BÁRTH János: A kalocsai szállások településnéprajza. Kalocsa, 1975.

[26] BOROVSZKY: i. m. I. köt.

[27] Kusza István járási útmester kéziratos önéletrajza. (Bozsó Ferenc – Kalocsa, Tomori u 1. – tulajdonában.)

[28] NAGY Lajos: A lázadó ember. In: Válogatott művei. Bp., 1973. 49.

tatnak támpontot) következtében a régió hivatalos politikai közvéleményének formálói a középrétegek és a birtokos parasztság legfelsőbb csoportjai közül kerültek ki. Politikai hagyományaiknak és gazdasági-politikai érdekeiknek megfelelően általában liberális függetlenségi politikusokat juttattak a parlamentbe. Nagykőrös éveken keresztül Eötvös Károlyt, Kiskunfélegyháza Holló Lajost, Kiskunhalas Mocsáry Lajos, Kecskemét Szappanos Istvánt és Hock Jánost, Cegléd Kossuth Ferencet, majd Károlyi Mihályt. Az 1892 és 1911 között megválasztott 65 országgyűlési képviselő közül 50 a függetlenségi párt különböző árnyalataihoz tartozott, s a Szabadelvű Pártra csak 11 esett.[29]

A dualizmus korának néhány évtizedes gazdasági és társadalmi fejlődése, a kapitalizálódás és polgárosodás következtében e rétegek politikai véleményformálása a század végén és a század elején módosulni kezdett. A deklasszálódástól tartó vagy már deklasszálódó nemesi kis- és középbirtokosok, valamint a jórészt már földtelen honorácior-dzsentrik közül sokan feladták 48/49-es liberalizmusukat, s a mezőgazdasági érdekek állami védelmének, sőt támogatásának szükségességét zászlójára író gróf Károlyi Sándor mögé sorakoztak. Az agrárizmus alapvetően a nagy- és középbirtokosok gazdaság- és társadalompolitikai céljait és törekvéseit fejezte ki, de előszeretettel hivatkozott a „gazdatársadalom" közös érdekeire is. A földbirtokosság és a birtokos parasztság közös érdekeinek hangoztatása s az ennek jegyében és szellemében folyó érdekvédelmi szervezkedés a század első évtizedére a Duna–Tisza közén is jelentős eredményekről számolhatott be. 1908-ban a Hangyának már a megye 133 községében volt helyi szervezete, s a Gazdaszövetség alá tartozó gazdakörök működtek Cegléden, Dunapatajon, Dunavecsén, Hartán, Jászszentlászlón, Kiskunfélegyházán, Kiskunhalason, Kiskunmajsán, Kalocsán, Ókécskén, Ordason, Solton és Kecskeméten. A szervező munka és a vármegyei vezetőségek élén a térséggel szorosabb kapcsolatban levő helyi földbirtokosság, valamint a vármegyei, járási és városi tisztviselőkar állt. A helyi vezetőségekben és irányító munkában a birtokos parasztok kaptak jelentős szerepet.[30]

A századvégi egyházpolitikai küzdelmek során megszületett politikai katolicizmus elsősorban Kalocsán és a kalocsai szállásokon hódított. Kalocsán szinte nem volt társadalmi réteg, amely az érsekség és az érseki

[29] LUGOSSY Endre–PARASZTHY Pál: A képviselőház a jelenben és a múltban. 1892–1911. Bp., 1906.

[30] BOROVSZKY: i. m. II. köt. 48–51.

uradalom befolyásától függetleníteni tudta volna magát. A tanárok és tanítók papi iskolákban tanítottak, az orvosok az egyház által fenntartott kórházban gyógyítottak, az uradalmi cselédek papi birtokon dolgoztak, a földmunkások bérletet, kertet csak az érsektől kaphattak, s a kisiparosok is tőle remélhették a legtöbb és legkomolyabb megrendeléseket. A gazdasági hatalom társadalmi, szellemi és politikai egyeduralommal párosult. A különféle katolikus egyletek az egész lakosságot átfogták, a káptalan finanszírozta *Kalocsai Néplap* mellett egyetlen más hetilap sem bizonyult életképesnek. S ha a Katolikus Néppárt jelöltje olykor vereséget szenvedett a választásokon, az nem a kalocsaiakon, hanem a választókerület református és függetlenségi érzelmű (mindenekelőtt dunapataji) birtokos parasztjain múlott. Bár az egyházmegye távolabbi s az érseki uradalmaktól részben vagy egészben független katolikus településeinek a lakossága kevésbé kötődött a politikai katolicizmushoz, a papi politika itt is ért el eredményeket. 1896-ban már 23 katolikus kör, 2 katolikus ifjúsági egylet, 6 katolikus legényegylet, 2 Szent Vincze-egylet és 4 katolikus temetkezési egylet működött az egyházmegyében. (Az országban ugyanekkor: 175, 7, 56, 9 és 30.) A századforduló után folytatódott a katolikus lakosság szervezése, s a *Kalocsai Néplap* híradásai szerint nem eredménytelenül. Míg az agrárius törekvések elsősorban a birtokos parasztságra, a politikai katolicizmus főként a városi közép- és kispolgárságra támaszkodott, de törekedett a városi és a falusi szegénység megszervezésére is. E tekintetben azonban nem ért el komoly sikereket, csupán a kalocsai agrárproletariátus és ipari munkásság egy részét sikerült befolyása alá vonni. A földmunkások 1-2 holdas bérletek, a cselédek a szoba-konyhás, kamrával, pincével, ólakkal, Northon-kúttal és 200 négyszögöles konyhakerttel ellátott cselédházak által kötődtek a papi politikához, az ipari munkások pedig azért léptek keresztényszocialista szakszervezetekbe, mert szociáldemokrata szakszervezeti tagoknak az érsekség nem adott munkát.[31]

A politikai katolicizmushoz és az agrárius törekvésekhez kapcsolódott és azok kísérőjelensége volt a politikai antiszemitizmus. Elsősorban Kalocsán, valamint a leginkább iparosodott mezővárosokban, így mindenek-

[31] A politikai katolicizmus egyházmegyei eredményeiről a *Kalocsai Néplap* tudósított rendszeresen. A statisztikára: *Kalocsai Néplap,* 1896. márc. 7., a későbbi eredményekre: uo. 1901. jan. 20., 1910. febr. 5., 1910. márc. 19., 1912. febr. 24, 1913. febr. 1. és 1915. jan. 30.; Kalocsára: ROMSICS: Kalocsa társadalmi-politikai viszonyai, i. m. 320–322.

előtt Cegléden és Kecskeméten ütötte fel fejét, ahol a gyümölcs- és baromfifelvásárlás a nagyrészt zsidó kereskedőréteg kezében volt. 1883-ban mindhárom helyen antiszemita zavargások keletkeztek. S noha az antiszemitizmus hosszantartó politikai sikeréről a Duna–Tisza közén sem beszélhetünk (csak 1884-ben, s mindössze a fülöpszállási és ceglédi kerületben választottak antiszemita programmal képviselőt), nem kétséges, hogy a zavargások hordószónokainak a társadalmi problémákat a zsidók jelenlétére és illojális versenyszellemükre visszavezető felelősségátháritó érvelése a süllyedő vagy süllyedéstől félő társadalmi (elsősorban kispolgári) rétegek jelentős részét megfertőzte.[32]

A XIX. századi liberalizmus ellenkező előjelű bomlásterméket a viszonylag magasabban kvalifikált városi értelmiség egyes csoportjainak polgári demokrata, polgári radikális, esetleg szociáldemokrata, összefoglalóan a kormánykörök liberalizmusán túlmutató citoyen-törekvései alkották. Míg az agrárizmus mögött elsősorban a nemesi földbirtokosság és a honorácior-dzsentri állt, addig fentiek zöme – társadalomtörténetileg – harmadgenerációs zsidó értelmiségi volt. E réteg képviselői részint a szervezkedő szociáldemokrata munkásságnak lettek organizátorai és ideológusai, részint szervezeti keretek nélküli szabadgondolkodók, esetleg szabadkőművesek voltak. Előbbire a kecskeméti Lőwy család jogot tanuló, s a pesti egyetemen a szocialista diákcsoport munkájába bekapcsolódó fia, Lőwy Ödön a legjobb példa. Hazatérte után nem apja vállalkozásába kapcsolódott be, hanem – Vágó Bélával együtt – a város első szociáldemokrata szakszervezetét szervezte meg, s a Betegsegélyző helyi fiókjának igazgatója lett. Utóbbira pedig a budapesti Vellich család Párizsban tanult fia, Valkányi Lajos. Tanulmányainak befejezése után szakított családjával, Kalocsára költözött, feleségül vette a szobalányát, s mint ügyvéd élete végéig az érseki politika legfőbb helyi ellenlábasa volt. Ennek a rétegnek mindegyik mezővárosban és több falusias mezővárosban volt egy-két reprezentánsa, csoporttá azonban csak Kecskeméten szerveződtek. Lőwyn kívül közéjük tartozott Szántó Kálmán főreáliskolai tanár, Mariházy Miklós színiigazgató, Perlott Csaba Vilmos a Művésztelep festője, Sisa Miklós joghallgató, Buday Dezső jogakadémiai tanár s még néhányan. Előbb a Lőwy család finanszírozta *Kecskeméti Lapok* volt az orgánumuk, majd

[32] KUBINSZKY Judit: Adalékok az 1883. évi antiszemita zavargásokhoz. *Századok* 102 (1968), 158–178. és ű.: A politikai antiszemitizmus Magyarországon. 1875–1890. Bp., 1976.

1914-ben önálló folyóiratot indítottak *Az Alföld* címmel. A folyóirat közleményei új eredményekkel nem járultak hozzá a társadalomtudományok fejlődéséhez, ma már szépirodalma sem több kordokumentumnál. *Az Alföld* nagy érdeme közvetítő szerepében rejlett. A *Nyugat* és a *Huszadik Század* 1000–2000 példányából igen kevés, valószínűleg csak egy-kettő jutott el a Duna–Tisza közére, s nyilván olvasóik száma is csekély volt. *Az Alföld* egy-kétszáz példányát viszont elsősorban a térségben terjesztették, s ugyanakkor Lőwy és munkatársai nem tettek egyebet, mint a Jászi Oszkár és Osvát Ernő folyóirataiban megszólaló gondolatokat „sokszorosították", s a helyi viszonyokra konkretizálták. *Az Alföld* Kecskeméten ugyanazt a funkciót látta el, mint a polgári radikálisok, galileisták és szociáldemokraták folyóiratai a fővárosban. Erénye, mint nekik, a bírálat és erjesztés, a gondolatébresztés és útmutatás volt.[33]

Bár a falvak és mezővárosok legtekintélyesebb gazdái a század elejére már bekapcsolódtak a helyi politikai életbe, a birtokos parasztság többsége politikailag még passzív volt. Idejüket és energiájukat anyagi lehetőségeiknek a biztosítása kötötte le. Sokan közülük – különösen ha egyik jelöltet sem ismerték – az országgyűlési választásokat is erre használták fel, s voksukat pénzért árulták. Mint egyikük, Csonka Mihály kiskunhalasi tanyásgazda önéletrajzában megfogalmazta, „. . . mi parasztok nem sokat törődtünk a politikai helyzettel, nem érdekelt bennünket, meg volt, ami kellett a háztartáshoz, mi kell egyéb, bántuk is mi, ki a miniszter".[34] A birtokos parasztság igazi politikai megélénkülése éppen a vizsgált hónapokban, az I. világháború utáni időszakban következett be.

Mutatis mutandis ez érvényes a Duna–Tisza közi agrárproletariátusra is. A XIX. század végén ugyan az itteni nagybirtokokon (elsősorban a dunavecsei, kevésbé az alsódabasi és kunszentmiklósi s alig a kiskőrösi és kalocsai járásokban) is előfordultak aratósztrájkok, de ezek többnyire megmaradtak az ösztönösség szintjén, minimális béremelésekkel s az esetek többségében katonaság bevetése nélkül lezárultak.[35]

[33] Lőwy Ödönre: Kecskeméti Katona József Múzeum. Lőwy Ödön Hagyatéka. – Valkányi Lajosra: özv. Valkányi Lajosné és dr. Rozmanith Jánosné szerzőhöz intézett levelei és visszaemlékezései. – *Az Alföld*re: ROMSICS Ignác: Az Alföld – Kecskeméten. (Adalék a századelő sajtótörténetéhez.) Forrás, 1975. 11. sz. 58–63.

[34] TJM Csonka Mihály önéletrajza. Lelt. sz.: XXX/4734.

[35] A Magyar Munkásmozgalom Történetének Válogatott Dokumentumai (továbbiakban: MMTVD). 2. köt. Bp., 1954. 460–475.

Eltekintve a mezővárosoktól, mindenekelőtt Ceglédtől és Kiskunhalastól, ahol a Szociáldemokrata Párthoz kapcsolódó kontinuus és szervezett földmunkásmozgalom alakult ki, a tízes évekre a megélhetési lehetőségek relatív javulása következtében az ún. agrárszocialista mozgalmak elhaltak anélkül, hogy a térség nincstelen parasztságának egésze vagy akár nagyobb része ideológiailag és politikailag emancipálódott volna, anélkül, hogy egyfelől a jegyzők és papok, másfelől a nagygazdák, gazdatisztek és intézők meghatározta helyi uralmi struktúrák lényegesen megváltoztak volna. Bizonyára nem tekinthető véletlennek, hogy nyári vakációit ezekben az években rendszeresen Apostagon töltő Nagy Lajos az egyik Teleki-uradalom bérlőjének és cselédjeinek viszonyát egészen patriarchális jellegűnek, magát a kort pedig – a cselédek szemével – a viszonylagos anyagi bőség időszakaként írja le.[36] Aminthogy az sem, hogy az 1906 utáni főszolgabírói és polgármesteri jelentések rendre ezt ismételték: „az aratási szerződések megkötése rendben folyik", „járásomban arató strike nem fordult elő".[37] A Duna–Tisza közi falvak és uradalmak népe az 1912-es aratósztrájok idején sem hallatott magáról.[38]

Az ipari munkásság és a mezővárosi földmunkásság mozgalmai valamivel mélyebb gyökereket eresztettek. Erőteljesebb szervezésük és szerveződésük a század elején indult. Az 1890-es években a Szociáldemokrata Párt országos kongresszusain még csak egy-két település (Cegléd, Kiskunhalas, Dömsöd, Dunapataj) munkásai képviseltették magukat, 1900 után már 15-20 helyiségé. Leggyakrabban néhány Budapesthez közel fekvő északi falu (Felsődabas, Sári, Kakucs), valamint a mezővárosok és a nagyobb falusias mezővárosok (Solt, Kiskőrös, Szabadszállás, Dunavecse, Harta) képviselői jelentek meg a párt éves kongresszusain.[39] A Szociáldemokrata Párt szakszervezeteket favorizáló szervezési koncepciója, az itteni munkásság belső struktúrája, a tulajdon (szőlő, ház, állattartás) elérhetőségének tudata, s az intenzív agrárkultúrák terjedésével párhuzamosan javuló munkalehetőségek együttesen azt eredményezték, hogy a Duna–Tisza közi kisipari munkásság és mezővárosi földmunkásság új orientációja a lazább szervezettségű, s inkább kulturális és érdekvédelmi, semmint politikai funkciókat vállaló és ellátó szakszervezeti csoportok

[36] NAGY Lajos: i. m. 25.

[37] PmL PPSKk vm. alispánjának biz. ir. ad. 13/1906., 1/1908. és 15/1908.

[38] MMTVD 4/A. köt. 275. és 445.

[39] Uo. 2. köt. 34., 355., 399., 432., 589. és 607.; 3. köt. 15., 80., 120., 193., 279., 448., és 513.; 4/A. köt. 469.

munkájában való részvételként realizálódott. A politikai szervezettség szintjére csak a térség egyetlen városának, Kecskemétnek a munkássága jutott el. A háború kitöréséig ugyanis csak itt alakult folyamatosan dolgozó komoly helyi szervezete a pártnak. A térség második legnagyobb városának, Ceglédnek a munkássága már jóval kevésbé volt szervezett. „Amikor itt a helyi szociáldemokrata párt a régmúltban megalakult, nem volt több tagja, mint 3–4 lelkes ember, akiknek később sikerült egy kis osztályharc alapján álló csoportot megalakítani és megvédték az üldöztetések ellenére a ceglédi munkásmozgalmat. De ez sem volt szak- és pártélet, minden megtört itt a munkások közömbösségén, amellyel a múltban saját érdekükkel szemben viseltettek. A voltaképpeni mozgalom az októberi forradalom után kezdődött" – emlékezett 1919-ben a proletárdiktatúra időszakának párttitkára.[40] Korabeli vezetőjük, Urbán Pál hasonlóképpen vélekedett. 1911-ben többek között ezt írta a budapesti párttitkárságnak: „Cegléden még a munkások nagy része is az ellenfelek véleményére alapítja a maga véleményét."[41] Egy egzaktabb polgármesteri jelentés szerint a ceglédi szociáldemokraták szilárd törzsgárdája 70-80 főből (az ipari-forgalmi, mezőgazdasági és külön meghatározás nélküli munkások kb. 1,5, az ipari munkások 5%-a) állt, s a május elsejei majálisra mintegy további 100 fő szimpatizánst tudtak mozgósítani. Az 1908-as kiskunfélegyházi május 1-i felvonuláson szintén 70-80 fő vett részt (az összmunkásság kb. 1,5, az ipari munkásság 5%-a), s a majálison további 40-50 szimpatizáns jelent meg. A felvonuláson résztvevők többsége Cegléden is, Kiskunfélegyházán is ipari munkás volt.[42] A kiskunhalasi szociáldemokraták századeleji törzsgárdájának számát maguk a mozgalom aktivistái állapították meg utólag 75-78 főben. Ezek többsége (mintegy 60-65 fő) viszont földmunkás, kubikos volt.[43] Kecskeméten, ahol a szociáldemokrata munkásságnak két ízben is külön hetilapja (előbb a *Kecskeméti Munkás*, majd a *Magyar Alföld*) jelent meg, valamivel nyilván többen tartoztak a párt soraiba, Nagykőrösön és a falusias mezővárosokban azonban sokkal kevesebben. A térség 1919-es munkástanácsainak összetételéről részletes statisztikák állnak rendelkezésünkre. Feltéve, hogy a tanácsokba és a direktóriumokba az adott

[40] Idézi NAGY Dezső: A tanácshatalom története Cegléden. Bp., 1959. 58.

[41] MSZMP KB Párttörténeti Intézetének Archívuma (továbbiakban: PIA). 658. f. 6/26. ő.e.

[42] PmL PPSKk vm. alispánjának biz. ir. 5/1908.

[43] NAGY CZIROK: i. m.

település valamennyi régebb óta szervezett munkását beválasztották, az októberi forradalom Solton 7, Dunapatajon 1, Hajóson 5 szociáldemokratát talált. Utóbbiak közül 1 napszámos, a többi ipari munkás volt. A soltiak valamennyien a földmunkások közül kerültek ki.

A falvak, puszták és tanyák napszámosai és cselédjei fölött azonban – mint erre már utaltunk – szinte nyomtalanul múltak el a századelő baloldali (s általában ideológiai és politikai) mozgalmai és vitái. Ha az előbbi statisztikát mérvadónak fogadjuk el, akkor megállapíthatjuk, hogy olyan nagy falvakban, mint Ókécskén és Újkécskén, s olyan kisebbekbe mint a Kalocsa melleti Miskén és Császártöltésen, a századelőn egyetlen szervezett szociáldemokrata sem élt.[44] Ismét egyetérthetünk a főváros szellemi forgatagából Apostagra visszalátogató Nagy Lajossal, aki önéletrajzában így jellemezte a falut és a falvak lakosságát: „. . . a falu . . . ugyanolyan, mint hosszú évekkel ezelőtt volt, nem történt benne változás. Az emberek éltek, dolgoztak, panaszkodtak . . .; egyesek meghaltak, újak születtek a helyükbe, a világ olyannak látszott, úgy a faluban és a faluból nézve, hogy örökkévaló . . . Család, családi haragos indulatokkal zavart együvé tartozás . . . – ez jellemezte a falu életét. A nagyvilágról, az országról alig tudtak a falusiak valamit, politikai érdeklődés nem zavarta őket."[45]

Az első világháború kirobbanása és különösen elhúzódása a politikai élet legfelsőbb szféráitól a hétköznapok legapróbb részletéig valamennyi társadalmi réteg életére hatással volt. Mindenekelőtt: a felnőtt férfilakosság egyre nagyobb része hagyta el lakóhelyét és masírozott a laktanyákba, majd a frontokra, később egyenesen a lövészárkokba. Az újabb és újabb korosztályok behívása következtében a kiskunhalasi férfilakosság 50%-a például már 1916-ban a hadszíntereken harcolt. Ez az arány a későbbiekben tovább nőtt. 1918 januárjában Páhi község férfilakosságának 3/4 része teljesített katonai szolgálatot.[46] A munkaképes férfiak távolléte munkaerőhiányt okozott, ami viszont a termelékenység csökkenését vonta maga után. A hadifoglyok és a hátországban állomásozó hazai katonaság munkába állítása enyhített a helyzeten, de megoldani nem tudta. Az állandó

[44] PmL PPSKk vm. Direktóriumának eln. ir. 6/1919.

[45] NAGY Lajos: i. m. 227–228.

[46] SZABÓ Miklós: Az 1919-es proletárdiktatúra és előzményei Kiskunhalason. In: Proletártavasz. 1919. Szerk. Bognár Lajos, Bodor Jenő. Kecskemét, 1969. 49. és Dokumentumok az 1918–19-es forradalmak Duna–Tisza közi történetéhez (továbbiakban: Dokumentumok). Szerk. Romsics Ignác. Kecskemét, 1976. 108–109.

munkaerőhiány Pest megyében 1918 tavaszára mintegy 5 ezer főre emelkedett, s a nyári munkák elvégzéséhez további 12 ezer férfira lett volna szükség.[47]

A felduzzadt hadsereg – másrészről – egy olyan improduktív embertömeget jelentett, amelynek élelmezését és egyéb anyagi szükségleteinek a kielégítését a hadvezetőség és a kormány természetszerűleg mindvégig fontosnak tartotta. S mivel ezt a hagyományos szabad gazdálkodási és kereskedelmi forma egyre kevésbé biztosította, megkezdődött a hadigazdálkodásra való áttérés. A mezőgazdasági termékek árait előbb maximálták és a terményeket zár alá vették, később – egyre inkább figyelmen kívül hagyva a termelőerők pusztulását és a termelékenység csökkenését – évről évre meghatározott mennyiségek beszolgáltatására kötelezték az egyes közigazgatási egységeket. A meghatározott gabona- és állatkontingensek beszolgáltatása 1916-tól nehézségeket okozott, 1918 őszére pedig teljesíthetetlenné vált.[48]

A háború eme alapvető gazdasági velejárói, ill. ezek közvetlen és közvetett következményei a térség valamennyi társadalmi rétegének anyagi helyzetére és életviszonyaira hatással voltak. A pénzromlás ellenére is jövedelemnövekedést jelentett a háború a hitelélet vezetőinek, a bankok főrészvényeseinek, akik általában a leggazdagabb birtokosok és legnagyobb ipari üzemek tulajdonosai közül kerültek ki. A pénzintézetek 1918. évi jövedelme közel kétszerese volt az 1914-esnek.[49] Növekedett a legnagyobb üzem- és üzlettulajdonosok, valamint a nagy- és középkereskedők jövedelme is. Az egyik kiskunhalasi kereskedő dinasztia (Győrfy család) gyermeke megjegyezte frontra küldött levelében: „Az vígasztal, ha nem is szórakozom, hogy egy kicsit most aratunk. Jön a pénz."[50] A kiskereskedők és a kisiparosok inkább a háború hátrányait érezték, rendelések hiánya és a lakosság alacsony vásárlóereje miatt többen közülük iparengedélyüket is visszaadták. A bérből élő középrétegek életszínvonala szintén csökkent; fizetéseik emelkedési üteme távolról sem tartott lépést az iparcikkek és élelmiszerek árainak megtöbbszöröződésével.[51]

[47] Dokumentumok, 124–125.
[48] Uo. 147–155.
[49] SZABÓ Miklós, i. m. 47., és ROMSICS: Kalocsa társadalmi-politikai viszonyai, i. m. 323.
[50] TJM Győrfy Matild levele testvérének. Lelt. sz. LXXI/7246.
[51] B-KmL Kalocsa, Kig. ir. 206/1918. és 3812/1918., *Félegyházi Hírlap*, 1916. jún. 25. és SZABÓ Miklós: i. m. 47–48.

Előnyöket (noha nemzetgazdasági szempontból érthető és indokolt előnyöket) élveztek viszont a piaccal szintén egyoldalú, de az alkalmazotti rétegekhez képest ellenkező előjelű kapcsolatban álló gazdagparasztok, akiknek egy részét katonának sem hívták be, s a bevonultak is megkülönböztetett bánásmódban részesültek (szabadságolások). A rekvirálások ellen terményeik elvermelésével védekeztek, az ármaximálást pedig a helyi és a budapesti feketepiacokon próbálták kijátszani. Keserű vicckéntjárta az egyik félegyházi gazda helyzetértékelése: „mi jól vagyunk, bárcsak 20 évig tartana a háború".[52] A parasztság középső és alsó kategóriái inkább a háború hátrányait érezték, a törpebirtokosok, agrárproletárok és ipari munkások, ill. itthon maradt családtagjaik számára pedig korábbi életszínvonaluk egyértelmű és fokozatos romlását hozta a „négyesztendős pokol".

Az életviszonyok változása maga után vonta a világgal, politikával s különösen a háborúval kapcsolatos hangulatok, érzelmek és vélemények változását. Az 1914–15-ös népi levelekben, versekben és egyéb feljegyzésekben általában a győzelembe vetett hit, a király és a kormány iránti bizalom, önfeláldozás készsége s helyenként elvakult sovinizmus tükröződik.[53] Az életviszonyok romlása, a családtagok elvesztése, a frontokról érkező hírek, ill. a lövészárkokban töltött hónapok, a frontszolgálat viszontagságai azonban az itthon maradt lakosság és a katonaság hangulatát egyaránt megváltoztatták. A frontokról érkező levelek kezdeti optimizmusát és elszántságát már 1915–16-ban a céltalanság, bizonytalanság és elkeseredettség érzése váltotta fel, amely ilyen mondatokat íratott a katonákkal: „ennek a háborúnak vége soha nem lesz, amíg egy magyar élve lesz a világon", „mert úgy lácik hogy előb vagy utob is elkel Pusztulni mindenkinek" stb.[54] Az itthonról küldött levelek a napi gondokkal-bajokkal, s elsősorban az áremelkedésekkel foglalkoztak. A szenvedések okát sokan, mint a homokmégyi Salacz Borbála, önmagukban keresték, s életviszonyaik romlásáért önmagukat okolták: „hát ilen formán nem várjuk azt az áldot szent békét, a jó Isten el akar pusztítani mindnyájunkat, mert már nem nézheti a nép rosszaságát".[55] Mások, így az egyik kiskunfélegyházi föld-

[52] *Félegyházi Hírlap*, 1915. ápr. 18., vö. TJM Csonka Mihály id. önéletrajza.
[53] B-KmL Kecskemét, Polgármesteri iratok Sándor Istvánnak küldött levelek gyűjteménye, és TJM „Baky honvéd" versei. Lelt. sz.: II/1867.
[54] Dokumentumok, 87–90.
[55] Közli: HANÁK Péter: Népi levelek az első világháborúból. *Valóság*, 1973/3. sz. 73.

munkás, reálisabb magyarázatot találtak: „nem lesz semmiből elegendő, mert sok hellen az aszszonyok munkáják a földet, tudod pedig milyen az aszonyi dolog, dehát ha az állam el viszi az embereket, majd idővel ő is meg éhezik. . ."[56]

Az itthonról küldött népi levelekben tükröződő elégedetlenség a XIX. század végi agrárszocialista mozgalmakra emlékeztető éhségtüntetések formájában robbant ki. Az első ilyen megmozdulásra Kecskeméten került sor. A hadbavonultak ellátatlan feleségei 1917. május 15-én berontottak a városháza folyosóira, ahol az „urakat" és az ellátottakat szidták. Később a polgármester lakása elé vonultak. Az „ostromnak" a rendőrség vetett véget. Délután olyan híreket lehetett hallani, hogy az asszonyok a városháza felgyújtására készülnek, s hogy tervüket akkor akarják végrehajtani, amikor az „urak nincsenek együtt". A polgármester a liszthiányban s a burgonyaszállítmányok elapadásában jelölte meg a kecskeméti elégedetlenkedés okát.[57]

A május 15-i kecskeméti tömegmegmozdulás korai megnyilvánulása volt a háború okozta szociális elégedetlenkedésnek, mert a Duna–Tisza közi éhségtüntetések csak 1918-ra s különösen 1918 nyarára váltak gyakorivá. Kezdődött Kiskunfélegyházán 1918. február 24-én. Az ipari és kereskedelmi cikkek (nem maximált) magas árai, a világítóanyagok hiánya s végül a zsírszóda kiosztás körüli magánkereskedői visszaélések miatt izgatott emberek indulatai a reggeli zsírkiosztás során szabadultak el. Vasárnap lévén percek alatt 3-5 ezres tömeg verődött össze a városháza előtti téren; a rendelkezésre álló karhatalom képtelen volt a helyzeten úrrá lenni. A tömeg egy része szétszéledt a városban s több üzletet kifosztott. A főtéren maradók a városháza és a rendőrkapitányság épületének ablakait verték be. Délután 250 főnyi katonaság érkezett, de a rendet csak 26-ára sikerült helyreállítani. Mint az 1917-es kecskeméti tömegmegmozdulás, elsősorban ez is a hatósági személyek és az általában vett „jobb módúak" ellen irányult, de ezen belül jól kivehető zsidóellenes éle is volt. E mögött egyrészről a századfordulói antiszemitizmus felelősségáthárító érvelésének aktualizálása húzódott meg, amely – miután zsidók és kereskedők közé egyenlőségjelet tett – a háborús nyomorúságért, szenvedésért és drágaságért a zsidókat hibáztatta. („Zsidó kézben van minden. Azok a háború alatt úgy össze tartotak, egymásnak oda adtak mindent, kisegíteték egymást, nekik lehetet kezükben van a ruházatól elkezdve az élelmi czikig minden tetszésők szerint, tehetnek velünk amit akarnak. lehet ezt tűrni sokáig, csordultig a pohár" – érthető tetten a „felismerés" egy névtelen levélben.) Másrészről Bangha Béla 1916-os, majd 1918 eleji Duna–Tisza közi körútjával hozható összefüggésbe, aki beszédjeiben a nyelvi magyarosítás feladatai mellett főleg a „keresztényellenes" zsidó sajtó visszaszorításának, ill. ellensúlyozásának a szükségességéről beszélt. Mint Kiskunfélegyháza rendőrkapitánya ezt helyesen észrevette, Bangha beszéde, „bár akkor nyomban rendőri beavatkozásra nem szolgáltatott okot, mégis alkalmas volt arra, hogy a gyűlésen igen nagy számmal jelen volt egyszerű gondolkodású asszonyok lelkében a nem katholikus hitfelekezethez tartozókkal szemben való magatartásukra és érzelmükre kedvezőtlen és nagy fokban ellenszenves hatást keltsen".[58]

A kiskunfélegyházi eseményeket a liszt- és cukorhiány miatti július 15–17-i kiskunmajsai lázongások követték,[59] s a nyári hónapokban hasonló tömegmegmozdulásokra került sor több Duna–Tisza közi helységben. Július 19-én Lajosmizsén „az éhség már annyira gyötörte az 5–6 gyermekű anyákat, hogy valóságos forradalmat idéztek elő a községházán, s a közigazgatási jegyző irodáját valósággal megostromolták, úgyannyira, hogy délben már csak csendőri fedezettel mehetett haza" – jelentette a jegyző. Július 31-én Kiskőrösön, „midőn a búza a községházához lett szállítva, a piacon levő néptömeg a búza kiadását követelte, s a helyzet oly fenyegetővé vált, hogy a járőr a búzát nem volt képes beszállítani, s a kocsik a búzával eltűntek". A sort az augusztus eleji ceglédi események zárták. A katonák ellátatlan feleségei és gyermekei – miután a polgármester nem volt hajlandó a közélelmezés nehézségeivel kapcsolatos kérdéseikre válaszolni – szétszéledtek a városban, s néhány közigazgatási tisztviselő és kereskedő lakásának az ablakait beverték. A zendülés néhány óráig tartott, a tömeget a helyi rendőrség oszlatta fel.[60]

A térség I. világháborús éhségtüntetéseinek két közös vonása volt. E zendülések – egyrészről – kizárólag a mezővárosokban és a falusias mezővárosokban robbantak ki, ahol – mint ezt már megállapítottuk – a

[56] Közli: ROMSICS Ignác: Levelek a frontra. *Forrás*, 1974/7–8. sz. 56–60.
[57] Dokumentumok, 93–97.

[58] A kiskunfélegyházi eseményekre általában: Dokumentumok, 132–137.; Bangha körútjaira: *Félegyházi Hírlap*, 1916. nov. 9. és 1918. febr. 24.; az idézett névtelen levél lelőhelye: PmL PPSKk vm. alispánjának ált. ir. 12 265/1918.
[59] Dokumentumok, 144–145.
[60] MMTVD 5. köt. 230–233.

földmunkás és ipari proletár feleségek nagyobb, nyomorúságosabb helyzetű és viszonylag bátrabb, felvilágosultabb tömegei éltek együtt, s nem érintették a falvak lakosságát. Másrészről időben többségük az elmúlt évi termés elfogyasztása és az új elosztása közötti hetekre, július–augusztusra esett. 1918 szeptemberében és októberében egyetlen hasonló sem fordult elő. A térség éhségtüntetéseinek kronológiája e mozgalmak belső tartalmából következett. Nevezetesen abból, hogy a felsorolt tüntetések nem rendelkeztek direkt politikai tartalommal. A legjelentősebbnek nevezhető kecskeméti és kiskunfélegyházi tüntetés is az ösztönösség, a pillanatnyi szociális célokért küzdés jegyeit viselte magán, ezért nem hozhatók közös nevezőre a sokkal vontatottabban kibontakozó s jóval szerényebb intenzitású politikai mozgalmakkal, ha a kettő közötti objektív rokonság tagadhatatlan is.

A háború és a rendszer politikai kritikájával, melynek első képviselői a függetlenségi párt helyi szervezetei voltak, 1916 nyarától találkozunk. Holló Lajos, a térség legismertebb és legjelentősebb függetlenségi politikusa, aki 1915 elején még „az egész ország lakosságának eggyé forrásáról", a „politika kikapcsolásáról" beszélt, ugyanis ekkor jelentette be és indokolta meg a Károlyi-párt megalakulását s egyúttal a maga csatlakozását.[61] Itt, Félegyházán mondta el 1917 júniusában nagy parlamenti vihart és országos visszhangot kiváltó háborúellenes és demokratikus reformokat követelő beszédét Károlyi Mihály.[62] A kiskunfélegyházi pártszervezet mellett Károlyi mellé állt a ceglédi, nagykőrösi és kecskeméti függetlenségi pártkörök többsége is. Állásfoglalásuk a függetlenségi és liberális érzelmű városi középrétegek háború sújtotta részének pacifizmusát és mérsékelt reformizmusát fejezte ki.[63]

Későbben és kevesebbet hallattak magukról a szociáldemokrata szak- és pártszervezetek. Az „egész ország lakosságának eggyé forrása", az „ellentétek kikapcsolása", amiről 1915-ben Holló Lajos beszélt, a szociáldemokratákra is hatott, s a katonai behívások is gyengítették egyelőre egyébként is szerény erejüket. A háború első éveiben a Duna–Tisza közi

[61] *Félegyházi Hírlap*, 1915. febr. 21., és 1916. aug. 13.

[62] KÁROLYI Mihály: Az új Magyarországért. Válogatott írások és beszédek, 1908–1919. Vál., szerk. és jegyz. Litván György. Bp., 1968. 151–152. és 530.

[63] Dokumentumok, 98–103. és 152–153., valamint MERÉNYI László: Cegléd története 1917 tavaszától 1918 őszéig. In: 1918–1919 Cegléden. Szerk. I. Sándor Ildikó. Cegléd, 1969. 12–14., és SZLANKA Tamás: Az őszirózsás forradalom Kecskeméten. In: Proletártavasz, i. m. 84.

szociáldemokrata szervezetek éppen ezért felbomlottak vagy legalábbis nem dolgoztak. Újjászervezésükre 1917 végén és 1918 első felében került sor. A *Népszava* hírei szerint az októberi forradalom kitöréséig a kecskeméti, ceglédi és kiskunhalasi párt- és szakszervezeti csoportok alakultak újjá.[64] A Szociáldemokrata Párt 1917 elejétől megváltozott taktikájának képviselete, a háború és a rendszer szociáldemokrata kritikája azonban ezekre a szervezetekre is csak igen-igen kis mértékben volt jellemző. A párt nevéhez fűződő 1918-as spontán vagy szervezett országos akciókba (január 18–20-i tömegsztrájk, április végi választójogi tüntetés, május 1. megünneplése, június végi tömegsztrájk) Kecskemét és Kiskunhalas munkássága egyáltalán nem kapcsolódott be, s a ceglédiek egy része is csak a januári tömegsztrájkban vett részt.[65] Mindez összhangban van a térség általános politikai hangulatával kapcsolatos 1918-as polgármesteri, főszolgabírói és rendőrkapitányi jelentésekkel, amelyek gyakran említik az ekkorra már általános békevágyat, az elkeseredést és a szociális elégedetlenkedést, de nincs tudomásunk „lázításról", munkabeszüntetésekről, sztrájkokról és politikai követelésekről. Még a Kecskemétről befutott jelentés is azt hangsúlyozta, hogy „Ami az egyesületek és munkásmozgalmak ellenőrzését illeti, e tekintetben városunkban eddig egészséges, hazafias és az állami érdekeknek mindenben megfelelő helyzet mutatkozik."[66]

Egyelőre az orosz hadifogságból hazatért katonák magatartása sem adott okot a közigazgatási és rendőrségi vezetők nyugtalanságára. Az alsódabasi járásban – 1918 szeptemberében! – „józanul és tisztességesen viselkednek és szorgalmasan dolgoznak, eddig ellenük panasz hozzám nem adatott be". A dunavecsei járásban „sem tehető ellenük semmi kifogás" és „semmi mozgalom közöttük nem észleltetett, a bolseviki eszméktől teljesen menteseknek bizonyultak". A kalocsai járásban ugyan kevesellték a 8 heti szabadságot, de azért „megszokott foglalkozásukhoz újból hozzáláttak, magaviseletük kielégítő". Hasonló tartalmú jelentés érkezett az alispánhoz a többi járásból és városból is. Legfeljebb – mint a kiskőrösi főszolgabíró és a kiskunhalasi rendőrkapitány – azt tették hozzá, hogy a

[64] Dokumentumok, 110–111.

[65] Lásd erre a *Népszava* 1918. jan. 22-i, jan. 27–28-i, ápr. 23-i és máj. 3-i számaiban közölt beszámolókat és tudósításokat. Vö. MMTVD 5. köt. 209–229. és MERÉNYI: i. m. 10–29.

[66] PmL PPSKk vm. főispánjának biz. ir. 55/1918 és 87/1918. továbbá uo. ált. ir. 5048/1918. – A kecskeméti polgármester idézett jelentését közli: Dokumentumok, 116–118.

több éves frontszolgálat és a hátországi nélkülözés – ha fenyegető következményeik pillanatnyilag még nincsenek is – azért nem múltak el nyomtalanul, ezek „bizonyos elkeseredést és elégedetlenséget okoznak az embereknél".[67]

Az ország, elsősorban az iparvidékek és Budapest, ill. a Duna–Tisza köze politikai viszonyai között mutatkozó különbségek alapvető okai a térség korábban már tárgyalt osztályviszonyaival és politikai életének jellemzőivel, a városi és falusi középrétegek erősségével, a gyári munkásság hiányával s ezzel összefüggésben a szociáldemokrata és agrárszocialista eszmék átlagosnál kisebb körű elterjedésével magyarázhatók.

Az aratás és a betakarítás után átmeneti és viszonylagos „szélcsend" jellemezte a Duna–Tisza közét. Az újságok szeptemberi és október eleji számai, valamint a közigazgatási és rendőrségi tisztviselők őszi jelentései alapján senki sem feltételezhette, hogy a tömegelégedetlenkedés és a tömegmozgalom általános lesz, s hogy november elején lesz általános. A szociális és pszichikai alapok megvoltak, de az itteni „zsilipeket" az utolsó napok hadszíntéri és fővárosi eseményei, s nem utolsósorban a forradalmon már átesett Budapesten keresztül hazaérkező fegyveres frontkatonák nyitották meg.

[67] PmL PPSKk vm. főispánjának biz. ir. 145/1918. – A kiskunhalasi és a kiskőrösi jelentést közli: Dokumentumok, 123–124. és 146.

II. OSZTÁLYERŐVISZONYOK A POLGÁRI DEMOKRATIKUS FORRADALOM IDEJÉN

A NEMZETI TANÁCSOK MEGALAKULÁSA, ÖSSZETÉTELE ÉS MŰKÖDÉSE

„. . . ezt a háborút elvesztettük" – jelentette ki október 17-i parlamenti beszédében Tisza. Megállapítása tükrözte a szembenálló felek erőviszonyait, a központi hatalmak győzelmi illúzióinak végleges szertefoszlását. 23-án a függetlenségiek, polgári radikálisok és szociáldemokraták deklarálták az ország újjászervezését tervező Magyar Nemzeti Tanács megalakítását. Október 28-án a Hadik-kormány kinevezésére készülő József főherceg ellen és a Magyar Nemzeti Tanács mellett tüntető tömeg összeütközött a Lánchidat őrző rendőrkordonnal. 29-én – tiltakozásul – félórára leálltak a budapesti gyárak, demonstrációkra került sor Debrecenben, Szegeden, Miskolcon. 30-án este kitört a forradalom.[1]

A fővárosi eseményekre elsősorban a térség legnagyobb mezővárosainak lakossága reagált. A Károlyi-párt kiskunfélegyházi szervezete október 18-án „nyílt levelet" intézett a város július végén megválasztott képviselőjéhez, Fazekas Ágoston alispánhoz. A levél felszólította Fazekast, hogy vagy tegye magáévá a „teljesen önálló és független" Magyarország programját, vagy mondjon le mandátumáról. A Holló Lajos halála után a Károlyi-párt kiskunfélegyházi szervezetének élére került fiatal ügyvéd, dr. Horváth Zoltán és Fazekas között kibontakozott sajtóvita különösen a Szociáldemokrata Párt és a nemzetiségi kérdés megítélésében éleződött ki. Fazekas provokatív válaszára Horváth Zoltán a következőket jelentette ki: „*1.* azt akarjuk, hogy a szociáldemokrata párt is elnyerje az ország sorsának intézésében az őt megillető helyet; *2.* nem akarjuk, hogy az egységes magyar állam darabokra szakadjon; *3.* a hazánkban lakó nemzetiségeket nem biztatjuk, hogy az országot darabokra szaggassák, de velük, mint testvérekkel óhajtunk élni."[2]

[1] HAJDÚ Tibor: Az 1918-as magyarországi polgári demokratikus forradalom. Bp., 1968. 31–58.

[2] Dokumentumok az 1918–19-es forradalmak Duna–Tisza közi történetéhez (továbbiakban: Dokumentumok). Szerk. ROMSICS Ignác. Kecskemét, 1976. 155–157.

A kecskeméti „függetlenségi pártok és körök" október 21-i gyűlésükön értékelték a legutóbbi hetek katonai és politikai fejleményeit. A gyűlésre beterjesztett, s ott némi módosítással elfogadott határozati javaslat követelte a „politikailag, katonailag és gazdaságilag, külügyi tekintetben is teljesen önálló, egyetlen egy államtól sem függő, független Magyarországot" („Őfelsége a m. kir. uralkodása alatt"), „Az országos törvényeknek tiszta, demokratikus alapon való fejlesztését, a népuralom és elvei érvényesülését", a nemzetiségek „teljes" politikai, gazdasági és kulturális egyenjogúságát, végül az új kormány haladéktalan kinevezését. A kiskunfélegyháziakhoz hasonlóan a kecskeméti függetlenségi szervezetek is ragaszkodtak Magyarország területi integritásához, s leszögezték, hogy a nemzetiségeknek adandó engedmények nem érinthetik az ország állami egységét. A törvényhatósági bizottság elé október 31-én terjesztett határozat lényegében megegyezett Károlyi október 22-i parlamenti beszédében ismertetett központi pártprogrammal, noha nem foglalkozott Horvátország jövendő státusával. A liberális szellemű polgármester, Sándor István kezdeményezésére október 29-én délután mintegy 50 személy részvételével pártközi értekezlet tanácskozott a városházán. Az egyik résztvevő visszaemlékezése szerint valamennyien „veszélyben a haza szellemben beszéltek és ezért valamiféle társadalmi szervezkedés szükségességét hangoztatták". A jogakadémiai diákság esti és éjszakai békés szimpátiatüntetése után e tanácskozás eredményeképpen alakult meg 30-án az Ideiglenes Nemzeti Tanács, amely röplapon szólította fel a város lakosait, hogy csatlakozzanak a „haza megmentésére alakult" Magyar Nemzeti Tanácshoz, s hogy a Magyar Nemzeti Tanács „végleges kecskeméti szervének" megalakítása céljából november 1-én reggel gyülekezzenek a Kossuth téren.[3]

Bár a ceglédi, nagykőrösi és kiskunhalasi függetlenségi szervezetek hasonló megmozdulásairól nem tudunk, a fővárosi események fogadtatása ezekben a városokban is hasonló lehetett. Erre utal a Kiskunhalason állomásozó Hefty Richárd főhadnagy memoárja, amelyben az október végi napok hangulatát így adja vissza: „Ott már érett a forradalom. Este a tiszti étkezdében a Pestről újonnan érkezett tisztek sugdostak titkos akciókról, tízek tanácsáról, ... az újságokat valósággal ették és verték az asztalt Károlyi miniszterelnöksége mellett... A konzervatív keresztény rész hallgatott."[4] Továbbá az, hogy a Ceglédi Népkör és Gazdasági Kör, vala-

[3] Uo. 159–162., PIA 605. f. II/29. ő.e. 143., 192. és *Kecskeméti Lapok*, 1918. okt. 22., okt. 31., nov. 3.

[4] HEFTY Richárd: Adatok az ellenforradalom történetéhez. Bp., 1920. 4–5.

mint a függetlenségi párt „nagybizottsága" – a Duna–Tisza közi pártok és társadalmi szervezetek közül elsőként – már 30-ára, ill. 31-ére bejelentették csatlakozásukat a Magyar Nemzeti Tanácshoz.[5]

Ilyen előzmények után érkezett meg október 31-én a Károlyi-kormány kinevezésének híre és a Magyar Nemzeti Tanácsnak az a távirata, amely csatlakozásra szólította fel a vidéki városokat. Ez jelentős mértékben felgyorsította az egyébként a főváros és a nagyvárosok politikai mozgása mögött kullogó helyi eseményeket. Október 31-én és november 1-én Kecskeméten, Cegléden, Nagykőrösön, Kiskunfélegyházán, Kiskunhalason és Kalocsán alakultak meg a polgári demokratikus forradalom helyi politikai szervei. A falusias mezővárosokban és a nagyobb falvakban néhány nap késéssel, általában november első hetében, a falvak többségében november folyamán, három kis faluban, Szakmáron, Bátyán és Sükösdön pedig decemberben és januárban szerveződtek meg a nemzeti tanácsok.[6]

A nemzeti tanácsokban általában valamennyi társadalmi réteg és politikai párt vagy szervezet képviseltette magát; arányuk és súlyuk tekintetében azonban jelentős különbségek voltak az egyes települések között. Kecskeméten már az első hetekben számottevő erőt jelentettek a szociáldemokraták, a későbbiekben, 1919 januárjától pedig a tagok 50%-a került ki közülük.[7] A Ceglédi Nemzeti Tanács három elnöke közül egy (Horváth Illés) volt szociáldemokrata, s körülbelül hasonló arányban oszlott meg a tagság is. A nemzeti tanács tagja lett többek között a város szociáldemokratáinak régi vezetője, Urbán Pál s a proletárdiktatúra időszakának későbbi párttitkára, Reiner Albert.[8] Ugyanilyen volt a Nagykőrösi Nemzeti Tanács összetétele, amelynek intéző bizottságában 4 birtokos paraszt, 2 értelmiségi, 2 iparos, 2 kereskedő, valamint Bakó József országgyűlési képviselő és Bordács Szilárd földbirtokos mellett 6 szociáldemokrata munkás és földmunkás foglalt helyet.[9] A többi település nemzeti tanácsaira azonban a polgárság, birtokos parasztság, ill. az ún. polgári pártok és társadalmi szervezetek döntő túlsúlya volt a jellemző. A kiskunfélegyházi Nemzeti Tanácsban a függetlenségi és 48-as pártot 6, a függetlenségi népkört 3, a nemzeti munkapártot 3, a kisgazdák egyesületét 6, a gazdasági egyesületet 4, a demokrata pártot 3, a szociáldemokratákat viszont csak 3,

[5] PIA 606. f. 3/41. ő.e. (I. köt.) 32. és *Népszava*, 1918. okt. 30. 5.

[6] OL K. 440. B/I. tétel. (4. csomó) és PIA 606. f. 3/41. ő.e. I–II. köt.

[7] Dokumentumok, 251–252.

[8] *Czegléd*, 1918. nov. 3–5.

[9] PmL Nagykőrös. Nemzeti Tanács ir. szám nélk. 1918.

a földmunkásokat pedig csak 2 tag képviselte.[10] A Kiskunhalasi Nemzeti Tanács a „főbb városi tisztviselőkkel és a város szellemi vezetőivel kiegészített" városi tanáccsal volt azonos.[11] A Kiskőrösi Nemzeti Tanács „olyan egyénekből nyert össszeállítást, akik addigi életmódjukkal, vagyoni helyzetüknél fogva teljesen megbízhatóak voltak, s így tagjai lettek részint gazdálkodó, részint tisztviselő úriemberek".[12] A 16 tagú Abonyi Nemzeti Tanácsban – a főszolgabíró, jegyző, esperes stb. mellett – 1 földmunkás és 1 honvéd képviselte a dolgozó rétegeket.[13] Nem volt komoly balszárnya a Kalocsai Nemzeti Tanácsnak sem, melyben a járási főszolgabíró, az Úri Kaszinó elnöke s az érseki főszentszék jegyzőkönyvvezetője is helyet kapott.[14] A falvak nemzeti tanácsairól természetesen még kevésbé mondható ez el. Ezek jelentős része kimondottan a jegyzők utasítására és személyes részvételükkel alakult meg, amint ezt egymástól függetlenül a ráckevei, dunavecsei és bácsalmási főszolgabíró is elrendelte. Feladatuk – a dunavecsei járás főszolgabírójának utasítása szerint – az volt, hogy a „népmozgalmakat, néptanácsok alakulását ne akadályozzák", hanem jelenlétükkel „igyekezzenek azokat túlzásoktól visszatartani". A nagyobb falvak többségében ez persze nem sikerülhetett, mert e települések november eleji tömegmozgalmai nem utolsósorban éppen a jegyzők ellen irányultak.[15]

A mezővárosok nemzeti tanácsainak élén általában a középrétegek értelmiségi csoportjai, ritkábban a földbirtokosok közül kikerülő Károlyi-párti politikusok álltak: Kecskeméten dr. Horváth Mihály orvos, függetlenségi párti országgyűlési képviselő, Cegléden dr. Dobos Sándor ügyvéd, a háborúban főhadnagy-hadbíró (mellette Antal Antal középbirtokos és a szociáldemokrata Horváth Illés), Nagykőrösön dr. Kökény Dezső ügyvéd, református egyházi főgondnok és takarékpénztári igazgató, Kiskunfélegyházán dr. Horváth Zoltán ügyvéd, Kiskunhalason dr. Kolozsvári Kiss István

[10] Kiskunfélegyházi Kiskun Múzeum (továbbiakban: KM). Plakáttár. Lelt. sz.: 63.214.1.

[11] OL K. 440. A/IX. tétel. 30. (2. csomó, K. köteg.)

[12] PIA 619. f. 1/1925 – B. 2442. ő.e.

[13] OL K. 440. A/IX. tétel. 47. (2. csomó, A. köteg.)

[14] PIA 642. f. 1920 – IV – 2056. ő.e.; vö. ROMSICS Ignác: Kalocsa társadalmi-politikai viszonyai 1918–19-ben. In: Cumánia. III. Historia. Szerk. Horváth Attila. Kecskemét, 1975. 326.

[15] PIA 606. f. 3/6. ő.e. (I. köt.) 72. és uo. 3/41. ő.e. (I. köt.) 14–17., (II. köt.) 147.

földbirtokos polgármester, Abonyban a századfordulón még 60 holdas birtokát ekkorra 1000 holddá gyarapító és 3000 holdat bérlő Fábián István. A Kalocsai Nemzeti Tanács vezetője a pártkeretekhez korábban nem kötődő demokrata-szociáldemokrata érzelmű ügyvéd, dr. Valkányi Lajos, a Kiskunmajsai Nemzeti Tanácsé a szintén demokratikus gondolkodású Günsberger Gyula kereskedő lett.[16] A kisebb települések egy részében agilis, a lakosság előtt tekintélynek örvendő, de korábban nem politizáló s így a falvak kompromittálódott háborús vezetésében sem részes kisvállalkozók, birtokos parasztok s nem ritkán papok ragadták magukhoz az irányítást. Géderlakon Kiss Ignác motor-malomtulajdonos alakította meg a nemzeti tanácsot, s miután a régi bíró lemondott, az ő helyébe is Kisst választotta meg a falu lakossága. Bátyán és Kiskunlacházán sem a régi bírótól vagy a jegyzőtől, hanem a frontról hazatért 6 kat. holdas kisparaszttól, Bíró (Ivota) Jánostól, ill. Huszár Gábor szőlősgazdától „várta a nép a falu nyugalmának biztosítását". A Dunapataji Nemzeti Tanács elnöke a változatos életutat bejárt (volt hajókormányos, pesti segédmunkás, államvédelmi nyomozó, végül Tisza István „testőre") nyugalmazott detektív, Bencze József, az ókécskeié Okos Gyula református lelkész, a páhié Karácsony József katolikus plébános lett.[17] A falvak másik részének nemzeti tanácsai – mint már említettük – kevésbé voltak képesek a régi vezetők befolyása alól emancipálódni.

A nemzeti tanácsok megalakulásával párhuzamosan, október 31-től körülbelül november közepéig a térség egészére kiterjedő tömegmozgalom söpört végig a vidéken. Az ezzel kapcsolatos jelentések és táviratok tömege egyértelműen bizonyítja, hogy jellegét, belső tartalmát tekintve e mozgalmak a korábbi éhségtüntetésekkel mutattak erős rokonságot. A tüntetők élén hazatért, ill. az egyes településeken gyakran csak átutazó katonák álltak, nagyszámban voltak köztük asszonyok és fiatalok. A mozgalom dühe részben a kereskedők, részben a nyomorúságot okozó háborús intézkedések végrehajtói, a haditerménybiztosok s különösen a hatalmukkal korábban nem ritkán visszaélő jegyzők ellen irányult. Utóbbiak jelentős része menekülni kényszerült: 1919. január 10-én a vármegye 45 jegyzői

[16] Lásd a 7–14. sz. jegyzeteknél közölt forrásokat.

[17] Géderlakra: *Kalocsai Néplap,* 1918. dec. 7.,; Bátyára: B-KmL Kalocsai Járási Főszb. eln. ir. 21/1942.; Kiskunlacházára: PIA 628. f. 1920 – B. 12 222. ő.e.; Dunapatajra: PIA 619. f. 1/1921 – B. 373. ő.e.; Ókécskére: B-KmL Ókécske. Közgyűlési jkv. 1918. nov. 9.

állása éppen ezért még mindig betöltetlen volt.[18] A tüntetésekhez gyakran önkényes rekvirálások, fosztogatások társultak. A dunavecsei főszolgabíró jelentése szerint Dunapatajon 9, Dunavecsén 6, Solton, Dunaegyházán és Apostagon 2–2 üzlet készletét hordták szét az elégedetlenkedők.[19] E tüntetések és tömegmegmozdulások kereskedőellensége több településben – miként 1918 februárjában Kiskunfélegyházán – ezúttal is antiszemita köntösben jelentkezett, ill. antiszemitizmussal párosult. Nemesnádudvarról, Dunapatajról és Akasztóról egyaránt olyan jelentések futottak be, hogy az „intelligencia", tehát a jegyző, pap, tanító, esetleg a kántor, orvos stb. mellett a hangulat elsősorban az „izraeliták" ellen irányult, ill., hogy fentiek mellett főleg őket inzultálták. De erre utal a dunavecsei főszolgabírónak az a „rendcsináló" karhatalmi alakulatokat kérő távirata is, amelyben szükségesnek tartotta megjegyezni, hogy a kiküldendő csapatok tisztjei „tiszta magyarok" s ne zsidók legyenek.[20]

A térség nemzeti tanácsai november eleji legfontosabb és legsürgősebb feladatuknak e mozgalmak megfékezést tartották, melyre a kompromittálódott s október végén, november elején fellazult közigazgatási, rendőrségi és csendőrségi apparátus képtelen volt. Ezért szervezték meg a nemzetőrségeket, ill. egy-két helységben (Ráckevén, Szigetszentmiklóson, Bátmonostoron) a polgárőrségeket. November első napjaiban alakultak néhány főből, november közepén településenkénti számuk elérte az összlakosság 2–3%-át. Létszámuk falvakban 30–100 fő között, falusias mezővárosokban 200 fő körül mozgott. A kiskunfélegyházi nemzetőrség legmagasabb létszáma 645, a kecskemétié 1132 fő volt. A nemzetőrségek mindenütt hazatért katonákból alakultak. Néhol, például Nagykőrösön és Dunapatajon a tömegmozgalmak résztvevői is nemzetőrök lehettek, a legtöbb helyen, így például Kiskunfélegyházán azonban kifejezetten „polgári egyének" jelentkezését várták a tanácsok. Parancsnokaik is va-

[18] Általában: PIA 606. f. 3/41. és 3/6. ő.e., valamint a helyi sajtó novemberi visszatekintő cikkei, pl.: *Félegyházi Hírlap*, 1918. nov. 10., *Kalocsai Néplap*, 1918. nov. 9., *Czegléd*, 1918. nov. 3–5. A legjellemzőbbeknek tartott iratokat és cikkeket közli: Dokumentumok, 162–184. – A jegyzőkre külön: PmL PPSKk vm. főispánjának ált. ir. 10 700/1918. és Iratok Pest megye történetéhez. 1918–1919 (továbbiakban: Iratok). Szerk. dr. Csicsay Iván, Göndics Zoltán, dr. Kende János, Koltai Sándorné, dr. Lakatos Ernő. Bp., 1969. 109–112.

[19] PIA 606. f. 3/41. ő.e. (X. köt.) 388.

[20] Uo. (II. köt.) 102. és 114., (III. köt.) 242. és (IV. köt.) 303.

gyonos, a frontról tisztként vagy tiszthelyettesként hazatért értelmiségiek, ill. gazdák lettek.[21]

A polgári demokratikus forradalom frissen alakult karhatalmi alakulatai eredményesen léptek fel az október végi, november eleji tömegmozgalommal szemben. A mezővárosokban és a falusias mezővárosokban már november 3–5-re megszűntek a zavargások, az eldugott és nehezebben megközelíthető falvakból és tanyavilágból, Kiskőrös környékéről, Peszéradacsról, Hajósról, Sükösdről azonban még november 5–7 között is lázongásról érkeztek hírek. Bár a kedélyek – amint erre jelentéseikben a főszolgabírók ismételten rámutattak – a későbbiekben sem nyugodtak le teljesen, a „rend" november közepére annyiban helyreállt, hogy a többszáz embert mozgató tüntetések és felvonulások megszűntek, s legfeljebb a sűrű ablakbeverésekből, a jegyzőknek kézbesített fenyegető névtelen levelek gyakoriságából, s a különböző katonai és nemzetőri alakulatok egymás közötti fegyveres villongásaiból (Kiskunmajsán november végén, Kalocsán december 8-án, Kiskőrösön február 18-án) lehetett arra következtetni, hogy az elmúlt négy évben a falvak lakossága is sokat változott, s hogy a tömegmozgalom lecsillapodása talán nem végleges.[22]

A nemzetőrségek felállítása és működtetése mellett a nemzeti tanácsok egyéb november eleji utasításai is a tömegmozgalmak lecsillapítását célozták. Helyesen határozva meg a lázongás jellegét, részint gondoskodtak a lakosság előtt népszerűtlen közigazgatási vezetők felelősségre vonásáról, szükség esetén lemondatásukról, részint rövidtávú intézkedésekkel és tüneti kezelésként enyhíteni igyekeztek a szociális feszültségeken. Cegléden „. . . a közönség megnyugtatására a polgármester, valamint a közellátást és közrendet intéző tisztviselők, akik a régi rendszer rendeleteinek végrehajtásával a város közönsége egy részének rokonszenvét nem élvezik, beadták lemondásukat". Abonyban, ahol erre nem voltak hajlandók, a Nemzeti Tanács végezte el a tisztogatást. A Kalocsai Nemzeti Tanács

[21] PmL PPSKk vm. főispánjának ált. ir. 10 506/1918., 10 520/1918., PIA 606. f. 3/41. ő.e., KM Plakáttár. Lelt. sz.: 63.206.1. – A kecskeméti és dunavecsei járási nemzetőrségekre vonatkozó jelentéseket közli: Dokumentumok, 191. és 212.

[22] A kiskunmajsai eseményekre: Dokumentumok, 316–322. és 326–327.; a kalocsaiakra: Kalocsa és Vidéke. 1918–1919. Forrásgyűjtemény. Szerk. Benke Ferenc, Berta Somogyi László, Németh Gábor. Kalocsa, 1969. 24–25.; a kiskőrösiekre: *Világ*, 1919. febr. 20. 3–4., és Hadtörténelmi Intézet Levéltára. (továbbiakban: HIL) Hünb. 12. (Igazságügyi) oszt. ir. 62 529. sz. 14/42. lt-i j.

felemelte a fejkvótát, s az egész évi liszt- és gabonajárandóságot kiosztotta. Hasonló intézkedések történtek a legtöbb településben.[23] A raktáron levő élelmiszerek kiosztásának általános elterjedtségét igazolja a megye Tanácsköztársaság alatti közgazdasági vezetőjének alábbi megállapítása is: „Pest vármegye közélelmezése akkor ugrott ki a kerékvágásból, mikor az októberi forradalom volt. A jegyzők (és a nemzeti tanácsok – R. I.) úgy akarták a népet lecsendesíteni, hogy a községek rendelkezésére álló gabonamennyiséget, lisztet és az egész élelmiszert aug. 15-ig kiosztották."[24] Céljaik realizálása érdekében nem riadtak vissza a tanácsok olyan utólag jogtalannak minősített intézkedésektől sem, mint a vasúton szállított élelmiszerek és egyéb közszükségleti cikkek lefoglalása. Ezt tették például Kecskeméten, Kiskunfélegyházán, Nagykőrösön, Örkényen és Soltvadkerten. A Soltvadkerti Nemzeti Tanács magyarázkodó mondatai az élet-, tulajdon- és vagyonbiztonságot egyébként fontosnak tartó tanácsok elhatározó motívumaira mutatnak rá: „. . . a gőzmalom szénhiány miatt a lakosságot liszttel ellátni nem volt képes. A lakosság emiatt zúgolódott és esetleges zavargás megelőztessék, a község elöljárósága . . . egy kocsi szenet . . . lefoglalt."[25]

A Magyar Nemzeti Tanács, az új kormány és a megyei közigazgatás vezetői a tömegmozgalmak lecsillapodásával párhuzamosan egyre inkább arra törekedtek, hogy a nemzeti tanácsok közigazgatási hatalmát megszüntessék. A kormány november közepétől a – jóllehet ideiglenes jelleggel – ismét működni kezdő régi közigazgatási apparátusra támaszkodott. Ez elsősorban azokban a mezővárosokban és falusias mezővárosokban okozott meglepetést és váltott ki heves ellenérzéseket, amelyekben a nemzeti tanácsok valóban a helyzet urai és legfőbb hatalmi tényezők voltak. Közéjük tartozott Nagykőrös, ahol november 4-én „a városi Tanács és a város egész közigazgatási szervezete a helyi Nemzeti Tanácsnak magát alávetette, a Nemzeti Tanács ellenőrző, irányító és vezető joghatóságát elismerte". Cegléd, ahol a Nemzeti Tanács egyszerűen feloszlatta a régi képviselőtestületet, s Kecskemét, ahol ugyan a törvényhatósági bizottságot nem mondatták le, de a polgári és szociáldemokrata közvélemény egyaránt

[23] Dokumentumok, 163., 166–167., 176–183., 201–206., 213–216. és 243–244.

[24] PIA 600. f. 3/19. ő.e. 1919. május 10-i ülésjegyzőkönyv.

[25] Dokumentumok, 224–225. és OL K. 440. B/VIII. tétel. 1196/1918. (5. csomó.)

a Nemzeti Tanácsot tekintette a város legfőbb hatalmi tényezőjének.[26] Némi zavart okozott a közigazgatási ügyek intézésében Kalocsán, Dunapatajon és Szabadszálláson is, ahol ugyan a nemzeti tanácsok korántsem örvendtek olyan osztatlan elismerésnek mint a fenti három városban, s tömegbázisuk is lényegesen kisebb volt, de amelyek vezetői mindenesetre a legnagyobb mezővárosok tanácsaiéhoz hasonló súlyt és szerepet igényeltek a vezetésük alatt álló testületeknek. A fenti tanácsok erősebb-gyengébb formában tiltakoztak háttérbe szorításuk ellen, a térség nemzeti tanácsainak döntő többsége azonban írásos ellenvetés nélkül vette tudomásul a központi irányelveket, s a dunapataji (és részben a kecskeméti) kivételével valamennyien alkalmazkodtak is ezekhez.[27]

A Dunapataji Nemzeti Tanács december végén kimondta feloszlását, s január elején zömmel maguk és a Szociáldemokrata Párt helyi szervezetének tagjai közül új képviselőtestületet és elöljáróságot választottak. Bár e választást egyetlen felsőbb fórum sem hagyta jóvá, februárban az új képviselőtestület gyűlt össze a község ügyes-bajos dolgainak szokásos havi megtárgyalására. A dunapataji események mögött az a szociáldemokrata baloldal törekvéseivel rokon nézeteket valló és megfogalmazó Bencze József állt, akinek előéletét röviden már érintettük, s akinek 1918 végére a község egyre agilisebb földmunkásainak döntő többségét sikerült maga mögé sorakoztatni, s ezzel a birtokos parasztok és az agrárproletárok közötti ellentéteket oly mértékben kiélezni, ami egyedülálló volt a hasonló nagyságrendű Duna–Tisza közi települések sorában.[28] A Kecskeméti Nemzeti Tanács formálisan tudomásul vette a kormány törekvését, valójában azonban ennek ellenére a város fontos, talán legfontosabb hatalmi tényezője maradt. Állásfoglalásait minden fórum respektálta. Ennek az volt az oka, hogy a város – részint a Károlyi-párthoz, részint a polgári radikálisokhoz vagy a szociáldemokratákhoz tartozó – európai horizontú értelmiségiei (Lőwy Ödön, Buday Dezső, Szánthó Kálmán, Hajnóczi Iván

[26] PmL Nagykőrös. Polgármester kig. ir. 16 060/1918., *Czegléd*, 1918. nov. 3–5. és nov. 17–19., B-KmL Kecskemét. Nemzeti Tanács november eleji jkv-ei és eln. ir. 243/1918.

[27] OL K. 440. B/VIII. tétel. 648/1918 és 1 474/1918. (5. csomó), uo. C/I. tétel. 432/1918. (6. csomó), valamint PIA 606. f. 3/41. ő.e. (V. köt.) 360.

[28] PIA 603. f. 2/40. ő.e. 37–39., uo. 606. f. 3/41. ő.e. (XII. köt.) 961. és 998–1000., uo. 619. f. 1/1920 – B. 657. ő.e., és *Kalocsai Néplap*, 1919. jan. 11. – Az ügy legalapvetőbb dokumentumait közli: MMTVD, 5. köt. 414–415., és Dokumentumok, 250.

stb.) sem a törvényhatósági bizottságnak, sem a városi tanácsnak nem voltak tagjai, a nemzeti tanácsnak viszont igen. A Duna–Tisza közén Kecskemét volt az a város, amelyben a Károlyi-kormány leginkább rendelkezett a forradalom jellegének megfelelő helyi „kormányzati elittel".

E két példától eltekintve a térség nemzeti tanácsai november közepétől megelégedtek a kormány által biztosított véleményezői, tanácsadói és ellenőrzési jogokkal, melyeket a városi tanácsokba és képviselőtestületekbe delegált tagjaik révén gyakoroltak. Ezzel párhuzamosan tekintélyük s az egyes települések életének irányításában elfoglalt szerepük jelentősége nagymértékben csökkent.

A polgári demokratikus kormány alsó fokú közigazgatási szervezeteivel kapcsolatos problémák ilyen módon tehát látszólag és ideiglenesen megoldódtak. Az apparátus életképessége és fennállása azonban gyengébbnek és rövidebb életűnek bizonyult – legalábbis a mezővárosokban –, mint azt a kormány gondolta. A régi közigazgatási szervek és a nemzeti tanácsok ill. a forradalom jellegének megfelelő új igazgatási szervezet viszonyának, ill. a forradalom jellegének megfelelő új igazgatási szervezet kiépítésének problémája 1919 elején újból napirendre került.

AZ OSZTÁLYERŐVISZONYOK ALAKULÁSA 1918 VÉGÉN ÉS 1919 ELEJÉN

„Kérem a Nemzeti Tanácsot, fogadja csatlakozásunkat azon biztosítása kíséretében, hogy a népszabadság szárnyain megújult független Magyarország jövendőjének kiépítéséhez minden erőnkkel közreműködni, a Nemzeti Tanácsot és a Kormányt óriási feladatainak megoldása körül hivatásunk körében támogatni hazafias kötelességünknek fogjuk ismerni. Isten áldását kívánva a Nemzeti Tanács munkájára, kérem fogadja kiváló tiszteletem őszinte nyilvánítását."[29] Az idézet, amely Várady Lipót Árpád kalocsai érsek november 12-i, a Magyar Nemzeti Tanácshoz intézett leveléből való, pregnánsan tükrözi nemcsak a katolikus felsőpapság, hanem a polgári demokratikus forradalommal szemben álló egyéb erők, az úri középbirtokosok és középrétegek konzervatív csoportjainak november eleji állásfoglalását is. Álláspontjuk magyarázata kézenfekvő: a vagyonbiztonságot veszélyeztető anarchikus állapotok megszüntetése, amely a kormány és a nemzeti tanácsok egyik legfőbb november eleji célkitűzése volt,

[29] Dokumentumok, 190.

elsősorban az ő érdeküket szolgálta. Ehhez járult, hogy többen közülük az „antantbarátnak" ismert Károlyitól várták azt, amire a régi politikusi gárdának semmiféle diplomáciai reménye sem lehetett: a történelmi Magyarország integritásának megóvását. Más megfontolásból, elsősorban a kormány került koalíciós pártok régóta hangoztatott reformköveteléseinek megvalósításában bízva álltak a kormány mögé a térség újjáalakult vagy újonnan megszervezett szociáldemokrata szervezetei. A november eleji tömegmozgalom megfékezését, a közrend helyreállítását és a vagyonbiztonság megóvását ugyanakkor ők is fontosnak tartották. „. . . a közrend most mindenekelőtt fontos, csak az az igazi magyar ember és becsületes szocialista, aki ezt a szívére veszi; aki ezt meg akarja bontani, ellensége az országnak és a szocializmusnak tesz kimondhatatlan károkat" – mondotta a kiskunfélegyházi szociáldemokraták november 3-i gyűlésén egyik vezetőjük, Kalmár Mór ügyvéd. A Szociáldemokrata Párt kecskeméti szervezete röplapon szólította fel ugyanerre a munkásságot.[30]

A tömegmozgalmak megszűnése után, a polgári demokratikus kormányzat reformprogramjának kibontakozása, a tavaszra tervezett általános és titkos nemzetgyűlési választások előkészületei, az új közigazgatási szervezet megoldatlansága, valamint a tél és tavasz folyamán minden addiginál súlyosabb közellátási helyzet hatására a „közös célok" hangsúlyozását egyre inkább a valódi, s egymásnak ellentmondó osztály- és rétegérdekek előtérbe kerülése váltotta fel. 1918 végére, s különösen 1919 első hónapjaira a szembenálló társadalmi rétegek polarizációja minden korábbinál élesebb lett, ami heves osztályharcot és pezsgő politikai életet eredményezett.

A politikai jobboldal törekvései és a kunsági ellenforradalmi szervezkedés

A polgári demokratikus kormányzattal alapvető kérdésekben szembenálló politikai jobboldal kifogásainak és bírálatának „legnépszerűbb" s ezért leggyakrabban emlegetett és hangoztatott pontja a történelmi Magyarország összeomlásának gyakorlati tudomásulvétele volt. A térség úri nagy- és középbirtokossága (a Telekiek, báró Harkányi Frigyes, báró Prónay Dezső, gróf Vigyázó Ferenc, Draskovich Ferenc stb.), ill. szószólójuk, Hédervary Lehel a vármegye törvényhatósági bizottságának november 25-i

[30] Uo. 184–187.

ülésén mindenekelőtt ezért bírálták a kormányt. Hangsúlyozták, hogy a mi „pacifikálódásunk" nem járt együtt a nemzetiségek „fegyverletételével", s így az ország ki van téve annak, hogy „azok, akikkel együtt éltünk ezer éven keresztül, a forradalmi alakulatot találják a legalkalmasabb pillanatnak arra, hogy szétverjék ezt az ezer éven át fenntartott országot". Követelték, hogy a kormány a „közszellem felrázásával" vessen véget ennek az állapotnak, ill., hogy állítson fel egy fiatal hadsereget, s a béketárgyalásokig fegyverrel védje meg az ország történelmi határait.[31] November 25-i állásfoglalásuk természetes folytatása volt, hogy amikor a kárpát-ukrán nemzetiségi területnek adott autonómia tényét nyilvánosságra hozták, a törvényhatósági bizottság feliratban tiltakozott a X. néptörvény ellen.[32]

Nem kétséges, hogy a térség nagy- és középbirtokosai valóban kívánták és valóban szükségesnek tartották volna az ország történelmi határainak fegyveres védelmét. Ellenzékiségükben azonban a polgári demokratikus reformprogrammal való szembenállásuknak is komoly része volt. Ezt persze – népszerűtlensége miatt – nem állíthatták bírálatuk homlokterébe. Nem a nyilvánosságnak szánt kritikájukba annál inkább belefoglalták. A politikai jobboldal „sérelmeit" legteljesebb formában az egyik kiskunhalasi kereskedő család leányának kéziratos naplója-visszaemlékezése tartalmazza. Az antant csapatok „tolvajlámpával" történt bevezetése, tehát a polgári demokratikus kormányzat külpolitikája és nemzetiségi politikája mellett Győrfy Matild mindenekelőtt isten, haza és a trón elárulását, a „fajmagyar" politikusok kiszorítását a kormányzatból és az „oroszágens" zsidók beözönlését, valamint a „műveletlen és tudatlan" nép favorizálását vetette a Károlyi-kormány szemére. Megállapításai alatt – magyarra fordítva – a köztársaság kikiáltása, a radikális polgárság és a szociáldemokrata munkásság legfelkészültebb vezetőinek hatalomra kerülése, az egyházpolitikai tervek, s végül az általános és titkos választójog, valamint az agrárreform értendő.[33]

A földbirtokosok többsége számára ezek közül valójában nem a külpolitika, hanem a földreform bejelentése és realizálásának előkészülete volt a legfájóbb. Gróf Keglevich Gábor, a megye Gazdasági Egyesületének elnöke

[31] PmL PPSKk vm. Törvényhatósági Bizottságának közgyűlési jkv.-e, 1918. nov. 25.

[32] Dokumentumok, 267–268.

[33] TJM Győrfy Matild hagyatéka. Lelt. sz.: 7265.

a szervezet november 26-i igazgatóválasztmányi ülésén ezzel kapcsolatban kijelentette: „Bennünket, gazdákat a mostani népkormány céljai közül a legközvetlenebbül a birtokpolitika érdekel, amely mindannyiunkat jogos aggodalommal tölthet el." S valóban, az OMGE megyei szervezete 1918. november és 1919. március között tartott ülésein alig foglalkozott mással, mint a földreform ellen s saját érdekei mellett szóló érvek összegyűjtésével.[34] Nem volt mentes földreform ellenes (legalábbis radikális földreform ellenes) tendenciáktól a kecskeméti városi tanács januári előterjesztése sem, amely – a város valóban figyelemre méltó birtokpolitikájára hivatkozva – a földreform prolongálásával azonos alapos előkészítés, a kisajátítandó területek körültekintő megválasztása, s végül a földreformnak pénzjuttatással való részleges helyettesítése mellett szállt síkra.[35] A tavaszi gazdasági munkák megkezdésének késleltetése szintén a földbirtokosok reformellenességére figyelmeztetett. A gyálpusztai (alsódabasi járás) gróf Károlyi László-féle uradalom 3200 holdjából március 10-ig mindössze 400 holdat vetettek be, mert a tulajdonos – noha tavaszi munkák idején naponta 25–30 napszámost szokott szegődtetni – 1919 tavaszán senkit sem volt hajlandó felfogadni a korábbinál magasabb új földmunkás béreken. A 400 holdat kötött bérű cselédjei munkálták meg. A kunszentmiklósi járásból pedig egyenesen azt jelentették, hogy „a gazdák a tavaszi munkát ellenforradalmi célzattal nem rendezik, munkásokat nem alkalmaznak, sőt felbérelnek embereket, hogy a szervezett munkásokat inzultálják, hogy ezáltal azokat munkájukban akadályozzák".[36]

A kormány külpolitikájának és nemzetiségi politikájának bírálata centrális helyet foglalt el a frontokról tartalékos tisztként hazatért fiatal értelmiségieknek a nézetrendszerében is. Az ő maradéktalan állásbakerülésük a XX. század eleji magyar értelmiségi „túltermelés" következtében a történelmi Magyarországon sem lett volna problémamentes, az 1919 elejére egyharmadára zsugorodott országban pedig elképzelhetetlen volt. Egyik kecskeméti exponensük, a városi vezetésbe ekkorra már bekerült parasztcsaládból származó Héjjas Iván (apja a helyi pinceszövetkezet vezetője volt) november közepén néhány társával állítólag fel is utazott Pestre, hogy a kormányt a területvédelmi feladatok elsődlegességére figyelmez-

[34] PmL PPSKk vm. Gazdasági Egyesületének jkv-ei. 1918–1919. Vö. VÍGH Károly: Vörös Pest megye. Bp., 1959. 40–42.

[35] Dokumentumok, 284–286.

[36] OL K. 184. 1919 – 62/g – 39. (Részben közli: Dokumentumok 348.)

tesse, s hogy ilyen jellegű szolgálatait felajánlja.[37] S ha ezt az utólagos állítást megbízható szinkronforrások nem is támasztják alá, tény, hogy a város hivatásos és tartalékos tisztjei körében többek között a kormány külpolitikájának és nemzetiségi politikájának bírálatával igyekezett forradalom ellenes hangulatot kelteni. Agitciója nem volt eredménytelen. November 19-én a város 350 tartalékos, népfelekelő és szolgálaton kívüli tisztje tartott gyűlést. Határozatukban az egzisztenciális kérdések domináltak. 14–18 ezer koronás végkielégítést követeltek, s azt kívánták, hogy az állások betöltésénél mind az állami, mind a magáncégek elsősorban azt vegyék tekintetbe, hogy a pályázó katona volt-e vagy sem. Aggodalmukat fejezték ki az ország és Kecskemét politikai vezetésének összetételével kapcsolatban, s azt követelték, hogy a nemzeti tanácsok tagjainak 50%-a mindenütt volt katona legyen. Bár nagyon körültekintően fogalmaztak, kétségtelen, hogy határozatuknak ez a pontja – legalábbis ami Kecskemétet illeti – a szociáldemokraták és radikális polgárok értelmiségi vezetői ellen irányult, mert a nemzeti tanács hangadó tagjai közül különböző okok miatt ők nem voltak katonák. A földreform követelése, amely szintén szerepelt a gyűlésen elfogadott határozati pontok között, érintkezett a kormány szándékával.[38]

Csak látszólag és ideiglenesen támogatta a Károlyi- és Berinkey-kormányt a közigazgatási és rendőrségi apparátus néhány tagja, valamint a monarchista érzelmektől áthatott tényleges katonatisztek egy része is. A helyőrségek tisztjei akadályozták a katonatanácsok működését, nyíltan éltették a királyságot, s mint az egyik lap megjegyezte: „csak az alkalomra várnak, hogy a letűnt rendszert visszaállítsák”.[39] Csendőrök ellenforradalmi magatartásáról, a helyi nemzeti tanács elnökének becsmérléséről érkezett jelentés Dunapatajról. A beszámoló szerint a csendőrök kijelentették, hogy „majd megtanítjuk mi a Nemzeti tanácsot és ezeket a pocsékokat”, ti. miután kezükbe vették a hatalmat. Hasonló véleményt tételezett fel az SZDP országos titkársága a dunavecsei főszolgabíró magatartása mögött, aki – többek között – „a leglehetetlenebb terrorral” gátolta a járás szociáldemokratáinak ténykedését.[40]

[37] A Rongyos Gárda harcai 1919–1939. Írta egy Rongyos. Év, hely nélk. 33–34., vö. B-KmL. Tóth László hagyatéka. Visszaemlékezése 1918–19-re. (Tóth László álneveket alkalmazó 1920-ban készített írásában a Héjjas család Osváthékkal azonos.)

[38] Dokumentumok, 197–200., és *Kecskeméti Lapok*, 1918. nov. 28.

[39] *Kecskeméti Lapok*, 1919. febr. 12. és *Kalocsai Néplap*, 1919. febr. 8.

[40] Dokumentumok, 232. és 278–279.

Az úri földbirtokosok és a középrétegek fenti csoportjainak néhány képviselőjéhez fűződik a térség egyetlen polgári demokrácia ellenes illegális szervezkedése, az ún. kunsági ellenforradalmi mozgalom. A szervezkedést a kunszentmiklósi főszolgabíró, Förster Lajos és a szintén kunszentmiklósi Baky-család indította el. Felhívásukra 1918. december 18-án mintegy húsz kunsági, elsősorban helyi, továbbá fülöpszállási és kiskunhalasi földbirtokos gyűlt össze Baky Miklós lakásán, ahol megalakították a Kun Nemzeti Tanácsot. Kiáltványt szerkesztettek, melyben kijelentették: „Mi, szabad kiskunok a népek önrendelkező jogának alapján elhatározzuk, hogy jövőnk sorsát saját magunk akarjuk intézni és ezen célból kimondjuk a kiskun területek függetlenségét.” „Kunkapitánynak” a megye világháború alatti főispánját, gróf Ráday Gedeont akarták felkérni. Vicclapba kívánkozó „döntésük” indokolásaképpen hangsúlyozták: csak így lehet biztosítani „a létérdekükben veszélyeztetett földbirtokosok testi épségét és vagyonát”. Kiáltványukat szétküldték a kunsági településekbe, amelyekből többek között Kolozsváry Kiss István kiskunhalasi földbirtokos polgármester (egyben a nemzeti tanács elnöke), testvére, Kolozsváry Kiss Árpád főhadnagy, s a szintén kiskunhalasi Lőrinczy főjegyző, továbbá Endre Zsigmond kiskunfélegyházi főszolgabíró csatlakoztak. (Talán nem felesleges megjegyezni, hogy Endre Zsigmond fia, Endre László s a Baky-család egyik tagja, Baky László 25 év múlva, a Sztójay-kormány belügyi államtitkáraiként tevékeny részt vállaltak a magyarországi zsidóság deportálásának megszervezésében és technikai irányításában.) A szervezkedést az ekkor már Pesten tartózkodó volt kiskunhalasi helyőrségi tiszt, Hefty Richárd kapcsolta össze a hadügyminisztérium körül formálódó katonatiszti összeesküvéssel, melynek Festetich, Friedrich, Schnetzer és Gömbös voltak a mozgatói. A Budapesten kidolgozott „haditerv” szerint Kiskunság lett volna a főváros körülzárásának és a kormány lemondatásának egyik vidéki bázisa. Ehhez azonban sem elegendő fegyverük, sem elegendő emberük nem volt. A térség nemzeti tanácsai elhatárolták magukat a mozgalomtól, s a földreformot tervező polgári demokratikus kormány fegyveres megdöntése a parasztság számára sem volt vonzó. Az összeesküvők csupán a befolyásuk alatt álló nemzetőrségekre támaszkodhattak. Ezek ereje azonban – mint Hefty írja – „még védekezésre is kevés volt”. Ezért Szabadkára utaztak, hogy szerb katonai segítséget kérjenek. Érdemi tárgyalásokra azonban már nem kerülhetett sor, mert a Katonatanács február 7-i ülésén Pogány József leleplezte a szervezkedőket. A Kiskun-

ságba vizsgáló bizottság utazott, melynek jelentése alapján a kormány letartóztatott egy-két irányítót, köztük Endre Zsigmondot.[41]

A szabadlábon maradt főszervezők, mindenekelőtt Baky Miklós és Hefty Richárd ezután taktikát változtattak. Egyfelől sajtópropagandát szerveztek annak bizonyítására, hogy a kiskunsági mozgalomnak nem voltak kormányellenes szándékai, hanem csak a Habsburgok 170 millió koronás redemptiós adósságát akarták visszaperelni, másfelől Pestre helyezték át a szervezkedés központját, s a sajtószabadság biztosította lehetőséget felhasználva legálisan támadták a kormányt. *Helikon* címmel indított hetilapjuk társadalomtudományi és kulturális figyelőnek nevezte magát, valójában azonban a századfordulói neokonzervativizmus nacionalizmusát és antiliberalizmusát elevenítette fel és aktualizálta. Elítélte a magyarnál „hitványabb cseh, román és szerb emberfajták erőszakos, rablógazdálkodó" tevékenységét, követelte a magyar értelmiség megerősítését „az erkölcsileg kevésbé romlott földmíves osztályból", s végül síkra szállt a „business-szellem" által megrontott „városi társadalom erkölcsi rendjének sürgős revíziója" mellett.[42]

A kalocsai érsekség és a papság érdekeit – a földreform és az új választójogi törvény mellett – az egyház és állam tervezett szétválasztása, valamint a kötelező vallásoktatás megszüntetésének napirendre tűzése is messzemenően sértette. Forradalom- és reformellenségüknek hamarosan tanújelét is adták. November 12-i idézett levelét megelőzően Várady kijelentette, hogy „tőle telhető módon" a helyi nemzeti tanácsot is támogatni fogja. Két hét múlva, amikor a nemzetőrség illetményeit biztosítandó a Kalocsai Nemzeti Tanács a község előkelőire adót vetett ki, a káptalan a ráeső 21 ezer koronából csak kétszázat volt hajlandó felajánlani. Az érsekség befolyása alatt álló Kalocsai Néplap ettől kezdve nem szűnt meg a kormány reformprogramját és a helyi nemzeti tanács szociálpolitikáját támadni. Az érsekség ellenezte Magyarország új államformáját is; legitimista alapon állt. Kalocsa papsága, a jezsuita rendház tagjai, valamint a járás plébánosai és káplánjai március közepéig nem is tették le az esküt a köztársaságra. Várady ugyanakkor taktikusabb is volt a politikai jobboldal

[41] A mozgalomra általában: HEFTY: i. m. 11–22.; Pogány beszédére: *Népszava,* 1919. febr. 5. 5. Ezt részben közli: Dokumentumok, 292–293. – A nemzeti tanácsok elutasító magatartására: *Kiskun-Halas Helyi Értesítője,* 1919. febr. 19., és *Félegyházi Hírlap,* 1919. márc. 9.

[42] RAJAH: A magyar nép renaissance-sza. *Helikon,* 1919. márc. 9. 3–4., és Dokumentumok, 295–296.

középbirtokosi és katonatiszti csoportjainál. Februárban, a Búza Barna-féle földreform helyi eseménnyé válása előtt például Kalocsán 280, a környéken 2500 kat. hold földet adományozott a leszerelt katonáknak. Ez a földmunkások körében is kedvező visszhangot váltott ki, s ennyiben alkalmas volt a forradalmi események következtében a lakosság és a papság közötti meglazult viszony szorosabbá fűzésére.[43]

A birtokos parasztság és a városi polgárság helyzete és politikai orientációja

A polgári demokráciával szembenálló rétegek magatartása kihatott a szélesebb értelemben vett városi és falusi középrétegek, az iparosok, kereskedők, értelmiségiek, tisztviselők, valamint a kis-, közép- és gazdagparasztság politikai állásfoglalására is. „. . . a föld birtokával rendelkező papságra támaszkodó középosztály reakcionárius hajlandósága megerősödött" – jelentette decemberben a Kalocsai Nemzeti Tanács. Egyik csoportjuk, a polgári tanítói kar például a papsággal egyetemben vonakodott felesküdni a köztársaságra.[44] A munkaadótól való függés mellett főleg a jogos nemzeti sérelmek és a nacionalizmus pszichológiai vonzereje járultak még hozzá ahhoz, hogy a kormány jobboldali bírálata szélesebb körben is szimpátiára és egyetértésre talált. Egészében véve azonban sem a városi kis- és középpolgárság, sem a birtokos parasztság nem vált a politikai jobboldal tömegbázisává. E rétegek politikai arculatát és magatartását átmenti társadalmi helyzetükből adódó sajátos ambivalencia jellemezte.

A birtokos parasztságban egyszerre élt a föld iránti vágy és a földreformtól mint a magántulajdon megsértésétől való idegenkedés és félelem. Előbbi természetesen inkább a kisparasztokra, utóbbi pedig főleg a gazdagparasztokra volt jellemző, de azért ennek ellenkezőjére is akadtak példák. A gazdagparasztság alsó kategóriái is szívesen növelték volna birtokaikat, s a közép- és kisparasztságot is nyugtalanították a terjedő rémhírek, miszerint a kormány „belenyúl még az ötven holdasokba is".[45] A birtokos parasztság és a polgári demokratikus rendszer közötti viszony bizonytalanságát fokozta az ország közélelmezési helyzete, ill. ebből adódóan a rek-

[43] ROMSICS: Kalocsa társadalmi-politikai viszonyai, i. m. 328. és 330–332.

[44] Uo., és Dokumentumok, 231–232.

[45] PmL PPSKk vm. alispánjának ir. TAGYOB. Abony.

virálási szándékok ismételt bejelentése. A helyi szervek azért akartak saját ellátatlan lakosságuk számára rekvirálni, mert a közélelmezési miniszter január 15-től csak kivételes esetben tudta folyósítani az egyébként is minimális lisztfejadagokat. Az Országos Közélelmezési Hivatal pedig a megyére kivetett 1918-as kontingens még be nem szolgáltatott részét, 1000 vagon búzát és rozsot követelt. Az Országos Közélelmezési Hivatal követelését továbbító alispáni rendelet végrehajtását a nemzeti tanácsok és a közigazgatási szervek – mondván, hogy saját ellátatlanjaiknak is szükségük van a feleslegre – általában megtagadták. Csupán a kalocsai járásban próbálták meg foganatosítani március második hetében, de ott is eredménytelenül. Ennek okát az alispáni jelentés így foglalta össze: „... a még kint lévő gabonafelesleg beszedése céljából 4 csendőr és a néptanács 4 tagja megjelent Drágszél szálláson, de az összes lakosság ellenállása folytán menekülniük kellett. A főszolgabíró jelentése szerint legalább 100 főnyi idegen csendőr vagy katona volna sürgősen rendelkezésre bocsátandó, mert ezek nélkül a rekvirálás lehetetlen." Erre azonban már nem kerülhetett sor, s a fenti jelentésből kiderülő okok miatt elmaradt a helyi szervek helyi célokat szolgáló nagyobb méretű gabona- és élelmiszer-rekvirálása is.[46] Végül tehát a „két tűz közé szorult" gazdák jártak jól, s megítélésünk szerint ennek óriási része volt abban, hogy a birtokos parasztság nem vált a polgári demokrácia ellenes politikai jobboldal bázisává, hanem – mint látni fogjuk – részben a Károlyi-párt, részben az agrárpártok felé orientálódott.

Hasonló volt ehhez a városi középrétegek és a rendszer viszonya. Legfelső, az egyszeri vagyonadó és a háborús jövedelmek tervezett megadóztatása által érintett csekély számú csoportjuk legtöbb tagja – amint ezt Győrfy Matild idézett írása is bizonyítja – szemben állt a polgári demokráciával, de még ez alól is volt kivétel. A kecskeméti Lőwy család például szimpatizált a forradalommal és támogatta a helyi nemzeti tanácsot. A polgári értelmiség, kistisztviselők, kiskereskedők és kisiparosok túlnyomó többsége egyértelműen a kormány mögött áll. A liberális és radikális értelmiség a politikai demokráciáért és az ország tervezett „európaizálásáért" lelkesedett, a kispolgárok pedig a Berinkey-kormány kisipart és

[46] Az OKH rendeletére és továbbítására: PmL PPSKk vm. főispánjának ált. ir. 10 687/1918., uo. PPSKk vm. alispánjának kig. ir. 53112/1918. és 11 509/1919., valamint B-KmL. Kalocsa. Kig. ir. 1061/1919. és 1 081/1919. – A helyi szervek és a gazdák ellenszenvére: *Czegléd*, 1919. jan. 19–21., *Kalocsai Néplap*, 1919. jan. 18. és 29. – Az alispán idézett jelentésére: PmL PPSKk vm. alispánjának kig. ir. 12 463/1919.

kiskereskedelmet támogatni akaró terveinek örültek. Áldozatvállalásra azonban – hasonlóan a birtokos parasztsághoz – ezek a rétegek sem voltak kaphatók. A polgári öltözékkel nem rendelkező több tízezernyi leszerelt katona ruhaszükségletét a kormány térítés nélküli ruharekvirálás útján kívánta biztosítani. Az akció Duna–Tisza közi lebonyolításához 1918 decemberében fogtak, kecskeméti fogadtatásáról a következőket jelentette a rekviráló bizottság: „... olyan hangulat uralkodik a lakosság között, hogy lehetetlen a ruha rekvirálást megkezdeni. Előfordult, hogy egyes házaknál fegyverrel fogadtak bennünket, s azt kiabálták »gyertek be, majd becsukjuk a kaput, s aztán majd ellátjuk a bajotokat, van fegyver, töltény elég«." Másutt, például Kiskunfélegyházán ugyanilyen hatást váltott ki az akció megkezdése, ezért a kormány visszavonta rendeletét.[47]

A birtokos parasztság, valamint a városi közép- és kispolgárság differenciáltságából és ebből adódó érdekkülönbségeiből, továbbá eltérő társadalmi-politikai hagyományaikból és kapcsolataikból következett, hogy egyik részük a kormányon levő koalíciós pártok, másik részük a politikai jobboldal érdekeivel és törekvéseivel is érintkező polgári pártok mögé sorakozott fel. A városi és a falusi középrétegek legnagyobb részét a Károlyi-párt helyi szervezetei tömörítették. Már a forradalom előtt is a térség legszámottevőbb pártszervezetei voltak, a forradalom győzelme után hatalmuk és befolyásuk érthetően tovább nőtt. Több településben, így például Abonyban, valamint a kalocsai járáshoz tartozó Gombolyagon és Részteleken új szervezetei alakultak a pártnak.[48] A helyi vezetők a párt soraiba hívtak mindenkit, „aki nem akarja egyszerre, minden átmenet nélkül átformálni a társadalmi rendet, mindenkit, aki szívvel-lélekkel akarja az új, demokratikus eszmék teljes sikerre juttatását, úgy azonban, hogy az új rendre való átmenet ne okozzon az országnak károkat".[49] A körmönfont fogalmazás mögött a kormány és Károlyi reformprogramjához való ellentmondásos viszony, a párttagság különböző helyzetmegítélése és eltérő jövőképe húzódott meg, ami 1919 elejére a Duna–Tisza közén is a Károlyi-párt szervezeteinek kettéválásához vezetett. A belpolitikailag mérsékeltebb, s a nemzetiségi kérdésben „nacionalistább" rész a kormányból

[47] Az alaprendeletre: Magyarországi Rendeletek Tára. 1918. Bp., 1918. III. köt. 2 529–2 534. – A kecskeméti jelentést közli: Dokumentumok, 253. – A kiskunfélegyházi jelentésre és a rendelet felfüggesztésére: PmL PPSKk vm. alispánjának ált. ir. 11/1919.

[48] *Abony*, 1918. dec. 1., *Kalocsai Néplap*, 1918. dec. 7. és uo. 1919. jan. 4.

[49] *Kecskeméti Polgár*, 1918. dec. 15.

annak radikalizmusa és pacifizmusa miatt még decemberben kivált Lovászy Márton mögé zárkózott fel, s Nagykőrösön és Kiskunhalason a Polgári Pártot, Kiskunfélegyházán a Polgárszövetség helyi csoportját szervezte meg. Felhívásaikban hangsúlyozták, hogy az élet- és vagyonbiztonság veszélybe került, hogy a „családi tűzhelyek a félelem és rettegés tanyái lettek", hogy Magyarország összeomlás előtt áll, s ezért a polgárságnak, a „munkaadóknak" egységesen kell fellépni a közelgő választásokon. A Polgári Pártot megszervező kiskunhalasi függetlenségiek márciusra visszatértek a Károlyi-pártba, s valószínűleg ez történt Nagykőrösön is, mert a csoport további tevékenységéről egyáltalán nem írtak a helyi újságok. Március 21-ét csak a volt munkapárti politikus, Sallay János ügyvéd által megszervezett kiskunfélegyházi polgárszövetségi csoport érte meg, ezért valószínű, hogy ezek a szervezetek nem rendelkeztek számottevő tömegbefolyással. A többség Károlyi mögött állt. Kecskeméten és Cegléden sem a Polgári Pártnak sem a Polgárszövetségnek nem alakultak helyi csoportjai.[50]

A birtokos parasztság jelentős része az Országos Kisgazda- és Földmívespártba lépett. A Duna–Tisza közi pártszervezetek egy részét a megyei középbirtokosság, ill. a Gazdasági Egyesület és a Gazdaszövetség megyei és helyi vezetői hívták életre még 1918 végén azzal a céllal, hogy a „gazdatársadalmat" egy közös politikai párton belül egyesítsék. Kifejezetten a Gazdasági Egyesület égisze alatt alakultak meg 1918 decemberében a párt kecskeméti és jászszentlászlói s valamivel később valószínűleg a ceglédi és Cegléd környéki szervezetei. A Földművespárt és a Kisgazdapárt január 7-i fúziója után a kalocsai, kiskőrösi, dunavecsei, kunszentmiklósi és alsódabasi járásokban nagy számban alakuló szervezetek mögött részint szintén a gazdaszövetségi körök álltak, részint azonban Nagyatádi demokratikus törekvéseit vallotta magáénak a szervező gárda és a párttagság.[51] Kiskunhalason, Kiskunfélegyházán és Nagykőrösön nem alakultak szervezetei az

[50]Uo. 1919. febr. 13., *Félegyházi Hírlap*, 1919. febr. 23., *Kiskun-Halas Helyi Értesítője*, 1919. jan. 1., uo. 1919. márc. 5., *Halasi Független Hírlap*, 1919. jan. 11., uo. 1919. márc. 1., *Nagykőrös és Vidéke*, 1918. dec. 15.

[51]*Czegléd*, 1918. nov. 24–26., uo. 1919. jan. 26–28., uo. 1919. márc. 9., *Kecskeméti Polgár*, 1918. dec. 31., *Kecskeméti Lapok*, 1919. febr. 13., *Félegyházi Hírlap*, 1919. febr. 9., *Kalocsai Néplap*, 1919. jan. 11., uo. 1919. febr. 22., uo. 1919. márc. 8., *Kiskőrös és Járása*, 1919. márc. 16., PmL PPSKk vm. alispánjának ir. TAGYOB. Kunszentmiklósi j., uo. PPSKk vm. Kormányzótanácsi biztosának ir. Alsódabasi j. és PIA 619. f. 1/1920 – B. 1740. ő.e.

Országos Kisgazda- és Földmívespártnak. Ennek alapján valószínűnek tartjuk, hogy a ceglédi és kecskeméti agrárpárt társadalmi bázisa részben azonos volt a halasi, félegyházi és nagykőrösi polgári párti, ill. polgárszövetségi szervezetek bázisával. A birtokos parasztság egy része egyik polgári pártba sem lépett, hanem hagyományos mentalitásának megfelelően kiváró álláspontra helyezkedett, s politikailag még mindig passzív maradt.[52] A baloldali polgári értelmiségiek általában a Károlyi-pártba léptek vagy mint pártonkívüliek azt támogatták. Néhányan, például Buday Dezső és a kiskunmajsai Günsberger Gyula a Szociáldemokrata Pártba kérték felvételüket, a kiskunhalasiak pedig az Országos Polgári Radikális Párt helyi csoportját szervezték meg.[53]

A katolikus városi közép- és kispolgárság legvallásosabb része, nagyszámban nők, a Keresztényszociális Néppárt felé orientálódott. Pártszervezetet azonban csak Kecskeméten tudtak alakítani, mert másutt, így például Kiskunfélegyházán és Kalocsán az időközben megsokszorozódott és rendkívül agilissé vált szociáldemokrata párttagság rendre szétzavarta zászlóbontó gyűléseiket. „. . . az úri osztály ott levő hölgy tagjai, akik már a régi rend visszaállítását óhajtották ott üdvözölni, az előkerülő záptojások hatása altt a futásban kerestek menedéket" – jelentette például ezzel kapcsolatban a szociáldemokrata párttitkár Kalocsáról.[54]

A kormánypártnak számító Károlyi-párti és polgári radikális szervezetek általában jó viszonyban voltak a polgári demokratikus forradalom táborán belül baloldalnak számító szociáldemokratákkal, s egyetértésre törekedtek a Lovászyt követőkkel, valamint a kisgazdákkal és a keresztényszocialistákkal mint jobboldallal is. Utóbbiak viszont inkább csak a Károlyi-párttal való együttműködésre mutattak hajlandóságot, s a szociáldemokraták radikalizmusát erősebb-gyengébb formában bírálták. Legtámadóbban a keresztényszocialisták léptek fel. Duna–Tisza közi legfőbb hangadójuk, Révész István kecskeméti pápai prelátus prédikációiban november vége óta sürgette a szociáldemokraták háttérbe szorításának, s ezzel összefüggésben a „keleti faj" s a „vörös veszedelem" elleni „keresztény összefogásnak" a szükségességét.[55] A Polgári Párt, Polgárszövetség és a Kisgazdapárt helyi

[52]*Abony*, 1919. jan. 5. és *Czegléd*, 1918. dec. 8–10.

[53]Dokumentumok, 293–294.

[54]PIA 658. f. 6/61. ő.e. Vö. *Félegyházi Hírlap*, 1919. jan. 12. és *Kecskeméti Lapok*, 1919. jan. 23.

[55]PIA H–sz–65. Szili István visszaemlékezése.

vezetői általában mérsékeltebb hangot ütöttek meg, s a ceglédi polgárság konzervatív szárnyának január végi durva fellépése (leitatott suhancokkal akadályoztatták meg a szociáldemokrata tagok részvételét a nemzeti tanács ülésén) egyedi eset volt. A szociáldemokratákat azonban ők is bírálták, s hasonlóképpen a polgárság és a parasztság közös fellépésének szükségességét hangoztatták.[56]

A munkásság helyzete és a szociáldemokrata szervezetek politikája

Az ipari munkásság és az agrárproletariátus megélhetési viszonyai 1918 telén és 1919 elején tovább rosszabbodtak. A november elején kiosztott élelmiszerek január végére, február elejére elfogytak, a bátortalan gabonabegyűjtési akciók – mint láttuk – kudarcba fulladtak, a legszegényebb rétegek ezért gyakran éheztek. A kormány különféle segélyeket folyósított számukra, de alapvető gondjaikon nem tudott segíteni. 1919 februárjában ráadásul megszűntek az addig fizetett hadisegélyek. Az élelmiszerek mellet hiány volt az egyéb alapvető közszükségleti cikkekben, tűzifában, szénben, petróleumban, ruhában és cipőben is.[57] Az ellátatlanok száma a falvak lakosságának mintegy egyharmadát tette ki, a városokban pedig elérte az 50%-ot. Ezek döntő többsége ipari és mezőgazdasági munkás volt. A Dunapataji Nemzeti Tanácshoz intézett másfél száz kérvény és panaszlevél megrendítő dokumentumegyüttese nyomorúságuknak: „50 éves vagyok 6 tod magammal, 1916-ban bevonultam katonának, azota nem kerestem a családomnak kenyeret, most haza tértem télnek szömbe, nincs se kenyerem, se tűzre valóm, se ruházatom . . .", „én Nédó Józsefné itten vagyok 4 magammal és nincsen kenyerem, nincsen tűzre valóm, majd meg fagyok gyermekeimmel . . ." stb.[58] Fokozta a nehézségeket a földmunkásokat és az ipari munkásokat egyaránt sújtó munkanélküliség. Ez részben a háborús gazdálkodásról való áttérés és a munkaadók szándékos szabotázsakcióinak a következménye volt, részben azonban a „munkavállalókon" is múlott. Cselédnek nem akartak elszegődni, mert attól tartottak, hogy akkor nem kapnak földet, a régi napszámbéreket pedig – egyébként teljes joggal – kevesellték, s azok többszörösét követelték. „A munkás és a cselédviszonyok egyszerűen katasztrofálisak. A helyzet röviden ez: dolgozni igen kevés ember akar. A béresek intézői fizetést kérnek. Ha a gazda be akar fogatni kocsisával, akkor erről a bizalmi férfival kénytelen előbb tárgyalni" – konstatálta a megműveletlen földek és a munkanélküliség ezen utóbbi okát Agorasztó alispán.[59] A munkanélküliek száma a mezővárosokban 1919 elején ezrekre rúgott. Valamelyest természetesen a városi középrétegek életszínvonala is csökkent, az agrár- és ipari munkásságnál azonban a birtokos parasztsággal egyetemben még mindig jobban éltek, ami a megváltozott helyzetben nemcsak irritálta, hanem mozgósította is a proletár tömegeket.

Dühük és elkeseredésük főleg a kereskedők és a háborús évekhez képest összetételét és ügyintézési mechanizmusát tekintve alapvetően egyaránt változatlan közigazgatási apparátus ellen irányult, amely a gazdagok megadóztatásával, rekvirálással s általában szociális helyzetük érdemi javításával csak egy-két helyen kísérletezett, s a vagyonos rétegek ellenállása miatt legtöbbször ott is sikertelenül. „Hazatérő katonák követelőzők és fenyegetnek. A legborzasztóbb dolgokra vannak elkészülve, hacsak kenyeret nem tudunk nekik adni" – jelentették Felsődabasról.[60] A mintegy 1500 kalocsai leszerelt katona különösen a „papokkal, zsidókkal szemben" tanúsított fenyegető magatartást.[61] A több ezer kecskeméti munkanélküli közül január 13-án mintegy ezren gyűltek össze a főtéren. 50–60 tagú küldöttségük betódult a polgármester szobájába, s „izgatottan követelte a munkaalkalmat és a segélyt".[62] A legnagyobb – 1918 nyarára emlékeztető – szociális tömegmegmozdulásra Kiskunfélegyházán került sor. A piaci és kereskedői árak miatt feldühödött tömeg február 18-án behatolt az egyik ruhakereskedő boltjába. Az üzletet kifosztották, tulajdonosát pedig megverték. A tömegelégedetlenséget néhányan ismét a

[56] *Kiskun-Halas Helyi Értesítője,* 1919. jan. 1., *Kecskeméti Lapok,* 1919. febr. 13., *Kecskeméti Polgár,* 1919. febr. 13., *Czegléd,* 1919. jan. 26–28. – A ceglédi incidensre: Dokumentumok, 288.

[57] Lásd erre a községi képviselőtestületek 1918. végi és 1919. eleji ülés jegyzőkönyveit a B-KmL-ban, valamint segélykérő táviratait: PIA 606. f. 3/41. ő.e. Néhányat közöl: Dokumentumok, 187., 208., 213–216., 217–223., 234. és 316–322. – A hadisegélyek megszűnéséről az 1918. dec. 16-án kiadott 735 028/29. b. számú hadügyminiszteri rendelet intézkedett. Lásd: Magyarországi Rendeletek Tára. 1919. Bp., 1919. I. köt. 435–436.

[58] Dokumentumok, 225–227.

[59] PmL PPSKk vm. Törvényhatósági Bizottságának jkv-ei. 1919. jan. 13.

[60] Dokumentumok, 208–209.

[61] Iratok, 94.

[62] B-KmL Kecskemét. Polgármester eln. ir. 40/1919.

zsidók elleni uszításra, mások rojalista és köztársaságellenes izgatásra használták fel. A néhány órás késéssel kivezényelt katonai készültséget a helybeli leszerelt katonák puskatűzzel fogadták, s a fegyveres harc az ő javukra dőlt el. Az éjszaka folyamán további rablások, fosztogatások és utcai sarcolások fordultak elő. Az időközben felfegyverzett szociáldemokrata munkásoknak, s a reggelre megérkező budapesti tengerész különítménynek csak 19-ére sikerült úgy ahogy rendet teremteni. A kiskunfélegyházi események fő oka, amint ezt február 24-i jelentésében a város újonnan kinevezett szociáldemokrata kormánybiztosa, Iványi Sándor helyesen megjegyezte, „a földműves munkások munkanélkülisége és nyomorúsága volt".[63]

Az ipari és agrármunkásság döntő többsége a Szociáldemokrata Pártba lépett. 1918 végén és 1919 elején minden mezővárosban, a legtöbb falusias mezővárosban és jó néhány faluban (Miskén, Gyónon, Pusztaszentimrén, Alsónémedin stb.) helyi szervezetei alakultak a pártnak. Ugrásszerűen megnövekedett a párttagság létszáma is. A nagykőrösi csoportot november 17-én egy-két tucat ipari munkás alakította meg, 1919 februárjában mintegy kétezren fizettek szakszervezeti tagdíjat. 5 ezer körül mozgott a többi mezőváros szociáldemokratáinak száma, Kecskeméten pedig valószínűleg ennél is többen voltak. Az alig ötezres lélekszámú Dunavecsén mintegy 1300-an, a 2820 fős Miskén több mint kétszázan tartoztak a párt soraiba. A 3 és 8 ezer fő közötti összlakosságú Ókécskén, Jászszentlászlón, Pálmonostorán és Alpáron 500 és 1000 között mozgott a szociáldemokraták száma.[64]

Az ipari és agrármunkásság jelentős része nyilvánvalóan azért lépett be a pártba, mert felismerte, hogy a koalíciós pártok közül az SZDP fogalmazta meg leginkább igényeiket és képviselte legkövetkezetesebben érdekeiket. Sokak számára azonban abban rejlett a párt és a szakszervezetek legfőbb vonzereje, hogy mint tagok munkanélküli segélyhez juthattak. Egyébként erre nem volt lehetőségük. A munkanélküli szakszervezeti tagoknak fizetett napi 10, január 10-től pedig napi 15 korona ugyan nem volt elég a megélhetéshez (1 kg hús maximált ára a legtöbb városban 20 K fölött volt, 1 db tojás pedig 70 fillérbe került, s a piacokon ráadásul ennél általában

[63] Dokumentumok, 307–309, és 312–313.
[64] PIA 658. f. 6/32., 6/102., 6/143. ő.e., PmL PPSKk vm. alispánjának ir. TAGYOB. Alsódabasi j., *Nagykőrösi Népújság*, 1919. febr. 9., KM Farsang Péter visszaemlékezése. Lelt. sz. DA. 68. 37.1.

30–50%-kal magasabb árakat kértek), a nincstelenek gondjain mégis enyhített valamit.[65] A Szociáldemokrata Párt tagsága tehát nemcsak felduzzadt, hanem ilyen módon fel is hígult. Milyen lehetett például az a szociáldemokrata párttagság, amely Alsónémedin is, Dunavecsén is a jegyzőt választotta meg párttikárnak, ill. amelynek vezetője (Soltvadkerten) a Lovászy-párti Kalmár Antalt hívta meg előadni szociáldemokrata szónok gyanánt . . ?[66]

Az általános mégsem ez volt. Mind a reformpolitika tartalmát, mind annak idejét tekintve a legradikálisabb álláspontot a Duna–Tisza közén is a szociáldemokraták képviselték. A központi pártprogram támogatása mellett helyi harcokat két területen folytattak. Részint támogatták a munkások bérköveteléseit és igyekeztek szociális helyzetükön javítani, részint a november folyamán jogaiban megerősített helyi közigazgatás irányításának át átalakításáért küzdöttek.

A munkások szociális helyzetének javításáért folytatott küzdelem eredményei közül a gazdasági cselédek és alkalmazottak bérezésének egységes megyei rendezése emelkedik ki. A szegődményes mezőgazdasági dolgozók évi bére jelentősen emelkedett. Az 1918-ban általános évi 12–16 q gabona helyett az 1919-ben kezdődő gazdasági évre például 24 q búza, rozs és árpa, az 500 K-nál mindenütt alacsonyabb készpénzjuttatás helyett pedig 1000 K illette meg őket. Hasonló arányban nőttek egyéb juttatásaik (földhasználati és állattartási jog, tüzelő, só stb.) is. Az új béreket azonban igen későn, március 13-án fogadta el a vármegye Mezőgazdasági Békéltető és Bérmegállapító Bizottsága, s a rendeletnek így pozitív hatása – legalábbis a polgári demokratikus forradalom idején – már nemigen lehetett.[67] Az ipari munkások és a földmunkások egész megyére kiterjedő egységes bérrendezésére nem került sor, ők helyi jellegű, egy-egy településre, üzemre vagy szakmára érvényes új kollektív szerződéseket kötöttek. A rendelkezésre álló hiányos és részleges adatok alapján az ipari munkások és a mezőgazdasági napszámosok béremelkedésének egész térségre érvényes mértékét megbecsülni sem tudjuk. Mindössze az látszik, hogy a fizetésemelések aránya igen különböző. Néhol alig sikerült béremelést kicsikarni, másutt megduplázódtak a fizetések. A kalocsai gőzmalom mun-

[65] *Félegyházi Közlöny*, 1919. febr. 9. és KM Farsang Péter id. visszaemlékezése.
[66] PIA 609. f. 12/45. ő.e., uo. 619. f. 1/1920 – B. 113. ő.e. II. köt. és PmL PPSKk vm. Törvényhatósági Bizottságának jkv-ei. 1919. dec. 16. (457. sz.)
[67] Kalocsai Érseki Levéltár II. Uradalmi iratok. 36/1919.

kásainak havi 100–200 koronás béremelése alig lehetett több fizetésük 10–15%-ánál, a nagykőrösi földmunkásoknak viszont napszámbéreik közel 100%-os emelését sikerült kivívni. A proletárdiktatúra kikiáltásának előestéjére megkötött szerződésük szerint a férfiak óránként 3 korona 50 fillérért, a nők 2 korona 60 fillérért, a 16 és 18 év közöttiek pedig 2 koronáért dolgoztak. A május és augusztus között szokásos 12 órás munkával tehát naponta 24 és 42 korona között kereshettek. Hasonló napszámbérek alakultak ki Kecskeméten, Abonyban és e városok környékén is: a felnőtt férfiak 1919 tavaszán átlagban napi 40 koronáért dolgoztak.[68]

Noha beadványaikkal és határozataikkal a szociáldemokrata vezetők újra és újra sürgették a nemzeti tanácsok és a közigazgatási szervek erélyesebb fellépését a maximális árakat kijátszó kofák és kereskedők, valamint a feleslegeiket tartalékoló birtokos parasztok ellen, az árviszonyokon és a közellátáson nem sikerült érdemben javítaniuk. Ezen a területen csupán a nagykőrösi és a kiskunfélegyházi pártszervezet, ill. munkástanács ért el valamelyes eredményt.

Mint a többi városban, az agrár- és ipari munkásság fűtőanyaga január végére Nagykőrösön is elfogyott. Itt azonban a kormánynak és néhány gazdának jelentős vágottfa készlete volt a város melletti egyik erdőben. A szociáldemokraták térítés mentesen szerettek volna ehhez hozzájutni, amit a polgármester és a képviselőtestület nem engedélyezett. A párt vezetősége erre február 12-én határozatot hozott a felhalmozott fakészlet ingyenes kiosztásáról. A polgármesternek átadott memorandumukban kijelentették, hogy amennyiben február 15-ig a városi vezetés ezt nem hajtatná végre, „. . . a pártvezetőség a város ügyeinek vezetését kényszereszközökkel is átveszi", s a végrehajtásról maga gondoskodik. Utóbbira nem került sor, a polgármester maga adta ki a fakészlet lefoglalására és ingyenes kiosztására vonatkozó utasítást. A képviselőtestület olyan határozatot hozott, hogy a tulajdonosok kártalanításáról a későbbiekben a város fog gondoskodni.[69]

Kiskunfélegyházán a burjánzó lánckereskedelem, valamint az élelmiszerek és iparcikkek maximált árainak kijátszása volt a legfőbb probléma, amelyekkel szemben mind a közigazgatási és rendőrségi apparátus, mind a

[68] PmL Nagykőrös. Polgármester ált. ir. 3569/1919., Vígh: i. m. 110., Dokumentumok, 554. és ROMSICS: Kalocsa társadalmi-politikai viszonyai, i. m. 333.

[69] Pml Nagykőrös. Polgármester ir. 1928/1919., 2241/1919., és *Nagykőrösi Népújság*, 1919. febr. 16.

Nemzeti Tanács pártkoalíciós közélelmezési bizottsága tehetetlennek bizonyult. A február 18-i események után a szociáldemokrata Munkástanács átvette a város közélelmezésének irányítását. Az árucikkek és élelmiszerek kivitelét megtiltották, s részben új, mérsékeltebb maximális árakat vezettek be, részben rendszeresen ellenőrizték a régiek betartását. E célból munkásjárőröket szerveztek.[70]

A munkások szociális helyzetének javításáért folytatott küzdelemnél általánosabb és főleg eredményesebb volt a november folyamán jogaiban megerősített közigazgatási szervezet ellen vezetett harc. A régi közigazgatási szervezet átalakításának programja lényegében a nemzeti tanácsok háttérbe szorítása óta szerepelt a szociáldemokrata követelések között. Általános offenzívát azonban – nem utolsósorban a közellátási helyzet további romlása s a radikális intézkedések hiánya miatt – 1919 elején indítottak a képviselőtestületek és városi tanácsok ellen. Kiskunhalason a még novemberben alakult Munkástanács január 22-i ülésén vetődött fel egy új közigazgatási szerv létesítésének a gondolata, mert „. . . a képviselőtestület idejét múlta, a néptanács (érts: nemzeti tanács – R. I.) nem a közszellemben működik". A szociáldemokrata Bódy János január 10-én javasolta a Kecskeméti Nemzeti Tanácsnak, hogy „. . . keresse meg a Nemzeti Tanács a th. bizottságot aziránt, hogy mondja ki feloszlatását". A nagykőrösi pártszervezet hasonló törekvéséről más vonatkozásban már szóltunk, s ilyen követeléssel léptek fel a kiskunfélegyházi szociáldemokraták is. Január 19-i ülésükön a képviselőtestület azonnali feloszlatását, s a városi tanács hat szociáldemokrata munkással való kiegészítését követelték.[71]

A szociáldemokraták megnövekedett mezővárosi hatalmára jellemző, hogy maguk a közigazgatási vezetők is a munkásszervezetek követeléseinek teljesítését kérték a kormánytól és a vármegyétől. A vármegye főispán-kormánybiztosához intézett feliratában Kecskemét polgármestere egyértelműen Bódy fenti javaslata mellett állt ki, s Kiskunhalas polgármestere is kijelentette: a városi képviselőtestület újjáalakítására irányuló törekvéseket az elöljáróság is támogatja. S bár Kiskunfélegyháza vezetői el-

[70] *Félegyházi Hírlap*, 1919. jan. 26., uo. 1919. márc. 9., *Félegyházi Közlöny*, 1919. jan. 26., és uo. 1919. febr. 9. – Vö. Dokumentumok, 311–312. és RÁCZ János: Kiskunfélegyháza 1918–1919-ben. In: Proletártavasz, 1919. (Szerk. Bognár Lajos, Bodor Jenő.) Kecskemét, 1969. 20–22.

[71] Dokumentumok, 263., 269–272. és 282–283.

utasították a szociáldemokraták hasonló követelését, a február 18-i megmozdulás idején megmutatkozott, hogy a tömeg megfékezésére és fékentartására az adott helyzetben és körülmények között csak a szociáldemokraták képesek.[72]

A szociáldemokrata követelések világossá tették a kormány előtt, hogy a közigazgatás átalakítása Budapest után a törvényhatósági és rendezett tanácsú városokban sem halasztható tovább. Az ideiglenes néptanácsokkal foglalkozó törvény ezt a felismerést tükrözte. Az 1919. VIII. néptörvény mind a törvényhatósági bizottságok és városi képviselőtestületek, mind a nemzeti tanácsok jog- és hatáskörét a néptanácsokra ruházta. A néptanácsok a városi tanácsok tisztviselőiből és – ideiglenesen – a főispán-kormánybiztosok által kinevezett tagokból, általában pártpolitikusokból álltak. A döntéshozatalban utóbbiaknak volt fontos szerepük, mert szavazati joggal csak ők rendelkeztek, a városi tanácsok tisztviselői csupán tanácskozási joggal vehettek részt az üléseken.[73] A polgári pártok és a szociáldemokraták között február elejétől éppen ezért nagy harc indult a minél több néptanácsi helyért. A több mint egy hónapos tárgyalásokból a szociáldemokraták kerültek ki győztesen, a néptanácsi tagok mintegy kétharmada tartozott soraik közé. A szociáldemokraták pillanatnyi erején, egységén és szervezettségén kívül ebben Kégl János polgári radikális főispán-kormánybiztosnak és helyettesének, Földes Istvánnak is jelentős része lehetett, hiszen az egyeztető tárgyalásokat ők vezették, s a kinevezésekben végül is ők döntöttek. A néptanácsok kinevezett, tehát szavazati joggal rendelkező tagjainak pártállás szerinti részletes megoszlása a következő volt:[74]

	SZDP	Polgári pártok		
		Károlyi-párt	Polgári Párt	Kisgazda-párt
Kecskemét	7	5		
Cegléd	6	3	–	2
Nagykőrös	8	4	–	–
Kiskunfélegyháza	11	2	–	–
Kiskunhalas	8	6		–

[72] Uo. 259–261., 279. és 307–309.

A falusias mezővárosokban, ahol a szociáldemokrata mozgalom múltja rövidebb idejű, a párttagság létszáma pedig alacsonyabb volt, s ahol a szociális problémák is kevésbé feszítettek, a munkásszervezetek nemigen álltak elő hasonló követelésekkel, s ha igen, például Hartán, a képviselőtestületnek volt ereje és bátorsága azt visszautasítani. Ezekben a településekben meg kellett elégedniük annyival, hogy egy-két tagjuk képviselte érdekeiket a képviselőtestületekben.[75] Az a néhány szociáldemokrata szervezet pedig, amely kis falvakban alakult, ilyen aspirációkkal sem lépett fel. Mindennek a három településtípus lakosságának korában már hangsúlyozott társadalmi szerkezete és egyes rétegeinek politikai fejlettsége közötti különbségek voltak az okai. Ezt sem a már érintett dunapataji eset, sem a kiskunfélegyházi járási szolgabíró március 15-i eltávolítása, s a szociáldemokrata Mussulin Leóval való helyettesítése nem cáfolja. Előbbi kivételnek tekinthető, utóbbi mögött pedig nem annyira a járás frissen szervezett párttagsága, mint inkább a kiskunfélegyházi Munkástanács, s valószínűleg a város szociáldemokrata kormánybiztosa, a helyi születésű, de korábban a fővárosban újságíróskodó Iványi Sándor állt.[76]

A mezővárosok szociáldemokrata szervezetei tehát sikerre vitték a közigazgatás átalakításával kapcsolatos elképzelésüket, s a falusias mezővárosok munkástanácsai és pártszervezetei is eredményeket értek el. Ebből azonban tévedés lenne olyan következtetést levonni, hogy a Szociáldemokrata Párt Duna–Tisza közi szervezeteire a baloldali szociáldemokraták és a párton belül tevékenykedő kommunisták túlsúlya lett volna a jellemző, s követeléseik a proletárdiktatúra anticipálását jelentenék. Nyilatkozataik, valamint kritikus helyzetekben ekkor és a későbbiekben elfoglalt álláspontjaik ugyanis egyértelműen bizonyítják, hogy a párttagság és a vezetők többsége nem március 21-éhez hasonló hatalomátvételre, nem az ország azonnali szocialista-kommunista jellegű átalakítására, hanem valamiféle népi szociális demokráciára gondolt, s ami a pillanatnyi célokat illeti, a polgári demokratikus reformprogram gyors és radi-

[73] Az 1919. évi törvények gyűjteménye. Bp., 1919. 28–32. Vö. SCHÖNWALD Pál: A magyarországi 1918–1919-es polgári demokratikus forradalom állam- és jogtörténeti kérdései. Bp., 1969. 216–218.

[74] Dokumentumok, 327–330. és 355–356., *Halasi Független Hírlap,* 1919. febr. 8., *Czegléd,* 1919. márc. 9. és Iratok, 161., valamint PmL Nagykőrös. Polgármester ált. ir. 2670/1919.

[75] Dokumentumok, 287., vö. uo. 280., 289–290., 298. és 316–322.

[76] Uo. 343–345.

kális megvalósításáért, hatékonyabb szociálpolitikáért, s nem utolsósorban az áprilisra meghirdetett nemzetgyűlési választások eredményes kimenetele feltételeinek a biztosításáért harcolt. Láttuk, hogy Kiskunhalason is, Kecskeméten is sakk-matt helyzet állt elő. A szociáldemokrata hatalomátvétel mégis elmaradt. A kiskunhalasi Munkástanács például – jóllehet januártól ígérgette a városi vezetés félreállítását – az országos pártközpont intencióinak megfelelően március közepéig várta a szociáldemokrata többségű ideiglenes néptanács kinevezését. A február 18-i kiskunfélegyházi eseményeken úrrá levő szociáldemokraták 19-én plakátokon közölték: „. . . a mai naptól kezdve a város ügyeinek vezetését átvesszük". Rövidesen kiderült azonban, hogy a város ügyeinek vezetése „. . . csak a kitört lázongás folytán felbomlott rend helyreállítása végett szükséges intézkedések megtételére vonatkozott, de nem úgy értendő, mintha a hatóságok működésüket megszüntették volna, sőt, ellenkezőleg, tudatjuk a lakossággal, hogy a városi hatóságok és hivatalok jelenleg is, a jövőben is eddigi hatáskörük épségben maradása mellett működnek". A plakátot Fekete Sándor helyettes polgármester mellett Iványi Sándor szociáldemokrata kormánybiztos írta alá. A Duna–Tisza közi szociáldemokraták álláspontját legtekintélyesebb szervezetük, a kecskeméti így fogalmazta meg: „A nemzetközi szociáldemokrata párt kecskeméti szervezete 1919. évi január 5-én megtartott rendkívüli közgyűlésén egyhangúlag kimondja, hogy az eddig érvényben levő országos pártprogram alapján áll. Határozott célja a kollektív társadalmi berendezkedés mielőbbi megvalósítása . . . [de] Egyelőre célszerűbbnek véli, ha a szociáldemokrata párt törvényhozás útján viszi előre a társadalmat végcéljai felé."[77] Még a tetteiben egyik legradikálisabbnak bizonyult szociáldemokrata vezető, a dunapataji Bencze József sem gondolt proletárdiktatúra megteremtésére és nagyobb mérvű azonnali kollektivizálásra. Március 15-i programbeszédében a progresszív adózás és az ingyenes népoktatás bevezetését, a dolgozó rétegek bérszintjének javítását, a nyugdíjak állami biztosítását, a közvagyon „igazságos kezelését", valamint a „nagyobb vállalatok államosítását vagy állami felügyelet alá vételét" jelölte meg követendő célkitűzésekként.[78]

Állásfoglalásaikból és gyakorlati tevékenységükből nem hiányzott a kommunizmus- és kommunistaellenesség sem, ami részben a Duna–Tisza

[77] B-KmL Kiskunhalas. Munkástanács jkv-ei. 1919. jan.–márc. és Dokumentumok, 262–265., 302–303.

[78] PIA 619. f. 1/1921 – B. 373. ő.e. IV. köt. 332–337.

közi munkásság által is fontosnak tartott pártegység „megbontásának", részben elvi fenntartásaiknak a következménye volt. A kiskunfélegyházi szociáldemokraták lapja szerint: „A magyarországi szociáldemokraták előtt szent az emberi munka, szent annak gyümölcse, a tulajdon is. A magyar szocialista a bolsevizmust kivihetetlennek tartja és éppen ezért nem tekinti programjának sem."[79] A kecskemétiek bolsevizmussal foglalkozó gyűlésén elhangzott felszólalások közül hármat örökítettek meg az újságok. „Brachfeld elvtárs ismertette az orosz bolseviki mozgalmat, rámutatott a szocializmussal azonos céljaira, de azonnali megvalósításának a termelésre [gyakorolt] káros hatására is." „Tóth elvtárs a bolsevizmus tragédiáját az emberek butaságából magyarázta. Új társadalmi rend nem fejlődhet ki, míg létének anyagi okai ki nem fejlődtek a mostani termelési rendben." Végül Fodor János azon véleményének adott kifejezést, hogy „. . . a kommunizmus a jövő távolában levő délibáb, . . . csak célja van, de programja nincs . . . nem más, mint ugrás a sötétbe".[80] Fentiekhez hasonló álláspontot foglaltak el a többi városban is. A nagykőrösi szociáldemokraták február 23-i gyűlése még azt a határozati javaslatot is minden ellenvetés nélkül fogadta el, amely a kommunisták elleni „legszigorúbb, kíméletlen megtorlás alkalmazására" szólította fel a kormányt.[81]

A Duna–Tisza közi szociáldemokrata szervezetek inkább a polgári pártokkal törekedtek jó viszonyra. Noha a kecskemétiek nyomatékosan hangsúlyozták, hogy ők csak „a Károlyi és Hock által inaugurált politikának" lehetnek szövetségesei, másutt „megértőbbek" voltak. A Károlyi-párt szervezeteivel általában mindenütt jó viszonyt alakítottak ki, s Nagykőrösön és Kiskőrösön még az Országos Kisgazda- és Földmívespárt helyi csoportjaival is együttműködésre törekedtek. A kiskőrösi szociáldemokrata vezérek például kijelentették, hogy még a kisgazdákkal szembeni pártvillongást is ellenzik, mert „Ők semmi esetre sem akarnak bolsevizmust". Akikben a polgári pártok közül a szociáldemokraták veszélyes ellenfelet láttak, azok a keresztényszocialisták voltak, s őket támadták is mindenütt.[82]

[79] *Félegyházi Hírlap,* 1919. jan. 12.

[80] *Kecskeméti Polgár,* 1918. dec. 29. és *Magyar Alföld,* 1919. jan. 11.

[81] *Nagykőrösi Népújság,* 1919. márc. 2.

[82] Uo., Dokumentumok, 305–306., *Halasi Független Hírlap,* 1919. márc. 1., *Kalocsai Néplap,* 1919. márc. 15., PmL PPSKk vm. alispánjának ir. TAGYOB. Kunszentmiklósi j., *Kiskőrös és Járása,* 1919. jan. 26., továbbá az 54. sz. jegyzetnél közölt források.

A Duna–Tisza közi szociáldemokrata vezetők fenti állásfoglalásai nemcsak a pártvezetőségek, hanem a párttagok nagyobb részének a politikai véleményét is tükrözték. A polgári demokráciával mint politikával és államformával, ill. az ezt támogató és „törvényhozással továbbfejleszteni kívánó" szociáldemokrata vezetőkkel szembeni tömegelégedetlenkedésnek ugyanis kevés jele volt. Ennek tüneteként szokás emlegetni a parasztság legalsó rétegeinek vonatkozásában a formaságok bevárása nélküli termelőszövetkezet-alakításokat és földfoglalásokat, az ipari munkások vonatkozásában pedig a pártvezetést megkerülő sztrájkokat és gyárfoglalásokat, röviden: a január–februári ún. második tömegmozgalmat. A Duna–Tisza közén azonban kevés olyan esemény történt, amely ebbe a kategóriába sorolható. A Tanácsköztársaság kikiáltása előtti hetekben a földfoglalás csak a vármegye északi részében volt jelentős, ott, ahol a budapesti proletariátus forradalmasító hatása a leginkább érződött.[83] Duna–Tisza közén mindössze egyetlen radikális földfoglalás történt. A Szalkszentmártonhoz tartozó Homokszentlőrincen fosztották meg 10 ezer holdas bérletétől (a birtok gróf Vigyázó tulajdona volt) Farkas Bertalant cselédjei 1919 januárjában. Az események mögött László Arnold, az SZDP agitátora, a későbbi megyei Direktórium gazdasági osztályvezetője, valamint az uradalom két szociáldemokrata tisztviselője, Rózsa Henrik gazdatiszt és Rauchberger Géza könyvelő állt.[84] Termelőszövetkezet Kiskunhalason is alakult, ez azonban nem járt együtt földfoglalással. A 255 földmunkás szabályos bérleti díjat fizetett a város fehértói birtokáért.[85] Az agrárproletárok és törpebirtokosok – ha türelmetlenül is – az agrárreform realizálását várták, amelynek előkészületei, a földigénylők összeírásai, területkijelölések, stb. február–márciusban már megkezdődtek. Néhol, például Hartán, Kalocsán és Kecskeméten – valószínűleg a földművelésügyi miniszter ezt ajánló rendeletével is összefüggésben – a végleges rendezésig ideiglenes bérletekhez jutottak.[86] A régi álom teljesülése közeli valóságnak

[83] Lásd erre SZEMERE Vera: Az agrárkérdés 1918–1919-ben. Bp., 1963. 146. és *Vígh:* i. m. 44–46.

[84] MMTVD 5. köt. 515–516., Dokumentumok, 290–291. és PIA. 642. f. 1919 – IV – 126. ő.e.

[85] Iratok, 174–175. Vö. SZABÓ Miklós: Az 1919-es proletárdiktatúra és előzményei Kiskunhalason. In. Proletártavasz, i. m. 60–61.

[86] Az FM-rendeletre: PIA 605. f. II/1. ő.e. 25–26., a földbirtokreform helyi előkészületeire: Dokumentumok, 255–256., 284–286., 338–343. és 350–353.

tűnt. „Gyár"-foglalás (Duna–Tisza közi viszonylatban a terminus idézőjelbe kívánkozik) egyetlenegy sem történt. Bér és egyéb szociális követelésekkel a munkások és szervezeteik – mint erről már írtunk – természetesen gyakran előálltak. Ilyen természetű eredményeik nem lebecsülendők, megnövekedett tekintélyüket és hatalmukat bizonyítják. Ezek azonban nem tekinthetők a fennálló viszonyok radikális tagadásának s a proletárdiktatúra megteremtéséért folytatott harcnak.

A Kommunisták Magyarországi Pártjának bázisa

A mezővárosi agrár és ipari munkásság körében észlelhető szociális elégedetlenkedés radikálisabb politikai kiaknázását, s ezzel összefüggésben a baloldali szociáldemokraták szervezeti leválasztását a Kommunisták Magyarországi Pártja kísérelte meg. A mozgalom irányítóinak többsége a Szovjet-Oroszországból 1918 őszén hazatért hadifoglyok közül került ki. Egy részük, mint a kiskunhalasi Bor Ambrus asztalos, aki a rendőrkapitány jelentése szerint a háború befejezése óta „. . . a kommunizmusról ábrándozott, melyet orosz fogsága alatt ismert meg, s sajátított el", az ugyancsak kiskunhalasi Hódi Géza festő és Rozgonyi József szabó, a jánoshalmi Balázs Antal, aki a Tanácsköztársaság megdöntése utáni vádirat szerint „Oroszországi fogsága idején tanulmányozta a téveszméket, ott agitációs tanfolyamon vett részt" vagy a kecskeméti Hajma József, helybeli lakos volt.[87] A szervezők másik részét a párt budapesti központja küldte vidéki munkára. Ilyen volt a Kecskeméten dolgozó Richter Ármin és Német László (szintén Oroszországból hazatért hadifoglyok), s valószínűleg a február közepétől Dunapatajon agitáló budapesti mérnök, Hauer Sándor is, aki ellen a későbbiekben azért emeltek vádat, mert „. . . erősen hangoztatta a communizmus eljövetelét, annak szükségszerűségét és boldogító voltát", s mert „. . . azt bizonygatta, hogy egy dűlőre lesz az egész határ szántva".[88] Hasonló „bűnöket" bizonyított az ellenforradalom bírósága két volt galileistára, a sükösdi Weisz Ármin orvosra és a kalocsai Steinberger Béla ügyvédjelöltre is. Előbbi a Munkástanács megszervezésére tett

[87] PIA 605. f. II/29. ő.e. 217., uo. 619. f. 1/1920 – B. 1630. ő.e., uo. 619. f. 1/1920 – B. 1901. ő.e.

[88] Uo. 1/1920 – B. 963. ő.e. 42. és BÉKEVÁRI Sándor: Adalékok a Tanácsköztársaság első napjaihoz Kecskeméten. In. Proletártavasz, i. m. 130.

előkészületeket, utóbbi pedig arra biztatta a kubikosokat, hogy – követve a somogyi példát – „. . . a nép azonnal vonuljon be az érseki uradalom gazdaságaiba".[89]

A Kommunista Párt legnépszerűbb Duna–Tisza közi követelése a leszerelt és leszerelésre váró katonák 5400 koronás végkielégítésének állami biztosítása volt. A párt agitátorai eljutottak Abonyba, Nagykőrösre, Ceglédre, sőt a kalocsai, kiskőrösi és dunavecsei járás néhány településébe is,[90] számottevő tömegbefolyásra azonban csak Kecskeméten és Kiskunhalason sikerült szert tenniük.

Kecskemét mint a legdifferenciáltabb társadalmi szerkezetű és szellemi-politikai életű város nemcsak a polgári demokrácia ellenes jobboldalnak, a Károlyi-pártnak és a SZDP-nek, hanem a Kommunista Pártnak is legfőbb Duna–Tisza közi bázisa lett. Két kecskeméti volt hadifogoly, Szili István, s a *Magyar Alföld* egyik korábbi szerkesztője, Horváth Ambrus részt vettek a KMP novemberi városmajori megalakításán. A budapesti pártközpont és a kecskeméti kommunisták között Szili tartotta a kapcsolatot, de a KMP embere volt a már említett Richter és Német is. Többször megfordult a városban Rákosi Mátyás, a párt vidéki szervezőmunkával megbízott aktivistája, aki a villanegyedben illegális lakást is fenntartott.[91] Bár a szociáldemokrata vezetők és párttagok többsége – mint láttuk – elhatárolta magát a kommunista programtól, a leszerelt és különösen a leszerelésre váró katonák közül többen százan mögéjük sorakoztak fel. A város 8–10 ezer főnyi leszerelt katonája közül – a *Világ* tudósítója szerint – 3–400 ember jelent meg az 5400 koronás végkielégítés tárgyában megrendezett februári kommunista népgyűlésen. A még fegyverben álló hadfiak számára havi zsoldjuk kiadása utáni leszereltetésük is vonzó követelés volt. Többszöri fenyegető fellépésük hatására a 30. gyalogezred parancsnoksága január végén hozzájárult ehhez, a 38. gyalogezredé azonban – miniszteri rendelet hiányában – elutasította azt. A 38-asok erre kijelentették, hogy tisztjeiket el fogják zavarni s „. . . egy pár napon belül [. . .] fel fognak lázadni". Az elégedetlenkedőket a helyi Katonatanács csillapította le azzal, hogy számukra is engedélyeztette a leszerelést.[92]

[89] PIA 642. f. 1919 – IV – 1118. és 1919 – IV – 1208. ő.e. Vö. VARGA F. János: A Galilei-kör névsora 1912-ből. *Történelmi Szemle* 19 (1976), 217–233.

[90] B-KmL Kalocsai Járási Főszb. ir. 851/1919., PIA 619. f. 1/1920 – B. 984. ő.e., uo. 622. f. 1919 – B. 2113. ő.e. I. köt. és Iratok, 176.

[91] PIA H–sz–65. Szili István visszaemlékezése., B-KmL Tóth László hagyatéka. Visszaemlékezése 1918–19-re. és uo. Városparancsnok ir. 525/1919.

Rákosinak s a helyi kommunistáknak a város baloldali szellemi életének egyik tekintélyét, Buday Dezsőt is sikerült megnyerni. Buday kifejezetten vallásos-nacionalista dzsentri társadalmi és szellemi-politikai környezetből indult. 1917-ig sajátosan eklektikus, a polgári radikalizmussal és a konzervatív dzsentri-ideológiákkal, ill. a revizionista szociáldemokratizmussal és a keresztényszocializmussal egyaránt érintkező eszmerendszer jegyében írt és tanított. A progresszió mellett a világháború végére kötelezte el magát egyértelműen. 1919 januárjában Buday abban állapodott meg Rákosival, hogy kommunista hatalomátvétel esetén vezető szerepet vállal a városban.[93]

A térség egyetlen olyan települése, ahol a Kommunista Pártnak legálisan működő szervezete alakult, Kiskunhalas volt. A pártalakulás időpontja: 1919. február 3. A szervezet titkára Hódi Géza lett. A Szovjet-Oroszországból hazatért hadifoglyok mellett néhány ipari munkás és földmunkás lépett a pártba. Pontos számukat nem ismerjük, a rendőrkapitány „5–6 fős" párttagságot említő utólagos jelentése valószínűleg lebecsülte a szervezet erejét és befolyását.[94] Erre utal az, hogy az alig 8 ezer fő lakosságú Soltvadkerten is 42-en csatlakoztak az 5400 koronás végkielégítést követelő mozgalomhoz.[95] Az azonban kétségtelen tény, hogy a térség társadalmi, s az ipari és agrármunkásság tudati „adottságai" miatt Duna–Tisza közén lassan haladt a pártépítés munkája. A Kommunista Párt szervezett bázisa a Szociáldemokrata Párt vagy a polgári pártok taglétszáma mellett 1919 márciusában is eltörpült.

A Duna–Tisza köze 1919. január–márciusi politikai viszonyainak összegezésképpen a következőket állapíthatjuk meg.

1. A polgári demokratikus forradalmat jobbról bíráló úri középbirtokosok, vezető beosztású közigazgatási tisztviselők, hivatásos és tartalékos katonatisztek, csendőrök és rendőrök, valamint a hozzájuk kötődő gazdagparasztok és városi polgárok csoportjai az aktív fellépéséig, a nyílt ellenforradalmi akciókig nem jutottak el. Ennek legfontosabb oka tömeg-

[92] *Világ,* 1919. febr. 20. 4., HIL Hünb. 12 (igazságügyi) oszt. ir. 41 226. sz. 14/18. lt-i j. és *Kecskeméti Lapok,* 1919. jan. 1.

[93] KJM Buday Dezső hagyatéka. Vö. ROMSICS Ignác: Neotomizmustól a proletárdiktatúráig. Buday Dezső portréjához. *Valóság,* 1978/3. sz. 12–26.

[94] *Vörös Újság,* 1919. febr. 8. 4., PIA 605. f. II/29. ő.e. 217. és Dokumentumok, 333.

[95] PIA 619. f. 1/1920 – B. 984. ő.e. 21.

bázisuk csekélysége volt, amit viszont céljaik és programjuk miatt képtelenek voltak szélesíteni.

2. A polgári demokratikus átalakulás politikai bázisaként felfogható, társadalmi bázisukat és ebből következő programjukat tekintve egyaránt heterogén pártalakulások közül a Szociáldemokrata Párt helyi szervezetei a mezővárosokban a legharcosabb, legmozgékonyabb és látszólag legerősebb hatalmi tényezővé nőtték ki magukat, s a falusias mezővárosok politikai életének is fontos tényezői voltak. Az ipari és agrármunkásság szociális elégedetlenségére támaszkodva eredményes harcot folytattak a közigazgatás átalakításáért. Harcukat a mezővárosokban teljes, a falusias mezővárosokban részleges siker koronázta. A szocialista forradalom gyors lehetőségét azonban elutasították, az ezzel a programmal jelentkező kommunistákat élesen bírálták. A szervezetlen vagy a polgári pártok által zömmel frissen szervezett középrétegek kisebb aktivitást mutattak, számuk azonban jóval felülmúlta a szociáldemokratákét. Alapvető érdekeik veszélyeztetése esetén csupán idő és helyzet kérdése lehetett, hogy egyes rétegeik hol és mennyiben válnak a szociáldemokrata ipari és agrármunkásság számban is jelentős aktív ellenlábasaivá s egyúttal a polgári demokrácia ellenes jobboldal bázisává.

3. A baloldali szociáldemokraták szervezeti leválasztódása csak Kiskunhalason történt meg, a Kommunisták Magyarországi Pártjának csak itt alakult helyi szervezete. Az eddig feltárt források szerint tömegbefolyással rendelkező titkos kommunista sejtek is csak Kecskeméten működtek.

III. FORRADALOM ÉS ELLENFORRADALOM HARCA A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG ALATT

ELSŐ NAPOK: A TANÁCSSZERVEK MEGALAKULÁSA ÉS A KORMÁNYZÓTANÁCS RENDELETEINEK FOGADTATÁSA

„Mint derült égből a villámcsapás, úgy ért bennünket [. . .] a Mindenkihez c. kiáltvány" – emlékezik vissza Nagy Tamás, a lajosmizsei szociáldemokrata pártszervezet titkára, az alsódabasi járás Intéző Bizottságának vezetője a Berinkey-kormány Vix-jegyzék átadását követő lemondására és a fuzionált szociáldemokratákból és kommunistákból alakult Forradalmi Kormányzótanács hatalomátvételére.[1] Bizonyos, hogy a mezővárosok, elsősorban Kecskemét és Kiskunhalas vonatkozásában Nagy Tamás megállapítása alatt inkább váratlanság és nem felkészületlenség értendő, hiszen e két városban működtek kommunista szervezetek, s ők készültek a hatalomátvételre. A proletárdiktatúra első két hetének eseményei, mindenekelőtt a munkás-, katona- és paraszttanácsok megalakulásának körülményei és vontatottsága azonban amellett szólnak, hogy a térség egészét tekintve helyzetmegítélő hasonlatának értelmezésekor felkészületlenségre sem túlzás gondolni.

A mezővárosok lakossága igen korán, már 21-én este, éjszaka vagy 22-én délelőtt értesült a fővárosi eseményekről, s Nagykőrös kivételével ezekben a településekben 22-én már meg is alakultak a szocialista forradalom hatalmi szervei. A budapesti hatalomátvétel hírének hallatán a szociáldemokraták kisebb-nagyobb csoportjai minden különösebb teketória nélkül maguk mondták ki a helyi uralmi változást, s a direktóriumokat vagy intéző bizottságokat is maguk közül választották. A kiskunfélegyházi direktórium Iványi Sándorból, a város szociáldemokrata kormánybiztosából, Héderi Antalból, a szociáldemokrata pártszervezet elnökéből és Sajber Károlyból, a Munkástanács elnökéből állt. Cegléden szintén vezető szociáldemokratákból (élükön Urbán Pállal) alakult meg a direktórium. S noha

[1] SÁPI Vilmos: A Tanácsköztársaság és előzményei Lajosmizsén. In. Proletártavasz. 1919. Szerk. Bognár Lajos, Bodor Jenő. Kecskemét, 1969. 194.

Kiskunhalason nyíltan, Kecskeméten pedig titkosan működött kommunista pártszervezet, március 22-én ebben a két városban is kizárólag szociáldemokraták álltak a közigazgatás kormányrúdja mellé. Kecskeméten 15 tagú, Kiskunhalason ismeretlen létszámú direktórium alakult.[2]

A kiskunhalasi és kecskeméti egyértelműen szociáldemokrata jellegű hatalomátvétel okai a fővárosban történtek pontos ismeretének hiánya és a helyi erőviszonyok voltak. A kommunisták nem kaptak (mert az idő rövidsége miatt nem kaphattak) előrejelzést március 21-ről, a szociáldemokraták pedig a februári és márciusi szociáldemokrata törekvések folytatását látták az eseményekben, s egyelőre nem gondoltak a budapesti pártegyesülés helyi konzekvenciáira. Világosan kiderül ez a kecskeméti szociáldemokraták hatalomátvételről tudósító március 22-i plakátjából, amely ugyan közli a kommunistákkal való egyesülést, sőt a világforradalmat és a proletárdiktatúrát is élteti, az események lényegét mégis így adja vissza: „A polgári kormány lemondott. Az ország vezetését a szociáldemokraták vették át. [. . .] Éljen a világot megváltó szociáldemokrácia."[3] A szociáldemokraták és a kommunisták helyi szövetségre lépésére, s a direktórium ennek megfelelő átalakítására Kiskunhalason március 25-én, Kecskeméten 26-án került sor. Az új kiskunhalasi direktórium négy szociáldemokratából és a kommunista pártszervezet titkárából, Hódi Gézából állt. Valószínűleg szoros összefüggésben a városba éppen 26-án reggelre érkező Szamuely Tiborral az új kecskeméti direktórium mindhárom tagja (Buday, Német, Richter) kommunista lett. A leváltott szociáldemokrata direktórium tagjai a városi tanács egy-egy ügyosztályának, ill. referenciájának az élére kerültek, s a továbbiakban a három tagú kommunista direktórium elvi irányítása mellett dolgoztak. Lőwy Ödön, a város szociáldemokratáinak egyik legrégibb és legbefolyásosabb vezetője az átszervezéssel párhuzamosan visszavonult a helyi politikai élettől, rövidesen Pestre, majd követve a fővárosi jobboldali szociáldemokrata

[2] *Félegyházi Proletár,* 1919. márc. 30., Dokumentumok az 1918–19-es forradalmak Duna–Tisza közi történetéhez (továbbiakban: Dokumentumok). Szerk. Romsics Ignác. Kecskemét, 1976. 410–413., Iratok Pest megye történetéhez. 1918–1919 (továbbiakban: Iratok). Szerk. dr. Csicsay Iván, Göndics Zoltán, dr. Kende János, Koltai Sándorné, dr. Lakatos Ernő. Bp., 1969. 189–191; SZABÓ Miklós: Az 1919-es proletárdiktatúra és előzményei Kiskunhalason. In. Proletártavasz, i. m. 62–63.

[3] Dokumentumok, 357–358.

vezetők egy részét, Bécsbe távozott. Példája sem Kecskeméten, sem a többi mezővárosban nem talált követésre.[4]

A falusias mezővárosok többségében, így Kiskőrösön, Kalocsán, Kiskunmajsán, Dunapatajon, Lajosmizsén és a Pesthez vagy a mezővárosokhoz közel fekvő falvakban március 22 és 24 között, néhány falusias mezővárosban és a félreeső falvakban március utolsó és április első napjaiban (Soltvadkerten és Kecelen 25-én, Bócsán 26-án, Izsákon és Szabadszálláson 29-én, Császártöltésen, Hajóson, Sükösdön, Érsekcsanádon, Ceglédbercelen és Szalkszentmártonban március 30. és április 2. között) alakultak meg a tanácsszervek. Az utóbbi típusba tartozó településekben mind a belügyi népbiztos egyértelmű és határozott március 26-i utasítására („. . . elrendeljük, hogy a községi elöljáróságok és képviselőtestületek működésüket haladéktalanul szüntessék be".), mind a Budapestről és a mezővárosokból kirajzó politikai megbízottak agitációs és szervező munkájára szükség volt ahhoz, hogy a régi közigazgatást a direktóriumok, a képviselőtestületeket a munkástanácsok váltsák fel. Ennek legfőbb oka a falvak és a kisebb falusias mezővárosok dolgozó munkás és paraszt rétegeinek politikai felkészületlensége volt. Bár a hatalomátvétel előkészületei Nagykőrösön is március 22–23-ra nyúlnak vissza, meglepő, hogy a szociáldemokraták több napig haboztak, s csak a belügyi népbiztos fenti táviratának megérkezése után alakították meg a direktóriumot, s vették kezükbe a város irányítását.[5]

E településekben a hatalomátvétel formája és a hatalmat átvevők társadalmi és politikai hovatartozása sem volt egységes, ill. azonos. Az ideiglenes néptanács mintájára a nagykőrösi direktórium szavazati és tanácskozási joggal rendelkező tagokból állt. Előbbiek kizárólag szociáldemokrata iparosok, munkások, földmunkások és értelmiségiek voltak, utóbbiak között a polgármester, főjegyző és a rendőrkapitány is helyet foglalt. Dunapatajon a januárban megválasztott szociáldemokrata kép-

[4] Kecskemétre: Dokumentumok, 363–364. és BÉKEVÁRI Sándor: A Magyar Tanácsköztársaság helyhatalmi szerveinek létrejötte, első intézkedései és fejlődése Kecskeméten. Megjelent a Cumania VI. kötetében. Kecskemét, 1979. (Szerk. Horváth Attila és Orosz László). 319–333.; Kiskunhalasra: B-KmL Kiskunhalas. Munkástanács jkv-e. 1919. márc. 25. és SZABÓ Miklós: i. m. 63. – Lőwyre: LŐWY Ödön: Az emigráció kupecei. (Bécs. év nélk.)

B-KmL-ban. Néhány jegyzőkönyvrészletet közöl: Dokumentumok, 358–384. Vö. B-KmL Kiskunhalas. Direktórium ir. 8/1919., *Halasi Vörös Újság,* 1919. ápr. 2. és 9., *Kiskőrös és Járása,* 1919. márc. 30., továbbá PIA 603. f. 6/26. ő.e. és uo. 606. f. 3/41. ő.e. XIV. köt.

viselőtestület automatikusan tanáccsá alakult, a direktóriumot, melynek elnöke Bencze József lett, maguk közül delegálták. Kalocsán, Kiskunmajsán, Soltvadkerten, Izsákon, Szabadszálláson népgyűléseket hívtak egybe, amelyeken nyílt vagy titkos szavazással, esetleg közfelkiáltással a megjelentek választották meg a tanácsokat és a direktóriumokat. Mint a nagykőrösiben, e települések tanácsszerveiben is helyet kaptak nem szociáldemokrata kisgazdák, iparosok, kereskedők és értelmiségiek, sőt rendszerint szavazati joggal is rendelkeztek. A hatalomváltozás mértékét, s az új hatalom pontos fővárosi jellegét itt természetesen még kevésbé ismerték, mint a mezővárosokban. Ezzel magyarázható, hogy a régi közigazgatási szervek néhány napig több helyen tovább működtek. Kalocsán maga a Munkás-, Katona- és Paraszttanács mondta ki március 23-án, hogy „. . . a közigazgatási hatalmat a mostani szervek kezében hagyja". Ennek következtében Madarász főszolgabíró még 27-én is eligazítást tartott a járás jegyzőinek. Egyelőre Dunavecsén is természetesnek vették Csikay főszolgabírónak azt a rendelkezését, hogy „a tisztviselők továbbra is helyükön maradnak".[6] Néhány faluban és kisebb mezővárosban, elsősorban ott, ahová politikai megbízottak nem vagy nem időben érkeztek, a politikailag felkészületlen földmunkásság meg sem kísérelte a hatalom megragadását. Itt az irányítás továbbra is teljes mértékben a régi vezetők kezében maradt. Ilyen település volt Jánoshalma, ahol március 22-én a régi községi elöljáróság alakult át direktóriummá, s a 24-én Budapestről érkező politikai megbízott agitációja ellenére 28-ig „. . . végezte a község vezetését tovább, úgy mint azelőtt".[7] Dusnokon szintén a bíró és a jegyzők nyilvánították magukat direktóriumnak.[8] Gyónon a Kisgazdapárt tagjai március 23-án testületileg beléptek a Szociáldemokrata Pártba, s 25-én ők alakították meg a tanácsszerveket. A direktórium elnöke Saskőy József járásbíró lett.[9] A március 25-én megalakult akasztói munkástanácsban az agrárproletá-

[6] Nagykőrösre: PmL Nagykőrös. Direktórium jkv-e. 1919. márc. 26. és PIA 622. f. 1919 – B. 2113. ő.e. IV. köt. 258., Izsákra és Szabadszállásra: Dokumentumok, 380–384., Kalocsára: ROMSICS Ignác: Kalocsa társadalmi-politikai viszonyai 1918/19-ben. In. Cumánia. III. Historia. Szerk. Horváth Attila. Kecskemét, 1975. 334–335., Dunavecsére és Dunapatajra: PIA 619. f. 1/1920 – B. 1474. ő.e. 35., uo. 1/1921 – B. 2786. ő.e. és uo. 1/1942 – B. 160. ő.e. 99.

[7] PIA 642. f. 1919 – IV – 945. ő.e.

[8] Uo. 1919 – IV – 1031. ő.e.

[9] Uo. 628. f. 1/1920 – 3919. ő.e. és Tanulmányok a 700 éves Dabas történetéből. Szerk. Dr. Petri Edit és dr. Porzsa István. Dabas, 1975. 218–220.

rokat 2 fő, az iparosságot 2 fő, a birtokos parasztokat pedig 5 fő képviselte. A testület tizedik tagja Pápay Géza községi jegyző lett.[10]

A tanácsrendszer kiépülését ellenforradalmi jellegű fegyveres zavargások vagy incidensek sehol sem kísérték. Ennek egyik fontos oka az volt, hogy a polgárságot és a birtokos parasztságot természetesen még inkább meglepték és még inkább felkészületlenül találták a fővárosi események, mint a nincstelen dolgozó rétegeket. A kecskeméti Nemzeti Tanács „. . . hazafias, nemzeties érzésű és gondolkodású polgárai az események e váratlan, kedvezőtlen fordulatán megdöbbennek, s eddig agilis, erélyes tagjai a döbbenet hatása alatt mintegy fejüket vesztve félreállnak. Nem tudják mit tegyenek" – olvashatjuk a város TAGYOB-jelentésében. S ha a szociáldemokraták nem voltak egészen tisztában a változás jellegével és nagyságával, hogyan lehetett volna a másik oldal? „. . . az első napokban egyikünk sem volt tisztában azzal, hogy miféle változásokat jelent Kun Béla és társai felülkerekedése" – jelentette ki az ellenforradalmi bíróság előtt Gyulai Béla tartalékos főhadnagy, kiskőrösi ügyvédjelölt. A kiskunhalasi rendőrkapitány, aki nem állt vádlói előtt, hasonló értelemben nyilatkozott.[11]

A minden ellenállás nélküli hatalomátvétel másik oka abban rejlik, hogy a Tanácsköztársaság közvetlenül a Vix-jegyzék képében elszenvedett újabb külpolitikai kudarc következtében született meg, s ezért egyes polgári, elsősorban közvéleményformáló értelmiségi rétegek szemében a munkáshatalom mint a nemzeti sérelmek orvoslásának utolsó lehetősége jelent meg. A polgári *Czegléd* utolsó, március 23-i számában ezt világosan meg is írta: „Ami tehát kibékíthet bennünket a váratlan új renddel, az az a tudat, hogy a magunkéval úgy sem boldogulnánk. Ami azonban lélekben is hozzáviheti még a legszélsőbb polgári érdekeltséget [is], az a megrablásunk ellen támadt szolidaritás. Abban, hogy ősi földünket nem engedjük, találkozhatik a kommunista a nacionalistával."[12] Az új hatalom területvédő szándékával és funkcióival kapcsolatos polgári illúziókat fokozták a hatalomrakerült szociáldemokraták egyes nyilatkozatai, melyek a Tanácsköztásaság közvetlen és legfontosabb feladatául szintén az ország határainak védelmét jelölték meg. „A megszálló ellenség új területeket követel. Az utolsó falat kenyerünket nem adjuk. [. . .] Magyarország léte forog veszély-

[10] PIA 603. f. 6/26. ő.e. 49–50.

[11] A kecskeméti és kiskunhalasi TAGYOB-jelentésre: PIA 605. f. II/29. ő.e. 6. és 217., Gyulai kijelentésére: uo. 619. f. 1/1919 – B. 1589. ő.e.

[12] *Czegléd*, 1919. márc. 23–24.

ben. Életünket és vérünket a hazáért" – olvashatjuk a kecskeméti direktórium más vonatkozásban már idézett március 22-i plakátjában.[13]

Valamiféle abszolút nemzeti egység persze már március 22-én, 23-án vagy 24-én sem létezett; a *Czegléd* javaslatát korántsem fogadta meg mindenki. Az idézett kecskeméti falragaszok megjelenésével egyidőben például Dörnyei Ödön alezredes alarmíroztatta ezredét, hogy a rendszerváltozás helyi foganatosítását fegyverrel akadályozza meg. Tervét a legénység húzta keresztül: a katonák nem óhajtottak a direktórium ellen vonulni.[14] Ha ellenforradalmi szándék nem is, a hatalomhoz való ragaszkodás mindenképpen közrejátszott abban, hogy a Kiskunfélegyházi Nemzeti Tanács Horváth Zoltán elnökletével a Direktórium megalakulása után is ülésezett, s hogy a testület csak Iványi erélyes fellépése után mondta ki feloszlását.[15] Az általános azonban nem ez volt. A birtokos parasztság és a városi polgárság az új hatalommal egyelőre nem szembeszállni, hanem abból részesedni akart. A falusi tanácsok összetételének elemzésekor erre hoztunk már néhány példát, de ugyanez húzódott meg a Szociáldemokrata (immár Szocialista) Párt mezővárosi szervezeteibe való tömeges belépések újabb hulláma mögött is. Polgári és kisgazda körök egyik napról a másikra munkásegyletekké vedlettek át, ügyvédek, orvosok, tanárok, tisztviselők, kisgazdák testületileg, ill. csoportosan iratkoztak át a Szociálista Pártba. Ezzel kapcsolatos a kiskunhalasi pártvezetőség egyik április eleji gúnyos felhívása, melyben arra szólították fel a lakosságot, hogy lassabban jelentkezzenek, mert nem győzik a tagsági könyvek kitöltését.[16] Nem kétséges, hogy a polgárság egy része, mindenekelőtt a baloldali városi értelmiség és a tanácshatalom munkájában a Duna–Tisza közén is jelentős szerepet vállaló kiszolgáltatott vidéki tanítóság őszintén gondolta csatlakozását. A többség azonban saját érdekei és az új politika valamiféle összeegyeztetésére, a rendszer potenciális „élének" mintegy „tompítására" törekedett. Frappáns példáját adták ennek a kiskunfélegyházi ügyvédek, akik – miután Iványi feloszlatta a nemzeti tanácsot – 27-én Horváth Zoltán vezetésével testületileg beléptek a Szocialista Pártba. Vádbiztosi teendőket, egyáltalán hivatalt azonban nem voltak hajlandók vállalni, mert „. . . arra gondoltak, hogy

[13] Dokumentumok, 357–358.

[14] PIA 642. f. 1919 – IV – 1106. ő.e.

[15] *Tiszántúli Proletárok Lapja,* 1919. ápr. 2., hasonló szimptómákra lásd még: *Czegléd,* 1919. márc. 23–24.

[16] *Félegyházi Proletár,* 1919. márc. 30. és ápr. 6., valamint PIA 619. f. 1/1920 – B. 1901. ő.e.

szükség lehet arra, hogy megtagadjanak mindenféle közösséget a forradalmi proletáriátussal". Mint láttuk, a kiskunhalasi polgári értelmiség hirtelen szintén ráébredt szocialistaságára, arra azonban már nem volt kapható, hogy az új rendszer újságjaiba is írjon.[17]

A tanácsszervek megalakulásával párhuzamosan az országos és helyi lapok folyamatosan közölték a Forradalmi Kormányzótanács rendeleteit, melyekből napok alatt radikálisan új viszonyok körvonalai bontakoztak ki. Március 24-én jelent meg a szeszes italok forgalombahozatalát és fogyasztását megtiltó, 26-án a rangok és címek eltörlésével, valamint a törvénytelen gyermekek helyzetével, 27-én a lakóházak, továbbá az ipari, bánya- és közlekedési üzemek köztulajdonbavételével, a pénzintézetek szocializálásával, a széfek felnyitásával, az arany ékszerek, drágakövek és külföldi pénzek beszolgáltatási kötelezettségével, 30-án az ékszerüzletek értéktárgyainak lefoglalásával, április 1-én és 2-án a nem állami nevelési és oktatási intézmények, valamint az üzletek és boltok köztulajdonbavételével, 4-én a közép- és nagybirtokok szocializálásával foglalkozó rendelet.[18]

Bár az áprilisi tanácsválasztásokig fenti intézkedések helyi realizálása csak a mezővárosokban, s ott is alig indult meg, a középrétegeket, elsősorban a birtokos parasztságot pusztán megjelenésük állásfoglalásra, s a polgári demokratikus forradalom idején nem tapasztalt aktivitásra késztette, s némileg az értelmiségi, kishivatalnoki és kistisztviselői csoportok lelkesedését is lehűtötte. A szocializálások mikéntjéről és mértékéről számtalan rémhír terjedt el, pontosan senki sem tudta, hogy mire számíthat. Tisztviselő, kisgazda, kisiparos, nyugdíjas özvegy, „diplomás proletár", „. . . valamennyien félnek valamitől, de ők sem tudják, hogy mitől. Megnyugtatni őket nem lehet, bizalmatlanságuknak nincs határa" – írta a *Félegyházi Proletár* már április 6-án.[19]

A „bizalmatlanok" élén sajátos módon ezekben a napokban nem az úri középbirtokosok, akik örültek, hogy földjeik egyben maradnak, hanem a birtokos (elsősorban gazdag-) parasztok álltak. Politikailag 1919 elején megszervezett Cegléd környéki részük már március végén tanúbizonyságát adta forradalomellenességének. Március 24-én jelentették lakonikus rövid-

[17] KM Farsang Péter visszaemlékezése. Lelt. sz.: DA. 68.37.1. és *Halasi Vörös Újság,* 1919. ápr. 9. és ápr. 16

[18] Tanácsköztársasági Törvénytár. Szerk. Pongrácz Jenő. Bp., 1919. I. köt. 13–56.

[19] *Félegyházi Proletár,* 1919. ápr. 6.

sággel Mikebudáról, hogy „. . . a forradalmi kormányzótanáccsal szemben renitenskedő kisgazda párt ellenaktiót kezdett".[20] A ceglédberceli direktórium április 3-án feloszlatta a község kisgazda olvasókörét, mert mint a jelentés közli: „Befolyásukra a kis gazdák passív resistenciát fejtettek ki". (beszüntették a tej beszolgáltatását, szabotálták a lakásrekvirálásra vonatkozó rendelet helyi végrehajtását), ill. mert „. . . rendelkezéseinket fumigálják". Kiemelendőnek, s mint erre a későbbiekben még hozunk adatokat, a birtokos parasztság forradalomról alkotott képének szempontjából jellemzőnek tartjuk, hogy a kisgazdák azzal bújtogattak, s „renitenskedésüket" azzal indokolták, hogy „. . . ez a rendszer ugyanis csak máról holnapra van".[21] A parasztság legfelső rétege elsősorban földjét, vagyonát féltette, s az agrárrendelettel kapcsolatos véleményüket egyik névtelen csoportjuk ekképpen közölte a Forradalmi Kormányzótanáccsal: „Öszejötünk Vasárnap több kis gazdák és meg tárgyaltuk az Eseményeket, melyre Engem bíztak meg, hogy írjam meg a véleményüket. mi egyszerű Földmíves pógárok vagyunk, de fogadják el a tanácsunkat Tőlünk. Nem jól teszik, hogy nem tűzik ki azt a rendeletbe, hogy menyi legyen a kisbirtoknak a nagysága. [. . .] Tűzzék ki hát kérem a kisbirtoknak a Nagyságát 200 hódba, az az két száz kat. hódig, mert ha ez nem így lesz mindenhol, akkor nagy baj lesz az országba, mert nagyon sokan vagyunk, melyek nem ńyugszanak bele, hogy fáradságos szorgalmas munka után verítékkel megszerzett földünket csak úgy minden nélkül elrabolják."[22]

A szocializálás alsó határának bizonytalansága, valamint a termelőszövetkezetekről és a teljes vagyonközösségről terjedő rémhírek ugyan a parasztság alsóbb rétegeit is nyugtalanították, ők elsősorban mégis a földosztás elmaradása miatt keseregtek. A közép- és nagybirtokok állami tulajdonbavételét kimondó rendelet keceli fogadtatásáról a következőket jelentette Landler két politikai megbízottja, Csuka Béla és Kitanits Imre: „. . . ismertetni akartam a földreformról szóló XXXVIII. számú rendeletet. 1. pontban foglalt rendeletet („Magyarország földje a dolgozók társadalmáé. Aki nem dolgozik, annak tulajdonában föld nem maradhat." – R. I.) szívesen fogadták, csak amikor a 2. paragrafust („Minden közép- és nagybirtok minden tartozékával [. . .] a proletár állam tulajdonába megy át" – R. I.) ismertettem, rettenetes viharban törtek ki és le a kommunizmussal, le a csirkefogóval, tartóztassátok le a gazembert, nem engedünk az állam tulajdonába semmit és hasonlókat . . ."[23] Noha ennek egyéb jeleit nem őrizték meg a források, nagyon valószínű, hogy az agrárrendelet elvontsága és a földosztás megtiltása már ezekben a napokban és másutt is kedvezőtlenül befolyásolta a parasztság alsóbb rétegeinek és a forradalomnak a viszonyát.

A március végi és április eleji napokban az agrárrendelet mellett különösen az egyházi iskolák állami kezelésbe vételével és a papi tanárság felszámolásával kapcsolatos kormányzótanácsi rendelet, valamint az iskolai hitoktatás megszüntetését célzó helyi (kalocsai, dunavecsei, kiskunfélegyházi, kecskeméti, nagykőrösi, kiskőrösi) törekvések váltottak még ki komolyabb és szélesebb körökre kiható nyugtalanságot. A Kormányzótanács alaprendeletét természetesen kevesen olvasták, annál többen suttogták és adták tovább a papoktól, kántoroktól, harangozóktól és keresztényszocialistáktól eredő rémhíreket, miszerint ez csak az első lépés, s ezt a „családi tűzhelyek felbomlasztása", a szabadszerelem elrendelése, s a templomok bezárása fogja követni. Akadtak emberek, akik tudni vélték, hogy ezentúl nem lehet „dicsértessékkel" köszönni, s hogy az apácákat bordélynőkké képezik át.[24] A Duna–Tisza közi lakosság, s különösen a parasztság többsége – ha nem eszével, hát érzelmeiben és szokásaiban – vallásos, s papjai által befolyásolható volt. Ezért a rémhírek által sokszor eredeti tartalmuktól meg is fosztott rendeletek ellenséges fogadtatása tulajdonképpen természetesnek tekinthető. „Nem engedem sem én, sem a nép, hogy a vallást kiszorítsák az iskolából" – hurrogta le április 6-án Kiskőrösön a szónokló hadügyi politikai megbízottat a hallgatóság egyik tagja. A tömegen „izgalom vett erőt", s kiabálni kezdték: „a gyerekekből csavargó lesz!" A gyűlés a szónok lefegyverzésével és elzavarásával ért véget.[25] Kiskunfélegyházi karhatalom csillapította le a hasonló okokból zajongó és

[20] PmL Cegléd. Direktórium ir. 5257/1919.
[21] PIA 603. f. 1/109. ő.e. és uo. 606. f. 3/41. ő.e. 1148.
[22] OL L. 17. 47/1919. (1. csomó)

[23] PIA 642. f. 1919 – IV – 742. ő.e. III. köt. 269. (A közbeékelt idézetek a rendeletből valók.)
[24] A Kormányzótanács alaprendeletére: Tanácsköztársasági Törvénytár i. m. I. köt. 39–40.; a központi kiküldötteknek és a helyi szerveknek az iskolai hitoktatás megszüntetésével kapcsolatos törekvéseire: *Félegyházi Proletár,* 1919. márc. 30., PIA. 606. f. 3/41. ő.e. (XIV. köt.) 1131., P. LÁNYI Ede: Vörös naplóm. Pécs, 1932. 3. és LUKÁCSY Imre: Beszél a múlt. A dunavecsei református egyházközség és Dunavecse története. Dunavecse, 1943. 66.; a rémhírekre: *Félegyházi Proletár,* 1919. ápr. 13. és PIA 619. f 1/1920 – B. 1629. ő.e.
[25] PIA 609. f. 12/3. ő.e.

elégedetlenkedő kiskunmajsai lakosságot, de Kiskunfélegyházán is akadtak papok és keresztényszocialisták, akik „. . . meg nem érdemelt befolyásukat arra használták fel, hogy a proletárság tömegébe becsempésszék a vallási türelmetlenséget és a vallás elleni izgatás mérgező konkolyait elhintsék abban a táborban, amely a szociális eszméktől nincs még egészen átitatva. . .”[26] Érthető okokból különösen nagy volt a felháborodás Kalocsán és környékén, de Landler két megbízottjának szűkszavú naplója amellett tanúskodik, hogy a vallásügyi és egyházpolitikai rendelkezések az egész térségben averziót és nyugtalanságot váltottak ki. Őket magukat például két Kiskőrös melletti faluból, Akasztóról és Pusztaszentimréről is elzavarták. Az is előfordult, mégpedig Kecskeméten, hogy az egyházi iskolák köztulajdonbavételére vonatkozó központi, ill. az iskolai hitoktatást megtiltó helyi direktóriumi rendelkezéseket maguk a végrehajtásra hivatott szociáldemokraták (így például Németh László és a népi írók későbbi kiadója, az erősen krisztianista Tóth László) is szabotálták, s ideig-óráig nem is sikertelenül.[27]

A Tanácsköztársaság egyes intézkedései és az ezekkel kapcsolatos rémhírek tehát már március végén, április elején nyugtalanságot szültek a parasztság és a városi polgárság körében. Ez a nyugtalanság azonban egyelőre nem nyilvánult meg konkrét ellenforradalmi cselekményekben, illetve ha igen, mint Ceglédbercelen, hatósugara nem terjedt túl egy-egy település határán. A felsorolt tünetek inkább a polgári demokrácia ellenes középbirtokosi, katonatiszti és államapparátusbeli csoportok tömegbázisa megteremtődésének-kiszélesedésének lehetőségére, az ellenforradalom potenciális veszélyére figyelmeztettek. Ezért hitelt érdemlőnek tarthatjuk azokat a Duna–Tisza közi mezővárosokból március végén és április elején befutó jelentéseket, melyek „csendről” és „rendről” számolnak be, s semmiféle ellenforradalmi mozgalomról nincs tudomásunk.[28] Ez a „csend” és „rend” elsősorban a nagyobb városok ipari munkásságán, kubikosságán, napszámosságán, s a velük szövetséges vagy velük szimpatizáló értelmiségen nyugodott, akik a proletárdiktatúra kikiáltásának hírét meglepve bár, de várakozásteli örömmel fogadták, s természetesen a Tanácsköztársaság helyi hatalmi szerveit is támogatták. Többségük mindenekelőtt szociális helyzetének érdemi javítását várta az új rendtől. Volt bázisa a proletárdiktatúrának a kisebb falusias mezővárosok és falvak agrárproletárjainak körében is, de természetesen jóval kisebb és bizonytalanabb, mint a városokban. A földosztás elmaradása elsősorban közöttük váltott ki csalódást. Április elején még nyitott kérdés volt, hogy a vidéki agrárproletariátusnak sikerül-e végre radikálisan emancipálódnia régi urainak és irányítóinak befolyása alól, illetve, hogy magatartásával a forradalom vagy akarva-akaratlanul az ellenforradalom ügyét fogja-e támogatni.

[26] *Félegyházi Proletár*, 1919. ápr. 10. és ápr. 13.

[27] Kalocsára: P. LÁNYI: i. m. 3–6., Landler megbízottainak naplója: PIA 642. f. 1919 – IV – 742. ő.e. III. köt. 275–291., Kecskemétre: PIA 605. f. II/29. ő.e. 193.

[28] PIA 601. f. 3/3 és 3/5. ő.e.

ÁPRILISI TANÁCSVÁLASZTÁSOK: AZ ELSŐ ERŐPRÓBA

A Magyarországi Tanácsköztársaság március végére megalakult hatalmi szervei – mint láttuk – területenként és településenként változó szisztéma szerint jöttek létre. Ezért a Forradalmi Kormányzótanács legsürgősebb feladatai egyikének tekintette a végleges, s a kialakulóban levő új államrend jellegének és szellemének adekvát tanácsválasztások megtartását. A Tanácsköztársaság ideiglenes alkotmányaként ismert XXVI. számú kormányzótanácsi rendelet széles körű választójoggal ruházta fel az ország lakosságát. Az összlakosság mintegy 50%-a rendelkezett szavazati joggal. Nem választhattak a kereskedők, lelkészek, szerzetesek, a munkanélküli jövedelemből élők és a nyereségszerzés céljából bérmunkásokat alkalmazók, a felnőtt népesség mintegy egyharmada.[29]

A Belügyi Népbiztosság iratai között megmaradt töredékes jelentésegyüttes (20 település) adatain alapuló számításaink szerint a Duna–Tisza köze 1920-as összlakosságának 15,10%-a, tehát a választó és választható lakosságnak mintegy 2%-kal kevesebb mint egyharmada élt szavazati jogával a többnyire április 6-án és 7-én megtartott választásokon. Ez az arány a választójoggal rendelkező férfilakosság valamivel több mint felével volt egyenlő. Mivel a megye Pest környéki járásaiban a választójoggal rendelkezők közel fele (városokban az összlakosság 25,53%-a, falvakban 20,58%-a), tehát a választójoggal rendelkező férfilakosság túlnyomó többsége élt szavazati jogával, s mivel az ország egészére 25%-os arányt szokás reálisnak tekinteni, a fenti részvételi arány újabb bizonyítéka a Duna–Tisza közi kisipari munkás, agrárproletár és törpebirtokos relatív politikai

[29] Tanácsköztársasági Törvénytár. i. m. I. köt. 43–47. Vö. HAJDÚ Tibor: A Magyarországi Tanácsköztársaság Bp., 1969. 107–110.

felkészületlenségének. Ezen országosan legalacsonyabb részvételi arányhoz fentiek mellett mint objektív tényező a Duna–Tisza közi tanyarendszer is hozzájárult.[30]

Az egyes településtípusok lakosságának politikai mentalitásáról és szervezettségéről mondottaknak ellentmondani látszik, hogy a 6000-en aluli, s az ezren felüli lélekszámú településekben lényegében egyenlő arányban szavaztak. A falvakban az összlakosság 15,05%-a, a falusias mezővárosokban és a mezővárosokban pedig 15,22%-a. Olyan látszólag furcsa és váratlan eredmények születtek, hogy például míg Kiskunhalason az összlakosság 16,02%-a, Kiskunfélegyházán 11,82%-a, Kecskeméten 4,14%-a járult a szavazóurnákhoz, addig Pusztavacson 17,53%-a, Dabon 37,7%-a, Dömsödön 32,1%-a, Dunapatajon 31,08%-a, Dunavecsén 35,4%-a, Császártöltésen 19,8%-a! Az azonosság magyarázata a következő. A legnagyobb mezővárosokban, ahol a proletárdiktatúra az ipari munkások, kubikosok és földmunkások néhány ezres viszonylag öntudatos tömegére támaszkodhatott, a polgárságnak és a birtokos parasztságnak semmi esélye sem volt arra, hogy a maga kezébe kaparintsa a vezetést, s arra sem, hogy érdemleges pozíciókat szerezzen a tanácsokban és direktóriumokban. A mezővárosi vezetők jól ismerték a választási rendeletet, s nem volt kétséges, hogy annak érvényt is tudnak szerezni. A nem választók és választhatók, valamint a hozzájuk kötődő kisegzisztenciák ezeken a helyeken éppen ezért el sem mentek a választásra, ahogy ezt április 8-i jelentésében a kecskeméti Direktórium közölte is a Belügyi Népbiztossággal. Nagyon sok kisebb településben, ahol a proletárdiktatúrának nem volt ilyen széles és politikailag felkészült bázisa, s ahol ennek következtében a választási rendelet intencióinak sem tudtak minden vonatkozásban érvényt szerezni, viszont – mint márciusban – most is az volt a falusi értelmiség, valamint a közép- és gazdagparasztság taktikája, hogy felvonultak a választásra, s megpróbálták azt a saját érdekeiknek megfelelő mederben tartani. A 6000-en aluli és az e körüli lélekszámú településekben ez szinte általánosnak, de legalábbis igen gyakorinak mondható.[31]

Dunapatajon – ahogy a jelentés mondja – „különböző köri helyiségekben 4–5-féle formában a proletariátus ellen szervezkedő csoportok" ellen-

[30] A jelentésegyüttes lelőhelye: PIA 603. f. 6/26. ő.e. Az adatbázist részletesebben Az áprilisi tanácsválasztások Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében – az egzakt források tükrében c. tanulmányunkban dolgoztuk fel. In. Bács-Kiskun megye múltjából – I. Szerk. Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét, 1975. 221–248.

[31] Uo., Buday jelentését közli: Dokumentumok, 405.

listát készítettek a hivatalos listával szemben. Az ellenlistán „vagyonos földbirtokos polgárok", a hivatalos listán szociáldemokrata földmunkások szerepeltek. Az „erőpróbán" a birtokos parasztok győztek. Az ellenlistára 1168-ban, a hivatalos listára 709-en szavaztak. Két lista készült Újhartyánban és Gyónon is. Mindkét településben a földmunkások maradtak alul. Újhartyánban „klerikális hajlamú kisgazdák", Gyónon a Szocialista Pártba március végén belépett kisgazdapárti parasztok listája győzött.[32]

Dunapataj, Újhartyán és Gyón esete közbeeső példa a választások mezővárosi és falusi típusa között. Itt – ha a falusi reakció fel is vonult – a földmunkásoknak és vezetőiknek (Dunapatajon), ill. a rájuk támaszkodó politikai megbízottaknak (Újhartyánon és Gyónon) volt bátorságuk és erejük az ellenlistákra adott szavazatokat érvényteleníteni s a tanácsszerveket a választási rendelet szellemének megfelelően összeállítani. A falvak közel felében azonban még ezek a feltételek sem voltak adottak, ezért a jegyzők, bírók és nagygazdák több kisebb településben most is szinte akadálytalanul tudták hatalmukat átmenteni. Érsekcsanádon a községházán összegyűlt nagygazdák és egy Bajáról menekült városi hivatalnok állították össze a szavazó listát, melyen több 80–100–120 holdas gazda is szerepelt. A szavazók megválasztották őket. Sükösdön „a bírónak meg a jegyzőnek nem tetszett, hogy őket nem jelölik". Éjszaka új listát készítettek, szétosztották a lakosság között, s a választók egy része ezzel vonult az urnákhoz. A faluban tartózkodó belügyi politikai megbízottak erre felfüggesztették a szavazást. A szavazók reakciójáról a következőket jelentették Landlernak: „Sükösd község [. . .] bírája vezetése alatt a régi reakció mellett foglalt állást, tanács megalakítást elvetette, az őrslegénységet támadással fenyegeti." Hasonlóképpen alakultak az események Jánoshalmán. A Kiskunhalasról érkező szavazócédulák egy részét „valakik" ellopták, kitöltötték, s a lakosság között szétosztották. Az ellenlista győzött, s a munkástanács kisgazdákból, tanítókból, jegyzőkből, továbbá az esperesből és a plébánosból tevődött össze.[33] A példákat tovább sorolhatnánk, ehelyett álljon itt a 6000-es lélekszámon aluli települések összes tanácstagjának társadalmi helyzet szerinti részletes megoszlása:[34]

[32] Dunapatajra: PIA 603. f. 6/26. ő.e. 32., 96. és Iratok, 243., Gyónra és Újhartyánra: Dokumentumok, 405–407.

[33] Érsekcsanádra: PIA 603. f. 6/26. ő.e. 132–136., Sükösdre: uo. 362., és 601. f. 3/7. ő.e. 6., továbbá 606. f. 3/41. ő.e. (XIV. köt.) 1173., Jánoshalmára: OL K. 148. 1920–36–453. (9066.)

[34] PmL PPSKk vm. Direktóriumának eln. ir. 6/1919. Vö. ROMSICS: Az áprilisi tanácsválasztások, i. m.

Ipari munkás és vagyontalan kisiparos	12,60
Napszámos és mezg. cseléd	27,06
Törpebirtokos	24,05
Egyéb (htb., útkaparó, mezőőr stb.)	2,39
Ipari és agrármunkás együtt	*66,12*
Értelmiségi együtt	*4,17*
Kisparaszt (5–10 kat. h.)	11,36
Középparaszt (10–20 kat. h.)	8,58
Középparaszt (20–50 kat. h.)	4,25
Gazdagparaszt (50 kat. h. felett)	1,31
Birtokos paraszt együtt	*25,52*
Vörösőr és vöröskatona	0,85
Vagyonos kereskedő és iparos	1,16
Volt közigazgatási alk. (jegyző, csendőr)	2,16
Egyéb együtt	*4,17*

A Duna–Tisza közi falvak tanácstagjainak mintegy kétharmada tehát segéd nélküli kisiparos, ipari munkás, ill. törpebirtokos és földnélküli agrárproletár volt, s ennyiben az áprilisi tanácsválasztás itt is elérte célját. A számokon túli végső eredmény azonban korántsem nevezhető megfelelőnek. A birtokos parasztság 25,52%-os, ill. a volt közigazgatási apparátus 2,16%-os részvételi aránya más szempontból közelítve azt jelenti, hogy a 6000-es lélekszámon aluli települések 1/4-ében a birtokos parasztság képviseleti aránya elérte vagy meghaladta az egyéb agrárrétegek részesedését, ill., hogy a 40 falusi tanács közül 17-ben 1–4 jegyző és csendőr is helyet kapott. S a falu régi urai általában nem elégedtek meg az egyszerű tanácstagsággal, hanem ha módjuk volt rá, direktóriumi tagságra vagy tanácselnökségre törtek. A kiskunlacházi tanácsba beválasztották például Bak Károly 100 holdas főjegyzőt, valamint testvéreit, Bak Gábor 50 holdas másodjegyzőt és Bak István 50 holdas gazdálkodót. A Direktórium elnöke Huszár Gábor szőlőbirtokos főbíró lett. Dunavecsén a tanács elnökévé Szekeres János középparasztot, a direktórium elnökévé Kocsis Béla vezető jegyzőt választották. A dunaegyházi munkástanács elnöke Mayer Imre 20 holdas paraszt, a csengődi direktóriumé Orcsik András 82 holdas paraszt, a bócsai tanácsé Font Jakab 540 holdas középbirtokos lett. A három tagú tószegi direktórium Kass István 80, Kovács Béla 50 és Sasi Béla 40 holdas parasztokból, az ócsai Saskőy járásbíróból, három iskolaigazgatóból, egy

művezetőből, valamint egy 30 és egy 70 holdas gazdából állt.[35] Az egyedi példák további sorolása helyett hivatkozhatunk a megye kormányzótanácsi biztosára, Joanovits Sándorra, aki a választásokkal kapcsolatos globális véleményét a megyei Intéző Bizottság május 10-i ülésén a következőkben összegezte: „... a legtöbb helyen nem azokból az elemekből alakultak (értsd: tanácsok, direktóriumok – R. I.), amelyekből alakulniuk kellett volna, hanem legtöbb helyen a kisgazdákból s az intelligencia egy részéből".[36] Az április elején Duna–Tisza közi toborzó és ellenőrző körúton tartózkodó Sinkó Ervin ugyanezt tapasztalta. A falusi tanácsok és direktóriumok szerinte is „telve voltak polgári elemekkel".[37]

A nyílt ellenforradalmi megmozdulások, a fegyveres incidensek a Duna–Tisza közi falvakban éppen ezért nem voltak olyan gyakoriak mint egyes dunántúli megyékben. Mindössze két ilyen esetről tudunk. Valamilyen formában mindkettő összefüggött a falu régi irányítóinak hatalmuk átmentésére irányuló törekvésével. Lajosmizsén a postamester és Deli Benő nagybérlő álltak a szervezkedés élén. A választási beszédét tartó ideiglenes direktóriumi elnök ellen mintegy 3–400 főnyi tömeget tudtak mozgósítani, melynek fegyveres magvát az ÉME 1919 elején megszervezett helyi csoportjának tagjai alkották. A „Ne hagyjuk magunkat, mert ezek mindenünkből kifosztanak" jelszót kiabáló tömeget a helyi vörös őrség oszlatta szét, a hangadókat, köztük 18 „tekintélyes gazdát" pedig a rövidesen megérkező kecskeméti vörösőr különítmény tartóztatta le.[38] A választási előkészületekkel volt kapcsolatban a dömsödi ellenforradalmi incidens is. A vasárnapi (ápr. 6.) mise után a községháza elé vonuló tömeg megakadályozta, hogy a kiküldött politikai szónok választási beszédét elmondja. Az akció vezetője Várkonyi Bálint középparaszt volt, résztvevői – a direktórium jelentése szerint – „kis földdel bíró parasztok". Várkonyi az udvarra vonszolta a szónokot, s lincselésre bíztatta a körülöttük csoporto-

[35] Uo., továbbá PmL PPSKk vm. Kormányzótanácsi biztosának ir. Abonyi j., PIA 619. f. 1/1919 – B. 1589. ő.e. és Ráckevei Árpád Múzeum. Visszaemlékezések. Lelt. sz.: A/56–69. 3.

[36] PmL PPSKk vm. Munkás-, Katona- és Földművestanácsa Intéző Bizottságának 1919. máj. 10-i jkv-e.

[37] SINKÓ Ervin: Az út. (Gépirat a zágrábi JAZU Irodalom- és Színháztörténeti Intézetében.) Idézi: BOSNYÁK István: Ember a forradalomban, ember a soron kívül. Vázlatok egy portréhoz II. Újvidék, 1977. 62.

[38] HIL Hünb. 8. (pol.) oszt. ir. 1919. máj. 15. 12/49. lt-i j., PIA 601. f. 3/6. ő.e., PmL PPSKk vm. alispánjának ir. TAGYOB. Lajosmizse és SÁPI: i. m. 196–197.

sulókat. A szónok védekezett, s pisztolyával agyonlőtte a támadók egyikét. A községháza udvarán két halott maradt: a második a politikai szónok volt. A nyomozók 16 dömsödi parasztot tartóztattak le.[39]

A 6000-es lélekszámon felüli településekben megválasztott tanácstagok társadalmi helyzet szerinti részletes megoszlása a következő volt:

Ipari munkás és vagyontalan kisiparos	28,12
Napszámos és mez. cseléd	25,00
Törpebirtokos	17,88
Egyéb (htb., útkaparó, mezőőr stb.)	3,44
Ipari és agrármunkás együtt	*74,46*
Értelmiségi együtt	*9,69*
Kisparaszt (5–10 kat. h.)	5,38
Középparaszt (10–20 kat. h.)	2,80
Középparaszt (20–50 kat. h.)	1,83
Gazdaparaszt (50 kat. h. fölött)	0,96
Birtokos paraszt együtt	*10,99*
Vörösőr és vörös katona	2,26
Vagyonos kereskedő és iparos	1,18
Volt közigazgatási alk. (jegyző, csendőr)	1,40
Egyéb együtt	*4,84*

Az összkép sokkal kedvezőbb, mint a falvak esetében, de – mint az aránysorból ez világosan kiderül – a közép- és gazdagparasztságnak, vagyonos kereskedőknek és iparosoknak, valamint a volt közigazgatási alkalmazottaknak a 6000-es lélekszámon felüli települések tanácsaiban is volt némi képviselete. Ennek az volt az oka, hogy néhány kisebb falusias mezőváros (például Szabadszállás, Fülöpszállás vagy a már említett Jánoshalma) választási eredményei alig különböztek a falvakétól. Ez azonban nem volt általános. A nagyobb falusias mezővárosokban, így például Abonyban, Kiskunmajsán, Kunszentmiklóson, Kalocsán e rétegeknek alig, Kecskeméten és a négy másik mezővárosban pedig egyáltalán nem kerültek képviselőik a tanácsokba és direktóriumokba. Ezekben a településekben – mint márciusban – most is szociáldemokrata és kommunista munkásokat, agrárproletárokat és értelmiségieket (zömmel pedagógusokat) választottak

[39] PIA 609. f. 1/213. ő.e. és uo. 628. f. 1/1920 – B. 11791. ő.e.

tanácstagokká.[40] A nagyobb városok választásait fegyveres incidensek és ellenforradalmi megmozdulások sem kísérték. Csupán Kalocsán terjesztettek a választás ellen izgató röpiratokat, de ott is eredménytelenül. Az igazgatás mögött a papság állt; egyikük vasárnapi prédikációjában „. . . arra hívta fel a hívőket, hogy az új renddel, mely vallásukat veszélyezteti, helyezkedjenek szembe".[41]

Az áprilisi tanácsválasztások Duna–Tisza közi végső mérlegét megvonva megállapíthatjuk, hogy azok Kecskeméten, a négy rendezett tanácsú mezővárosban, valamint a nagyobb falusias mezővárosokban a Forradalmi Kormányzótanács várakozásának megfelelő eredménnyel zárultak. A hatalom – immár egységesen demokratikus választási eljárások mellett – ismét az ipari és agrármunkásság kezébe került. A falvak jelentős részében (mintegy felében), s néhány kisebb falusias mezővárosban azonban a nincstelen dolgozó rétegek régi irányítói kerekedtek felül az áprilisi „erőpróba" során. A hagyományos uralmi struktúra radikális felszámolása ezekben a településekben budapesti és mezővárosi beavatkozással és segítségnyújtással kisebb részben április második felében, nagyobb részben május folyamán történt meg.

A falusi és városi tanácsok még április elején-közepén megválasztották küldötteiket a járási tanácsokba és a megyei tanácsba. Az áprilisi tanácsválasztásokkal párhuzamosan létrejöttek a szocialista állam igazságszolgáltató szervei, a forradalmi törvényszékek, s gyors ütemben szerveződtek a vörös őrségek is. A vörösőr alakulatok szervezésének nem helyi, hanem országos nagy hibája az volt, hogy a karhatalmi őrsök nem kizárólag munkásokból alakultak, hanem csendőrök és rendőrök is vörösőrök lehettek. Az sem volt ritka, hogy a vörösőr alakulatok élére városokban tartalékos vagy hivatásos katonatisztek, falvakban csendőrparancsnokok kerültek. S bár néhol – például Kecskeméten – „átnevelő tanfolyamokat" szerveztek számukra, a későbbiek során bebizonyosodott, hogy politikai felfogásukon ez vajmi keveset változtatott.[42]

Mindezen hibák és problémák ellenére a Tanácsköztársaság építőmunkája április első felében a Duna–Tisza közén is megindult.

[40] Lásd a 34. sz. jegyzet forrásait.

[41] HIL Hünb. 8. (pol.) oszt. ir. 1919. ápr. 9. 12/15. lt-i j. Vö. HAJDÚ: i. m. (1969) 106.

[42] PIA 605. f. II/29. ő.e. 35–36. és 218., *Nagykőrösi Népújság*, 1919. ápr. 12. és PmL PPSKk vm. alispánjának ir. TAGYOB. Kunszentmiklósi j.

SZOCIALIZÁLÁSOK, OSZTÁLYERŐVISZONYOK
ÉS AZ ELSŐ ELLENFORRADALMAK
ÁPRILISBAN ÉS MÁJUS ELEJÉN

A helyi tanácsszervek áprilisi és májusi munkájának legfontosabb része a Forradalmi Kormányzótanács március végi és április eleji rendeleteinek realizálása, az alapvető termelőeszközök társadalmi tulajdonba vétele volt. A térség gazdaságának jellege következtében ezen belül legnagyobb jelentőséggel a földbirtokok szocializálása bírt. A rendelet április eleji birtokos paraszti fogadtatása – mint láttuk – nem utolsósorban azért volt ellenséges, mert nem derült ki belőle a szocializálás alsó határa. Ezzel kapcsolatban még a munkálatok megkezdésének idején, április közepén sem láttak tisztán a helyi (s részben az országos) vezetők. Kiskőrösön és környékén egy ideig úgy tudták, hogy csak a 150–200 hold feletti földbirtokokat kell köztulajdonba venni.[43] Kecskeméten előbb a 150 holdon felüli földbirtokokat és a 30 holdon felüli szőlőbirtokokat kezdték szocializálni, majd Vágó Béla hatására, aki április 13-i beszédében 100, esetleg 80 vagy 50 holdas alsó határokat említett, ideiglenesen megváltoztatták ezt.[44] A 100, ill. 10 magyar holdas szocializálási határ április végére vált általánosan ismertté. Ezek túllépése, tehát a kisebb birtokok szocializálása, ill. az ezeknél nagyobb birtokok szocializálás alóli mentesítése – Duna–Tisza közén mindkettőre volt példa – nem a Belügyi Népbiztosság pontos határokat közlő április 25-i rendeletének nem ismeretéből fakadt, hanem a túlkapásokra vagy engedékenységre való helyi hajlam okozta. Egyik sem volt gyakori. A szocializálás elég lassan haladt, július végéig az összes földterület mintegy 50%-át vették köztulajdonba. A szocializált birtokok nagyobb részén (991 117 hold) állami gazdaságokat, kisebb részén (143 398 hold) termelőszövetkezeteket szerveztek.[45] Július végén 44 szövetkezet működött a megyében. Ezek közül néhány (például a jakabszállási, ócsai, soltmariházi, hartai, alsódabasi, kecskeméti, dunavecsei, ráckevei, pusztavacsi) már április végén, május elején megalakult.[46] Az

[43] *Kiskőrös és Járása,* 1919. ápr. 13.
[44] PIA 601. f. 3/7. ő.e. 61. és *Kecskeméti Közlöny,* 1919. nov. 9.
[45] PIA 605. f. II/1. ő.e. 138–140. és Dokumentumok, 478–479.
[46] OL L. 17. 529/1919. és 2054/1919., uo. L. 18. Iktatókönyv., valamint PmL Pestvármegyei Birtokrendező és Termelést Biztosító Bizottság ir. 49/1919. és 211/1919.

állami gazdaságok élén általában, a nagybirtokokon alakult termelőszövetkezetek élén néhány esetben meghagyták a volt tulajdonost, bérlőt vagy ezek ispánját, gazdatisztjét. Ellenőrzésükről a volt cselédek és földmunkások „bizalmi férfiainak" kellett gondoskodni.[47]

Minden megváltás nélkül sajátították ki a 20, s igen gyakran (például Kiskunhalason, Cegléden, Nagykőrösön, Kiskunmajsán stb.) az ennél kevesebb munkást foglalkoztató üzemeket is. Utóbbi (például Cegléden) a kisüzemekben dolgozó munkások követelése volt, akik attól tartottak, hogy mint magánszektorban alkalmazott dolgozóknak hátrányos megkülönböztetésben lesz részük. Néhány kisüzem tulajdonosa maga kérte a szocializálást, mert attól félt, hogy egyébként nem jut nyersanyagokhoz. Más esetekben a helyi vezetők radikalizmusával magyarázható a szocializálási határ erős túllépése. Különösen káros volt a segéd nélkül vagy egy-két segéddel dolgozó henteseket, kéményseprőket, molnárokat, szabókat, borbélyokat stb. „közüzembe" kényszeríteni vagy „közüzemekbe" kényszerítésükkel próbálkozni.[48]

A kereskedéseket általában nem szocializálták, csak „zár alá vették". Ez annyit jelentett, hogy április elején leltárakat készítettek a kereskedők árukészleteiről, s többnyire arra kötelezték őket, hogy a megállapított maximális árakon árusítsanak. A befolyt összegeket rendszeres időközönként (általában hetente) a szintén szocializált bankokba kellett befizetniük. Bizonyos árucikkeket csak a direktóriumok által kiállított vásárlási utalványokkal lehetett beszerezni. A kereskedések zár alá vételét, miként az üzemek szocializálását is, természetesen településről településre változó szigorral hajtották végre. Voltak falusi direktóriumok (s összetételük alapján ez egyáltalán nem meglepő), melyek megengedték a kereskedőknek, hogy maguk leltározzanak. Ebben az esetben a kereskedő annyit csalt, amennyit akart. Az ellenkező végletre Kecskemét szolgáltatott példát: március végén, április elején a direktórium a legtöbb kereskedés áru-

[47] PIA 600. f. 3/19. ő.e. 236. és 475–476.
[48] Kecskemétre: PIA 605. f. II/29. ő.e. 47–48., Kiskunhalasra: *Halasi Vörös Újság,* 1919. ápr. 16., Kiskunfélegyházára: *Félegyházi Proletár,* 1919. ápr. 27. és RÁCZ János: Kiskunfélegyháza 1917–1919-ben. In. Proletártavasz, i. m. 28., Ceglédre: NAGY Dezső: A tanácshatalom története Cegléden. Bp., 1959. 26., egyéb településekre: PIA, 619. f. 1/1921 – B. 2786. ő.e. és uo. 642. f. 1919 – IV – 1113. ő.e.

készletét lefoglalta, s a közszükségleti cikkeket szétosztották a proletárok között. A cukrászsüteményeket a proletár gyerekek kapták.[49]

A mezőgazdaság, ipar és kereskedelem részleges szocializálása mellett köztulajdonba vették a pénzintézeteket, gyógyszertárakat, szállodákat és filmszínházakat.[50] Bár a Forradalmi Kormányzótanács és a Szociális Termelés Népbiztosság csak Cegléden és Kecskeméten rendelte el a bérházak és a nagyobb polgári lakások kisajátítását, néhány házat szinte minden nagyobb településben rekviráltak. Kecskeméten mintegy 700 polgári és birtokos paraszti házat bocsátottak a városszéli nyomortelepen élők rendelkezésére.[51] Városonként mintegy 100–100, Kecskeméten 167 családot érintett az ékszerek és drágakövek elkobzása, amihez szintén áprilisban láttak hozzá.[52]

A merőben új gazdaság- és társadalompolitikához nagyvonalú művelődéspolitika párosult, mely az oktatásügytől (az iskolaköteles korhatár felemelése, nyitott oktatásintézményi struktúra, gyógypedagógiai iskolák létesítése) a színházak, mozik és múzeumok kapuinak szélesre tárásán át a testedzés felkarolásáig szinte a művelődésügy minden ágát érintette.[53] A térség társadalmi és kulturális viszonyaiból következett, hogy az új művelődéspolitikából legtöbben nem annak nagyszerűségét, hanem az egyházpolitikai intézkedéseket, s ezen belül is az iskolai hitoktatás megszüntetésének helyi szorgalmazását vették észre.

A Forradalmi Kormányzótanács március végi és április eleji rendeleteinek helyi realizálása hetek alatt új viszonyok és körülmények alapjait teremtette meg az egyes társadalmi osztályok és rétegek számára. Ez természetszerűleg a forradalmi és ellenforradalmi tábor kikristályosodásával, a szembenálló erők és tömegbázisuk egyértelműbb elhatárolódásával járt együtt.

[49] PIA 605. f. II/29. ő.e. 46., 217., *Nagykőrösi Népújság*, 1919. máj. 1. és *Kalocsai Néplap*, 1919. máj. 9.

[50] *Félegyházi Proletár*, 1919. ápr. 6., PmL PPSKk vm. alispánjának ir. TAGYOB. Kalocsai és Abonyi j. és PIA 619. f. 1/1921 – B. 3008. ő.e.

[51] Tanácsköztársasági Törvénytár. i. m. I. köt. 19–21., 121–122. és 127., Kecskemétre: PIA 605. f. II/29. ő.e. 49., egyéb településekre: Dokumentumok, 432–434. és OL BM. K. 148. 1922–36–3367.

[52] PIA 622. f. 1919 – B. 2083. ő.e. és B. 2113. ő.e., valamint uo. 642. f. 1920 – IV – 1123. ő.e. 23.

[53] Lásd erre Dokumentumok, 360., 373–375., 387., 390., 392., 408., 425–426., 447–448., 516., 521–522., 545–546. és 549.

A Kormányzótanács földreformrendeletének természetes és kikerülhetetlen következménye volt, hogy az úri nagy- és középbirtokosság, valamint a gazdagparasztság felső rétege a Tanácsköztársaság ádáz ellensége lett. A 75. kat. holdon felüli földbirtokok szocializálását mind az abonyi, mind az alsódabasi járási gazdasági felügyelő (maguk is „tekintélyes gazdák") megtagadta. A rendeletnek a fővárosi kiküldöttek szereztek érvényt.[54] A tekintélyesebb földbirtokosok többsége már az első napokban eltávozott a térségből, s birtokait intézőire hagyta. A forradalom 133 napja alatt nem lehetett hallani báró Harkányiról, Prónayról, Pálóczi Horváthról, sőt még a Bakyakról sem, pedig ők már a polgári demokratikus rendszer ellen is ellenforradalmat szerveztek. A Tanácsköztársasággal szembeni nyílt ellenállás szervezésére egyelőre azonban a kastélyaikban és az uradalmi épületekben maradt birtokosok, bérlők, intézők és gazdatisztek többsége sem vállalkozott. A polgári demokratikus forradalom földosztó tervei lekerültek a napirendről, s a szocializálást „valami öröm az ürömben" alapon azért fogadták „bizonyos megnyugvással", mert birtokaik így egyben maradtak.[55] A Tanácsköztársaság bukását rövid időn belülre várták, s a fegyveres ellenállás veszélyes szervezése helyett addig is arra törekedtek, hogy a szocializált gazdaságok vezetői legyenek, s birtokaikat és épületeik állagát ilyen minőségükben védelmezzék. Ez többnyire sikerült is nekik, mert forradalombarát agrárszakemberek hiányában a direktóriumok kénytelenek voltak rájuk támaszkodni. Gazdaságirányító tevékenységükben annál inkább megmutatkozott forradalomellenességük. Komoly „eredményeket" értek el például a tejtermelés területén: 1919. júniusára 1918. októberéhez képest 82%-kal csökkent a nagygazdaságok tejhozama.[56]

A kis- közép- és a szocializálás által nem érintett gazdagparasztság a megnyugvás Skyllája és a nyugtalanság Charybdise között lebegett. A belenyugvás és az alkalmazkodás felé terelte őket az az április közepére nyilvánvalóvá váló tény, hogy birtokaikat egyelőre nem szocializálják, hogy áprilisban még nem vagy alig rekviráltak tőlük, hogy batyúzásból és piacozásból jelentős hasznot húztak, s nem utolsósorban az, hogy a falvak és falusias mezővárosok jelentős részében sikerült helyi hatalmi-politikai pozícióikat és befolyásukat részben vagy egészben megőrizni. Nyugtalanságukat a szocializálás alsó határának kiterjesztésével és a kisbirtokok ter-

[54] PmL PPSKk vm. alispánjának ir. TAGYOB. Abony és Gyón.

[55] PIA 603. f. 2/24. ő.e. 107.

[56] Uo. 600. f. 3/19. ő.e. 467. Vö. Dokumentumok, 539–540.

melőszövetkezetekké egyesítésével kapcsolatos tervek és nyilatkozatok táplálták, melyek Nagykőrösön, Cegléden és Kalocsán is publicitást kaptak.[57] Mivel ez utóbbiak csak potenciális veszélyként fenyegették őket, áprilisi és május eleji magatartásukat termelői helyzetükből adódó előnyös anyagi lehetőségek maximális kihasználására való törekvés jellemezte. Az áprilisi hangulatjelentések és az utólagos TAGYOB-beszámolók egyaránt ezt hangsúlyozták, csak míg a politikai megbízottak ezt pozitívumként értékelték, utóbbiak szerzőinek tollából ez szemrehányásként hatott.[58] Szívük mélyén a birtokos parasztok többsége mindvégig idegenkedett a munkáshatalom politikai gyakorlatától, propagandájától és célkitűzéseitől, de az elég erős március végi és április eleji nyugtalansági hullám után, április második felében és május elején még aránylag kis hányaduk tartozott az aktív ellenforradalmárok táborába.[59]

A segéd nélkül dolgozó városi és falusi kisiparosok jelentős része a forradalom híve volt, s a tanácsszervek munkájában is aktív részt vállalt. A városi középrétegek többsége azonban ellenségesen fogadta az új rend kibontakozását. A szocializálások, zár alá vételek és ékszerelkobzások által sújtott polgárság esetében ez magyarázatra sem szorul, a kiskereskedők és a kisiparosok másik részének állásfoglalását pedig a nyersanyaghiány és a központi rendelkezések helyi túlhajtása teszi érthetővé. „A kereskedők ma mint a közellátás szervei szerepelnek, de nem tudnak beilleszkedni a proletárdiktatúrába. Egyik lábukkal a proletáruralom, a kollektivizmus szolgálatában állnak, a másik lábukkal azonban még mindig kereskedők akarnak lenni, tovább akarják folytatni az átkozott kereskedői politikát. Úgyszólván mindenütt kétlelkű, kételetű emberek vannak" – jellemezte a megyei direktórium közgazdasági osztályának vezetője egyik csoportjukat.[60] Akiknek nem volt módjuk nyereségszerzésre, azok hagyták, hogy raktáraik kiürüljenek. Különösen megromlott a viszony a direktórium és a

[57] PIA 600. f. 3/19. ő.e. 471., valamint *Nagykőrösi Népújság*, 1919. ápr. 10., 1919. máj. 8. és *Kalocsai Néplap*, 1919. ápr. 5.

[58] A korabeli jelentésekre: PIA 606. f. 3/41. ő.e. (XIV. köt.) 1343. és uo. 603. f. 2/24. ő.e. (I. köt.) 107. – A TAGYOB-beszámolókra: PmL PPSKk vm. alispánjának ir. TAGYOB. Nagykőrösi és Abonyi j., valamint TJM Bori Benő jelentései.

[59] A birtokos parasztság politikai véleményéről a forradalmi törvényszékek anyagai alapján alkothatunk valamelyes képet. Lásd pl.: PIA 609. f. 8/117., 12/sz. nélk. 22. és 13/87. ő.e. Vö. Csonka Mihály kiskunhalasi tanyásgazda önéletrajzával a TJM-ban. Lelt. sz.: XXX/4734.

[60] Dokumentumok, 535.

kereskedők között Kecskeméten, ahol sok kiskereskedő áruját is lefoglalták, s a kiskereskedelem összevonásával kísérleteztek. Másutt, ahol a direktóriumok erélytelenek voltak, a jó kapcsolatokkal és rejtett árukészlettel rendelkező kereskedők „horribilis összegeket" kértek.[61] A néhány segéddel dolgozó iparosok, valamint a segéd nélküli mesterek másik részének hangulatát a nyersanyaghiány, a „közüzemek" Damoklész kardja, továbbá szerszámaik és anyagkészleteik leltározása határozta meg. Kalocsáról jelentették április végén, hogy „. . . a kisiparosság [. . .] a mostani állapotoktól idegenkedik, de nézetének nyíltan nem mer kifejezést adni, habár ez határozottan meglátszik viselkedésén".[62] De máshonnan is jelenthették volna. Például Kiskunmajsáról, ahol a lakatosok, bádogosok, kovácsok és bognárok ismételten szembeszegültek a direktórium közös műhelyek szervezésével kapcsolatos kedvenc ideájával vagy Kecskemétről, ahol a kiskereskedelem és kisipar szocializálásával a munkáshatalom – a kommunista Szili István szerint is – „rengeteg ellenséget" szerzett magának.[63]

Bár a Tanácsköztársaság messzemenően igényt tartott a szellem munkásaira, a forradalmat őszintén támogató értelmiségiek kisebbségben voltak a munkáshatalom értelmiségi „kényszer-híveivel" és ellenségeivel szemben. A többség szemében vörös posztó volt a „megfordult világ". „Tetves varga inasokból áll az egész vörös hadsereg, és ha mindenki elvtársnő lesz, én akkor is nagyságos asszony maradok. Nem engedem, hogy ilyen tetves varga inasok engem elvtársnőnek szólítsanak" – jelentette ki egyikük felesége áprilisban, s bizonyos, hogy véleményével nem állt egyedül.[64] Vidéken főleg a „nemzet napszámosai", a tanítók támogatták a munkáshatalmat. „. . . a tanító testület számos tagja a kommunista rendszerben vezető szerepet vitt, annak exponense volt, a jogrend megdöntésében tettel, szóval, írásban közreműködött és a mérges tanokat a gondjaira bízott gyermekekbe is nagy buzgalommal oltotta be" – állapította meg 1919 őszén a megye közigazgatási bizottsága. (Egyetlen más értelmiségi

[61] Uo. 504. és 547. Vö. *Félegyházi Proletár*, 1919. ápr. 20., valamint PIA 601. f. 3/6. ő.e. 60. és uo. 3/8. ő.e. 5.

[62] Kalocsa és Vidéke. 1918–1919. Forrásgyűjtemény. Szerk. Benke Ferenc, Berta Somogyi László, Németh Gábor. Kalocsa, 1969. 182.

[63] PIA 619. f. 1/1921 – B. 3008. ő.e. és uo. H–sz–162. Vö. PmL PPSKk vm. alispánjának ir. TAGYOB. Kiskunfélegyháza és Abonyi j.

[64] PIA 609. f. 13/50. ő.e.

rétegről sem hangzott el ilyen sommásan elítélő vélemény.)[65] Noha a soltvadkerti lutheránus esperes személyében egy Duna–Tisza közi pap is felajánlotta szolgálatait a Tanácsköztársaságnak, a falusi „intelligencia" képviselői, a jegyzők, plébánosok, orvosok postamesterek stb. egészében az ellentáborhoz tartoztak vagy annak drukkoltak. Városokban főleg a diákságra, frissen diplomázottakra s a béremeléssel preferált kistisztviselőkre és kishivatalnokokra támaszkodhattak a tanácsszervek. A szabadpályás értelmiség általában kiszolgálta a diktatúrát, de a forradalomnak többségük inkább csak „kényszer-híve" volt.[66] Őszintén csupán töredékük, a századelő baloldali értelmiségének is csak egy része lelkesedett. Ők, így például Paprika Antal ügyvéd Kiskunhalason, Buday és Mariházy Kecskeméten, vezető pozíciókba kerültek. A közigazgatási, rendőrségi és igazságügyi apparátus szemben állt a munkáshatalommal, bár nem olyan egységesen, s főleg nem olyan elszántan, mint a vidéki szolgabírók, jegyzők és csendőrparancsnokok. A mezővárosiak között egy-két híve is akadt a forradalomnak, a kecskeméti Sándor István személyében pedig a Duna–Tisza közi polgármesteri kar egy képviselője is támogatta a tanácsszervek munkáját. De mint a földbirtokosok, birtokos parasztok, kereskedők és iparosok többsége, áprilisban a forradalommal szemben ellenséges vagy attól idegenkedő értelmiség sem fordult szembe nyíltan a Tanácsköztársasággal. Kiváró álláspontra helyezkedtek, s – mint a kalocsaiakról jelentették – abban bíztak, hogy „ez az állapot csak átmeneti, s lesz másik világ is még", ill. – ahogy a prónay-falvi községi pénztáros mondta – abban, hogy „furcsán fog ennek a vége csattanni".[67]

Legegyértelműbben és legaktívabban a mezővárosi ipari munkások támogatták a diktatúrát. Ez érthető is, hiszen a Duna–Tisza közi munkásság legszervezettebb és legöntudatosabb munkásrétege voltak, s a gazdaságpolitikai rendelkezések mellett elsősorban az új rendszer direkt szociálpolitikai intézkedései is nekik kedveztek. A nyolcórás munkanap bevezetésével egyik legrégibb követelésük teljesült, s április 17-i rendeletével a Kormányzótanács a polgári demokrácia időszakához képest is jelentősen megemelte béreiket.[68] Ők kerültek a polgárságtól rekvirált kényelmes házakba,

[65] B-KmL Munkásmozgalmi ir. Dunapataj. 2694/1919.

[66] Kalocsa és Vidéke. 1918–1919. i. m. 182., PmL PPSKk vm. alispánjának biz. ir. 30/1921. és PIA 619. f. 1/1920 – B. 984. ő.e.

[67] Kalocsa és Vidéke. 1918–1919. i. m. 182. és PIA. 609. f. 13/15. ő.e.

[68] Tanácsköztársasági Törvénytár. i. m. II. köt. 32–33. és HAJDÚ: i. m. (1969) 387–390.

s a helyi szervek ezen túlmenően is több apróbb kedvezményben részesítették őket. A kecskeméti kereskedők árukészletének szétosztásáról már szóltunk, Kiskunfélegyházán tüdőbeteg gondozó intézetet létesítettek számukra, Kiskunhalason gondoskodtak róla, hogy a sóstói gyógyfürdőbe elsősorban ők kapjanak beutalót.[69]

Az agrárproletariátus és a Tanácsköztársaság viszonyát alapvetően a földkérdés rendezése határozta meg. A mezővárosi földmunkásság az ipari proletariátushoz hasonlóan lelkesen fogadta a proletárdiktatúra kikiáltásának hírét, a földosztás elmaradása azonban jelentős mértékben lelohasztotta lelkesedését. A falusi agrárproletariátus kevésbé volt tisztában a változás nagyságával s a földosztás hiánya miatt ennek potenciálisan legnagyobb kézzelfogható jelét a későbbiekben sem tapasztalhatta. A földmunkások körében „Vannak földosztási szimpátiák, termelőszövetkezet ellenesek" – jelentette az agrárpolitikával kapcsolatos alapvéleményüket az egyik politikai megfigyelő.[70] A napszámosok és kubikusok csalódását fokozta, hogy – noha ők nyári időszakban nem 8, hanem 12 órában dolgoztak – valóban igen alacsony napszámbéreket állapítottak meg számukra. A felnőtt férfiak hivatalos órabére alig volt több 2 koronánál, miközben az ipari szakmunkások 4–8,50-es, az ipari segédmunkások 2,50–6,50-es órabérek mellet dolgoztak.[71] Ennél – mint ezt az idézett nagykőrösi, abonyi és kecskeméti példák is bizonyítják – már 1919 márciusára jóval magasabb béreket csikartak ki. Az alacsony napszámbérek miatti elégedetlenkedés az egész térségben általános volt, s a kiskunhalasi földmunkások és a budapesti politikai megbízottak közötti május 11-i incidenshez, s az ezt követő egy-két órás zavargáshoz is döntő mértékben járult hozzá. Kecskeméten – amint erről a Tanácsok Országos Gyűlésén Berényi Pál utólag beszámolt – szintén „egy kis parasztforradalom" kitörésének a veszélye fenyegetett, ezért változatlanul a régi napszámbéreket tekintették érvényesnek. A Földművelésügyi Népbiztosság bérekkel foglalkozó rendelete ugyanis lehetőséget adott erre.[72] A tavaszi munkák meg-

[69] Lásd erre részletesen RÁCZ és SZABÓ Miklós id. tanulmányait, valamint GERA Sándor: A Magyar Tanácsköztársaság népjóléti és művelődési tevékenysége Kecskeméten c. írását a Proletártavasz (i. m.) c. tanulmánygyűjteményben.

[70] PIA 603. f. 2/24. ő.e. (I. köt.) 107.

[71] Tanácsköztársasági Törvénytár. i. m. III. köt. 48–50., vö. II. köt. 32–33.

[72] B-KmL Kiskunhalas. Intéző Bizottság jkv-e. 1919. máj. 23. és Dokumentumok, 554. Vö. PIA 600 f. 3/19. ő.e. 100., 315., 352–358., 463–464. és 470., valamint PmL PPSKk vm. Kormányzótanácsi biztosának ir. Kalocsai j.

indulásával valamelyest csökkent az egyik legfőbb január–februári feszítőerő, a munkanélküliség, de a háború előtt kubikmunkákra járó réteg most is munkaerőfeleslegként jelentkezett, mert az átmeneti helyzet természetesen sem a nagy országos, sem a kisebb méretű városi és községi infrastruktúrális befektetéseknek nem kedvezett. Elégedetlenkedésüknek ez volt a harmadik fő forrása.

Valamelyest enyhítette a földmunkások és törpebirtokosok csalódottságát az a körülmény, hogy az 1919 elején kötött rövidlejáratú haszonbérleti szerződéseket sem a Kormányzótanács, sem a helyi direktóriumok nem érvénytelenítették. 1919 tavaszán ilyenekhez jutottak a mezőgazdasági nincstelenek Kecskeméten, Hartán és Kalocsa környékén.[73] Ugyancsak pozitív hatást váltott ki a magánlegelők esetenkénti (például Kecelen, Kalocsán) átadása a szegényebb állattartóknak, valamint az agrárrendelet ellenére foganatosított földosztás. Ez azonban valóban csak egy-két településben fordult elő, s ott is csak néhány hold szétosztásáról volt szó. A solti direktórium 25 hold babföldet parcellázott a szegények között, másutt a parlagon maradt földekből osztottak.[74] Az ipari munkásság egyenrangú társaként a mezővárosi agrárproletariátus természetesen az ottani direktóriumok egyéb szociális kedvezményeiből is részesült. Az agrárpolitika pozitívumai azonban így is eltörpültek a negatívumok mellett. Ennek a kereső lakosság közel egyharmadát kitevő földmunkás, napszámos és törpebirtokos rétegnek a vágyait, vágyaik kielégítetlenségét, s az ez által meghatározott politikai attitűdjét keserű önvallomásként fogalmazták meg a Földművelésügyi Népbiztossághoz intézett levelükben az újszászi agrárproletárok: „Íme itt van május hó vége, és ezek a nagybirtokok egész évben nem tudtak munkát adni, hogy valahonnan pár fillért látnánk, dolgoznánk csak volna hol és miért. Már azt kell hinnünk, hogy a régebbi gazdálkodás jobb volt, mert abban az időben már úgy magunk mint gyermekeink kaptak a gazdaságokban munkát, és most sehol munkát nem kapunk. Úgy látszik, hogy mindent ígérnek, de semmit sem adnak, a puszta ígéretektől pedig felkopik a szegény ember álla. Így azután már a hangulat is kezd megváltozni, mert földet ígértek, jövedelmező munkát ígértek, és végeredményben semmit sem adnak, hanem inkább kérnek, hiszen mi adnánk

[73] A rendeletre: PIA 605. f. II/1. ő.e. 25–26., a gyakorlatra: OL L. 17. 580/1919. (1. csomó) és 2751/1919. (3. csomó)

[74] PIA 619. f. 1921 – B. 637. ő.e. 12. Vö. VÍGH Károly: Vörös Pest megye. Bp., 1959. 94–96.

is csak volna miből, de még csak a munkánk sem kell. Tegyék meg azt a régen óhajtott kívánságunkat, hogy adjanak minden föld nélküli embernek 10–15 hold földet, akkor meglátja a Proletariátus, hogy Újszász községből lesz katona, lesz búza stb. és akkor leszünk igazán a jelenlegi rendszernek igaz híve, de így a nyomorúság csak kényszer híveinek kényszerít, mert semmi ambítió nem fűz hozzá, mert koldusok vagyunk, a lakosság 70%-ának egy talpalatnyi földje sincs, munkát sem kap, kis jószágjának takarmányt pénzért sem kap. Kérdem! miért küzdjünk, miért éljünk, nyomorúság az egész életünk. Eddig a helyi uradalmak, Grófok, Bárók igavonója voltunk semmiért, most pedig a szövetkezettel akarnak megnyomorítani, ahol még munkát sem kap a szegény ember, amiből pár fillért látna. Tehát ismételt kérésünk közé soroljuk azt, hogy osztassék ki a föld oly formán, még ha pénzért is, hogy minden családnak legyen legalább 10–15 hold földje, a fenn maradott, illetve maradandó föld pedig kezeltessék szövetkezetileg, akkor leszünk igazán megelégedettek, és az államnak hű fiai, és ha kell, elszánt harcosai is."[75] A megye vezetői elég hamar felfigyeltek a vidéki napszámosság csalódottságára, s ennek egyik veszélyes velejárójára, az osztályharc mérséklődésére, sőt néhol hiányára. „... ki kell mondani, hogy a vidéki proletariátus, a földmunkásság tudatlansága, tájékozatlansága megdöbbentően nagy", hogy „... a mi földmíves szegénységünk bámulja, csodálja, felsőbb lénynek nézi azt, akinek földje van" – konstatálták a megyei tanács üléseinek felszólalói. A helyzeten nagyszabású agitációs munkával akartak változtatni, hozzátéve, hogy az eredményes munkához „minden munkásnak, aki kint működik, egy Marxnak, Liebknechtnek, Luxemburg Rózának kell lennie".[76] A nevek valószínű mondanivalójának célravezetősége vitatható. Ezzel szemben biztos, hogy politikai szempontból a legtehetségesebb orátorok legcsodálatosabb szónoklatainál is többet jelentett volna a nagybirtokok teljes vagy részleges felosztása.

A Duna–Tisza közi agrárproletariátus valamivel több mint 20%-át kitevő uradalmi cselédek helyzete előnyösebb, s hangulata ezért kedvezőbb volt. A föld utáni vágy bennük kevésbé élt, így csalódniuk is kevésbé volt miben. Bérszintjük, melyet a Földművelésügyi Népbiztosság május eleji rendelete alapján a megyei direktórium határozott meg, azonos volt azzal,

[75] Dokumentumok, 487.

[76] PIA 600. f. 3/19. ő.e. 284–285. és 326–327.

amit a proletárdiktatúra győzelmét megelőzően március 13-ára vívtak ki.[77] Ezzel általában elégedettek voltak, mindössze a kalocsai érseki uradalom alkalmazottainak bérköveteléséről tudunk. Irreális igényeik jellemzéseképpen megemlítjük, hogy a gőzeke fűtők az őket megillető 1000 K készpénz juttatás helyett 6000 K-t, a 24 q gabonán túl további 4 q rozsot, a 2 rész sertéslegelő helyett 4 részt, s mindezek mellé 2 rend ruhát követeltek.[78] Amit felvilágosultabb, a tulajdonos és az ispán befolyása alól már kitört cselédség többsége kifogásolt, az inkább az állami gazdaságok, s ritkábban a szövetkezetek vezetésének adott megoldása volt. A szocialista gazdaságok vezetőivé vedlett tulajdonosok, bérlők és intézők, ill. a szervezett cselédek között állandóak voltak a villongások, s ezekből nem mindig utóbbiak kerültek ki győztesen. A helyi vezetők júniusra felismerték, hogy: „Ez így tovább nem mehet, mert különben a cselédségben bennmarad az a tudat, hogy tulajdonképpen csak a cím változott, máskülönben a régi gazda megmaradt"; a változtatásra azonban már kevés idejük maradt.[79]

A legfontosabb társadalmi rétegek politikai hangulatának és Tanácsköztársasághoz való viszonyának áttekintése után megállapíthatjuk, hogy a forradalmat támogató munkás, kisiparos, paraszt és értelmiségi rétegek áprilisban is csak a lakosság statisztikailag kisebb hányadát tették ki. Ennél is fontosabb, hogy a proletárdiktatúra tömegbázisát alkotó csoportok szimpátiájának milyensége és támogatásának mértéke között igen jelentős fokozati különbségek voltak. Az új helyzet előnyeiért, a szociális juttatásokért mindenki lelkesedett, de feltétlenül kevés volt azoknak a száma, akik a proletárhatalomért életük kockáztatására is képesek voltak, akik a Tanácsköztársaság fegyveres védelmére is éreztek magukban kedvet és elszántságot. Elég meggyőzően és egzaktul bizonyítják ezt a Vörös Hadsereg toborzásának március–áprilisi helyi eredményei. Bár a térség városainak ifjúmunkásai, diákjai, régi szervezett munkásai, munkanélküli földmunkásai, s különösen a bácskai menekültek közül szép számmal jelentkeztek vörös katonának, a parasztság (beleértve az agrárproletariátust is) túlnyomó többsége, s a kisipari munkásság jelentős része passzív maradt. A

[77] Tanácsköztársasági Törvénytár. i. m. III. köt. 46–48. A március 13-án megállapított bérekre: Kalocsai Érseki Levéltár II. Uradalmi iratok. 36/1919. és VÍGH: i. m. 110.

[78] Dokumentumok, 472.

[79] PIA 600. f. 3/19. ő.e. 236. és 475–476.

kecskeméti Direktórium március 26-i jelentése szerint az „Alföld metropolisában" „a Vörös Hadsereg szervezése abszolút kudarccal végződött". Később – emlékezik Szili István –" ... mintegy 2000-en jelentkeztek, különösen a breszti béke után hazatértek és az ipari munkásság köréből, de feltűnő volt a parasztság távolmaradása."[80] Csuka Béla politikai megbízott panaszolta április 4-én és 6-án Kiskőrösről, hogy „... a sorozás csekély eredménnyel folyik".[81] Pontosan tudjuk, hogy a 4480 fős Hajóson április 30-ig hatan, a 4164 fős Sükösdön május 8-ig tizenhárman, a 14 729 fős Abonyban május 30-ig „egy-ketten" léptek a Vörös Hadseregbe.[82] Annak bizonyítására, hogy ezek nem kiragadott adatok, s hogy a Vörös Hadsereg szervezése a térség többi településében sem hozta meg a kívánt eredményt, az április elején Duna–Tisza közi agitációs és toborzó körúton tartózkodó Sinkó Ervin visszaemlékezését idézhetjük. „Tapasztalataim nem voltak bíztatóak. A vörös hadsereg részére való agitáció nem maradt ugyan eredménytelen, de mégsem járt olyan eredménnyel, mint vártam. A vidék ipari munkássága nem akart katona lenni, a négy és fél éves háború után nem voltak hajlandók semmi szép szóra az életüket kockáztatni. A vörös hadseregbe inkább parasztok álltak be, de ezek is zsoldért. A szakmai munkások azonban mozdulatlanok maradtak, aki közülük belépett, az inkább lumpenproletár volt. Az nem lehetett elég vigasztalás, hogy volt egy csoport impozánsan áldozatkész, öntudatos munkás" – olvashatjuk *Az út*-ban.[83]

Egyelőre azonban az ellenforradalom tábora sem volt aktívabb. Az áprilisi tanácsválasztások utáni viszonylag békés és nyugodt napokban a Tanácsköztársaság elleni fegyveres felkelés gondolata egy-két jegyző, földbirtokos és gazdagparaszt mellett tulajdonképpen csak a tényleges és tartalékos katonatisztek egy részét foglalkoztatta, akik harctéri múltjuk és tapasztalataik alapján mintegy hivatva érezték magukat arra, hogy az országot megszabadítsák a „vörös veszedelemtől". Április 19-én leplezték le a Vörös Hadsereg Jánoshalmán állomásozó alakulatainak élén szolgálatot teljesítő katonatiszteket, akiknek az volt a céljuk, hogy „a mai rendszert

[80] HAJDÚ Tibor: A forradalom győzelme vidéken. *Századok* 93 (1959), 170. és B-KmL Munkásmozgalmi ir. Szili István visszaemlékezése.

[81] PIA 603. f. 6/26. ő.e. 40.

[82] Uo. 606. f. 3/41. ő.e. XVI–XIX. köt.

[83] Idézi BOSNYÁK: i. m. 62. Vö. SINKÓ Ervin: Szemben a bíróval. *Valóság*, 1975/1. sz. 40. és uő.: Optimisták. Történelmi regény 1918/19-ből. Novi Sad, 1965. II. köt. 285–311.

7*

egy puccsal megdöntsék". Úgy tervezték, hogy a napokon belülre várt szerb támadás megindulásakor nem a frontot védik, hanem a helyi tanácsszerveket távolítják el.[84] Hasonló szándékot feltételezett egy jelentés a volt 23. gyalogezred Kalocsán szolgálatot teljesítő tisztjeiről, akik „a régi időkhöz mért társas életet éltek", tüntetően viselték harctéri kitüntetéseiket, s akiket „a lappangó reakciós jellemek egyenesen bálványoztak".[85] De megbízhatatlanok voltak a Kecskeméten, Kunszentmiklóson, Szabadszálláson és Fülöpszálláson állomásozó katonai alakulatok és vörös őrségek tisztjei és altisztjei is.[86] Nyílt ellenforradalmi akciókra április második és harmadik hetében azonban ők sem vállalkoztak. Fellépésükre, s egyben a Tanácsköztársaság elleni ellenforradalmak és ellenforradalmi jellegű megmozdulások első hullámára az április 16-i román támadás, s még inkább az április végi román katonai sikerek adták meg a jelet.

A román támadás híre elsőként a kecskeméti tiszteket késztette cselekvésre. Ugyanazokat, akik 1918 novemberében mozgalmat indítottak a helyi nemzeti tanács ellen, a későbbiekben a királyságot „éltették", s a katonatanácsok működését gátolták. Mindvégig kapcsolatban álltak fővárosi ellenforradalmi katonatisztekkel, ezekben a hetekben például Dormándy alezredes csoportjával. Hogy a Kecskemét környéki ellenforradalom része volt-e egy legfelsőbb szinten Budapestről irányított akciónak, az ma már nem állapítható meg teljes biztonsággal. Az azonban tény, hogy a helyi (Héjjas-testvérek, Dávid Nándor), az ott állomásozó (Hunyecz alezredes, Haág Ágoston, Dragolovich Gyula) és az Erdélyből menekült (Raád Árpád, Nagy Albert) tisztek, továbbá az első világháborúban alattuk szolgáló parasztok (például Francia Kiss Mihály) és a kecskemétiek nagygazda földszomszédai (Polyákok, Felföldiek, Pulayak) a román támadás hírének megérkezése után határozták el a fegyveres akció megindítását. A mintegy tucatnyi szervező először április 18-án, majd 21-én találkozott a város melletti úri hegyi Héjjas-tanyán.[87] Egy húsz évvel későbbi szélsőjobboldali kiadvány szerint Héjjas Iván itt hét pontból álló programot terjesztett elő, amit a találkozó résztvevői a mozgalom politikai céljaként elfogadtak. A program lényeges pontjai voltak: harc a „nemzetközi, országvesztő vörös uralom" és a „feudális születési előjogok" ellen, földreform a „négy évig becsülettel vérét áldozó nincstelen parasztság javára", a bank- és ipartőke „megrendszabályozása", a munkásság „igazságos" állami védelme, végül az ország vezetésének „magyarosítása".[88] Novemberi követeléseik és a már jellemzett *Helikon* programnyilatkozata alapján az 1939-es kiadvány nyilvánvaló aktualizálása ellenére is valószínű, hogy a szervezők többségének 1919-ben is ilyen távlati céljai voltak. Bizonyos azonban, hogy áprilisi megbeszéléseik tengelyében nem a távlati politikai, hanem az aktuális technikai teendők megvitatása állt. Toborzás céljából felosztották egymás között a város környéki falvakat és tanyacsoportokat. A „kerületek" parancsnokainak toborzott embereikkel 24-én hajnalban először a városszéli laktanyákat, majd a laktanyákban felhalmozott fegyverkészletek megkaparintása és az őrségek lefegyverzése után a város főbb stratégiai pontjait kellett volna elfoglalni. A terv nem látszott kivihetetlennek, mert az összeesküvés Vörös Hadseregben szolgálatot teljesítő tisztjei 23-án éjszakára ügyeletet vállaltak a laktanyákban, s mert néhány nap alatt 3–4000 embert sikerült toborozniuk.[89] Bár a kecskeméti tanyavilág méreteihez képest ez nem túl nagy szám, a birtokos parasztság általános április közepi „nyugodtsága" miatt kissé mégis meglepő, s ezért magyarázatra szorul.

Mint erre korábban már utaltunk, Rákosival történt megállapodása értelmében két Szovjet-Oroszországból hazatért hadifogoly mellett a kecskeméti direktórium harmadik tagja március 26-án Buday Dezső lett. Személyében egy az őskereszténység etikai tartalmát s a marxizmus gazdasági-társadalmi programját: egyfajta messianisztikus marxizmusban egyesítő, a „világkapitalizmus" apokaliptikus összeomlását, s a „világforradalom" győzelmét aktuálisként tételező politikai realitásokkal számolni képtelen utópista került a város élére, aki úgy vélte, hogy a teljes szociális egyenlőség egy-két héten belül megvalósulhat. Társainak jóváhagyásával és támogatásával a térségben egyedülállóan radikális, de olykor inkább látványos, mintsem társadalmilag jelentős és hatékony szociálpolitikát kezdeményezett, megfogalmazta a mindenre kiterjedő kollektivizmus program-

[84] Dokumentumok, 437–438., HIL Hünb. 8. (pol.) oszt. ir. 1919. ápr. 24. 12/28. lt-i j. és PIA 609. f. 13/111. ő.e.

[85] Kalocsa és Vidéke. 1918–1919. i. m. 183. és HIL Hünb. 8./pol./oszt./ir. 1919. máj. 15. 13/1. 10. lt-i j.

[86] Dokumentumok, 496. és BREIT József, doberdói: A magyarországi 1918/1919. évi forradalmi mozgalmak és a vörös háború története. I–III. köt. Bp., 1929. III. köt. 71.

[87] B-KmL SZABÓ Kálmán: Ellenforradalom. (Hitelesített gépelt részlet a szerző A kecskeméti proletárdiktatúra történeti adatai c. elveszett kéziratából.)

[88] A Rongyos Gárda harcai. 1919–1939. Írta egy Rongyos. év, hely nélk. 35–36.

[89] B-KmL Balázsfalvi Kiss Endre főispán félhivatalos levelezése: Raád Árpád 1942. ápr. 13-i levele, SZABÓ Kálmán: i. m. és BREIT: i. m. III. köt. 71–72.

ját, s a forradalmi törvényszéket „erős kéz"-politikára ösztönözte. Programját április 13-i cikkében összegezte. Többek között ezeket írta: „Nem. Ez a proletárdiktatúra még nem az igazi. [...] Hát miért nem lehetett tizenöt nap alatt más világot csinálni a régi helyébe? Azért, mert az országos törvények nem engedték. [...] Nem lesz addig nyugalom Magyarországon, amíg egyik ember száraz kenyeret vacsorál, a másik meg három tál ételt, nem lesz addig nyugalom Magyarországon, amíg az egyik ember öt szobás fényes lakásban lakik, perzsa-szőnyegen jár, a másik meg a kuckójában rohad a nedves pincelakásban. [...] A kommunizmus útja: összegyűjteni mindent és közösen elosztani. A kommunizmus útja: egyenlő boldogságot teremteni. És elmegyünk ezen az úton a végsőkig: be fogunk tekinteni a kamrákba és a ruhásszekrényekbe, és elvisszük onnan, ami elvihető. De egyenlően el is fogjuk osztani. Ez a kommunizmus. Nem fog senki megmenekülni a szigorú rekvirálástól. De nem is lehet. Az a kis jó, finom halálbüntetés, ami az eltitkolóknak, az elásóknak ki fog járni, majd megtanít minden embert arra, hogy mi az a kommunizmus." Buday programjával és a direktórium gyakorlatával a helyi szociáldemokraták többsége szembenállt, s amikor tudomást szerzett róla, a Forradalmi Kormányzótanács is irreálisnak, s politikai hatásában rendkívül károsnak minősítette.[90] A lakosság, s elsősorban a parasztság reagálását – az áprilisi tanácsválasztáson szavazók száma (a lakosság 4,14%-a) mellett – ismét csak Sinkó örökítette meg. „... összehívták az embereket, elmondták őket rabló, gaz burzsoáknak, kötéllel fenyegetőztek – a parasztok, a gazdák pedig [...] szörnyű sérelemnek, bosszúért kiáltó igazságtalanságnak érezték minden szót. Ők úgy tartották, hitték, az ő világuk: egész falujuk úgy tartotta, hogy ők tisztességes, dolgozó emberek voltak egész életükben" – írja *Az út*ban.[91] Mivel az április végi és május eleji ellenforradalmi akciók szervezői sehol másutt nem tudtak ekkora tömeget felvonultatni, kézenfekvő, hogy a 3–4 ezres szám egyik fő okát a tanácsszervek szélsőséges terveiben és intézkedéseiben lássuk. A nincstelen napszámosok, béresek és törpebirtokosok részvételéhez az is jelentős mértékben hozzájárult, hogy a nagygazdák bugyellárisukba is belenyúltak, s a fegyvert fogó szegényeket 100–100 korona „előleggel" jutalmazták, továbbá, hogy néhány hordót is

[90] ROMSICS Ignác: Neotomizmustól a proletárdiktatúráig. Buday Dezső portréjához. *Valóság*, 1978/3. sz. 12–26. A cikket közli: Dokumentumok, 427–429.
[91] Idézi BOSNYÁK: i. m. 101–102.

csapra ütöttek.[92] Ezzel az eszközzel azonban másutt is élhettek, s bizonyára éltek is.

Nem a szervezőkön és nem a terven, hanem egy-kétszázadnyi megbízható karhatalom jelenlétén, a résztvevő parasztokon, s a véletlenen múlott, hogy a Duna–Tisza közi ellenforradalmak első nagyobb szabású megmozdulása már a kezdet kezdetén kudarcba fulladt. Az összeesküvők április 21-i második tanácskozását követő hajnalra – teljesítve a Forradalmi Kormányzótanácsnak éppen az ellenforradalmak megelőzése céljából kiadott rendeletét – direktórium letartóztatta a város 81 legtekintélyesebb polgárát: nagygazdákat, katonatiszteket, s többek között kilenc ügyvédet. A letartóztatottak között volt a Héjjas család egyik tagja, s a fő szervezők egyike, Kiss Endre tartalékos tiszt ügyvéd, későbbi polgármester is. Amikor a tanyákról a városba szivárgó összeesküvők 23-án megtudták, hogy ellenforradalom esetén a direktórium kivégzi a túszokat, már lehetetlen volt az akciót leállítani. A beszervezett parasztok már a kora délelőtti órákban megjelentek a gyülekező helyeken, s jóval a kitűzött időpontok előtt akciókba kezdtek. Buzdító beszédeket mondtak a templomok előtt, sokan a garatra is felöntöttek. Egyik csoportjuk puskatűzzel fogadta a rekvirálni érkező vörös katonákat, akik már délben jelentették a látottakat a direktóriumnak. A direktórium egyetlen túszt sem végeztetett ki, viszont a környékre vezényelte a Szegedről menekült 200 főnyi megbízható vörös katonaságot és a Vörös Őrség kötelékébe tartozó ún. munkászászlóaljat, amely a város szervezett munkásaiból alakult még április elején. 23-án délután és éjszaka lövöldözéstől volt hangos a Kecskemét környéki tanyavilág. Szentkirályon egész éjszaka tartott a tűzharc 3–400 „fehérgárdista" és 120 vörösőr között. Egy másik vörösőr osztag – Szentkirálytól 7 km-re – 5–600 főnyi ellenforradalmárral találta szemben magát. A felkelők egyik csoportja 24-én hajnalra a tervnek megfelelően eljutott a volt 38. gyalogezred laktanyájának kapui elé. Közben azonban a direktórium letartóztatta Raád Árpádot és a másik ügyeletes tisztet, s így nem voltak, akik a fegyvereket kiszolgáltathatták volna. 24-én folytatódtak a csetepaték a város környékén. Az orgoványi ellenforradalmár csoport elfoglalta az ottani katonai fegyverraktárt, de a fegyverek és lőszerek továbbítására már nem volt módjuk. Az ellenforradalom sorsa megpecsételődött. Az exponált vezetők többsége (Héjjas-testvérek, Francia Kiss, Liszka Béla stb.) már 24-én elmenekült a környékről, s Bécsen keresztül Szegedre tartott. A

[92] PIA 605. f. II/29. ő.e. 137.

falvankénti 50–200 főnyi ásóval, vasvillával, vadászfegyverekkel, s csak ritkábban Mannlicherekkel felszerelt „fehér gárdákat" a jól felszerelt szegediek és kecskeméti munkások egymás után szétszórták.[93]

A harcok és a harcokat követő nyomozások során mintegy 70–80 ellenforradalmár került hurokra. Noha a legfőbb szervezők elmenekültek, a letartóztatottak között is akadtak irányítók és főkolomposok, például Raád vagy Polyák János gazdagparaszt. Az időközben Kecskemét városparancsnokává kinevezett Sinkó Ervin befolyása alatt törvényt ülő katonai forradalmi törvényszék május 18-i ítélete különösen az utóbbiakkal szemben volt igen-igen enyhe. Valamennyiüket felfüggesztett fegyházbüntetésre ítélték, s csupán annyi volt a kötelezettségük, hogy vasárnap délelőttönként „felvilágosító előadásokat" kellett hallgatniuk.[94] Sinkó krisztianizmussal átszőtt naiv pedagógiai optimizmusának két reális vagy ott és akkor reálisnak tűnő dimenziója volt. Mint nemzedéktársainak többsége, egyfelől Sinkó is heteken-hónapokon belülre várta a világforradalom győzelmét, s az 1919 őszi orgoványi tömeggyilkosság, amelynek például a felmentett Raád Árpád is tevékeny résztvevője volt, ebből a prespektívából valóban nem merülhetett fel reális alternatívaként. Másfelől reálisan felmérte a kecskeméti társadalmi-politikai adottságokat, s úgy ítélte meg, hogy a tettekhez mérten szigorú ítéletekkel mintegy aláaknázná az elmúlt hetekben történtek után amúgy sem könnyűnek ígérkező konszolidációt, amely pedig az ő feladata volt.[95]

Az április végi és május eleji ellenforradalmi hullám második színtere Abony volt. Az ellenforradalom kirobbanását itt nem előzte meg olyan körültekintő szervező munka, mint Kecskeméten. Miután május 1-én és 2-án elterjedt a hír, hogy a románok már Szolnokot is elfoglalták, az abonyi direktórium elmenekült. A község élére Fábián István földbirtokos, a nemzeti tanács volt elnöke és néhány régi közigazgatási tisztviselő állt. 2–300 fős „fehér gárdát" szerveztek, s várták a románok bevonulását. Uralmuk rövid ideig tartott. A Ceglédről 2-án este harcba induló vörös katonák kisebb tűzharc árán 3-án elfoglalták Abonyt. Fábián, s a „fehér gárda" mintegy 150 tagja elmenekült. A front mögötti területek rendfenntartásával megbízott Szamuely Tibornak és különítményének csak az ellenforradalmi hatalomátvétel alvezéreit sikerült elfogni. A rögtönítélő bíróság egy tartalékos főhadnagy orvostanhallgatót, egy kereskedőt és birtokos parasztot ítélt halálra. A vagyonos polgárságra 1 millió korona sarcot vetettek ki.[96]

Hasonló okokból mint Abonyban, május első napjaiban a legtöbb Tisza menti településben is megélénkültek az ellenforradalmi erők. A román katonai sikerek, biztosra vett tiszai átkelésük, s a forradalom központjából, Budapestről érkező kormányválsággal kapcsolatos hírek nyílt színvallásra késztették az eddig titokban bújtogató földbirtokosokat, nagygazdákat, papokat, jegyzőket, csendőrparancsnokokat, sőt egyes városi polgári egzisztenciákat is.

Május 1-én, mint a többi Duna–Tisza közi város, Cegléd is zászlódíszbe öltözött. 2-án sorra tűntek el az ablakokból a vörös zászlók és a proletárdiktatúrát éltető feliratok. Helyüket fehér zászlók foglalták el, s akadtak emberek, akik már fehér szalagot tűztek ruhájukra. Ellenforradalmi megmozdulásra ugyan nem került sor, de ebben valószínűleg nagyobb része volt a városban tartózkodó nemzetközi vörös ezrednek, s a főtéren felállított géppuskáknak, mint a direktórium, néhány pap és tekintélyes polgár közös, a rend és nyugalom megóvására felhívó proklamációjának.[97]

Veszélyesebb helyzet alakult ki Kecskeméten, ezúttal nem a tanyákon, hanem magában a városban. A lakosság és a munkáshatalom vezetői egyaránt úgy tudták, hogy a románok bevették Szolnokot. Az intéző bizottság tagjai (Buday ekkor már nem volt közöttük, mert az április 23–24-i ellenforradalom után Budapestre utazott, s ott is maradt, mert rendeleti úton Landler új direktóriumot nevezett ki, s ennek nem lett tagja) május 2-i ülésükön, melyre a tiszai frontról menekülő ezredének néhány katonájával Kecskemétre került Sinkó Ervint is meghívták, arról vitatkoztak, hogy maradjanak-e, vagy meneküljenek. Abban állapodtak meg, hogy a direktórium tagjai mindenképpen maradnak, 3-án reggel azonban sem őket, sem a többi vezetőt nem lehetett a városban megtalálni. Egyes kerületekben fosztogatások kezdődtek, többek között az egyik iskolában felhalmozott ruhakészletet is széthordta a román előörsöket váró tömeg. Hunyecz alezredes 40 főnyi vörösőrrel (volt csendőrök) körülvette

[93] Uo., MMTVD 6/A. köt. 304., BREIT: i. m. III. köt. 71–72., valamint HIL Hünb. 8./pol./oszt. ir. 1919. ápr. 25. 12/29. lt-i j. és uo. 12. (igazságügyi) oszt. ir. 123 971. sz. 16/14. lt-i j.

[94] Dokumentumok, 490–493.

[95] SINKÓ: i. m. (1965) 393–397. Vö. BOSNYÁK: i. m., különösen 102–103.

[96] Dokumentumok, 459–463., BREIT: i. m. III. köt. 162. és VÁRY Albert: A vörös uralom áldozatai Magyarországon. 2. kiad. Vác, év nélk. 2–3.

[97] Dokumentumok, 459–463. és PIA 622. f. 1920 – B. 1142. ő.e.

a városházát, de nem volt kit letartóztatnia. A tetőkön fehér zászlók, az utcákon fehér karszalagos emberek tűntek fel. A válságos helyzeten Sinkó Ervin lett úrrá. Ezredének néhány katonájából és a helyi munkászászlóalj elérhető részéből járőröket szervezett, melyek elejét vették a fosztogatás továbbterjedésének, s a fehér karszalagosok harci kedvét is visszafogták. Plakátokat nyomatott, melyeken statáriumot rendelt el, s bejelentette a Vörös Hadsereg románok felett aratott győzelmét. Telefonüzeneteivel elhitette lehallgatóival, hogy Budapestről gépfegyveres vasas ezredek közelednek. Sinkó intézkedései és „hazugságai" valószínű ellenforradalmi – noha nyilván nagyon rövid idejű – hatalomátvételtől mentették meg a várost. Hunyecz alezredes csendőrei az újabb akcióktól tartózkodtak, s 5-én ellenállás megkísérlése nélkül tűrték lefegyverzésüket.[98]

A nagykőrösi, kiskunfélegyházi és kiskunhalasi direktóriumok a helyükön maradtak, s az ellenforradalmi erők megélénkülésére statárium kihirdetésével „válaszoltak". Mint Cegléden, a tiszai frontról hátravont, ill. a déli demarkációs vonalat őrző katonai alakulatok jelenléte ezekben a városokban is óvatosságra intette a régi rend embereit.[99]

Részben a mezővárosokban mutatkozó ellenforradalmi mozgalmakkal egyidőben, részben egy-két napos késéssel megélénkültek a térség keleti és középső járásaiban fekvő falvaknak a proletárdiktatúra-ellenes erői is. Gyónon Krón Ferenc evangélikus lelkész és a jegyző, Örkényen a református lelkész lázított azzal, hogy „három-négy nap múlva itt lesznek a románok". Noha a jelentések szerint „a falvak lakosságát egészen fellázították", a direktóriumok a helyükön maradtak, s a nyugtalanságon kívül egyéb eredménye nem lett izgatásuknak. Újszászon a volt csendőrparancsnok, Ókécskén és Pusztavacson „vagyonos gazdák", Lajosmizsén a tiszai frontról menekülő katonák terjesztettek ugyanilyen rémhíreket, hasonlóképpen eredménytelenül.[100]

[98] HIL Vörös Őrség Országos Főparancsnokságának ir (továbbiakban: V. Ő. O. F.) 1919. máj. 4–5. 111/17. 45–46. lt-i j. és B-KmL Kecskemét. Kormányzótanácsi biztos ir. 108/1919., 148/1919. Sinkó rendeleteit közli: Dokumentumok, 456–457. Vö. SINKÓ: i. m. (1965) 377–382. és BOSNYÁK: i. m. 66–69.

[99] B-KmL Kiskunfélegyháza. Direktórium ir. 1919. máj. 5-i hirdetmények, plakátok és *Halasi Vörös Újság*, 1919. ápr. 30.

[100] HIL Hünb. 8./pol./oszt. ir. 1919. ápr. 29. 12/33. lt-i j., uo. V. Ő. O. F. Karh. oszt. 1919. máj. 6. 111/17. 45., 47. és 48. lt-i j. PIA 619. f. 1/1920 – B. 113. ő.e. II. köt. 231. és uo. 622. f. 1919 – B. 2302. ő.e.

A térség nyugati felében május 5 körül kulminált a rémhírterjesztés és az ellenforradalmi izgatás hulláma. 5-én jelentették Kalocsáról, hogy a tisztek Garami és Andrássy vezetésével megalakuló kormány hírét terjesztik.[101] Ugyanezen a napon Kiskunmajsán letartóztatták a községi malom volt tulajdonosát, mert már a helyi vezetők „agyalására" és felköttetésére készült.[102] Hajóson kiskőrösi „vagyonos kisbirtokosok" terjesztették, hogy „Kiskőrösön már bevonták a vörös zászlókat, nem szabad már vörös kokárdát sem viselni. A héten visszaállítják a szolgabíróságot, vagyis a régi rendszert." Ez ugyan nem lett igaz, de tény, hogy egy 125 holdas gazdagparaszt és néhány társa előkészületeket tett a községháza megtámadására, s vele együtt sokan hitték: „. . . a proletárok uralma összeomlás előtt áll".[103]

Ellenforradalmi hatalomátvételre a térségnek ebben a felében két, kisebb zavargásra egy településben került sor. A május 3-i és 4-i ráckevei eseményekről az alábbi távirat a legautentikusabb forrás: „A ráckevei direktórium tagjai Rabbi elvtárs kivételével mind reakciós elemekből állanak. Míg Rabbi elvtárs f. hó 3-án Budapesten járt, az alatt a direktórium visszamaradt tagjai a városban a vörös lobogókat beszedették. A vörös őrség helyettes parancsnokával közölték, hogy a proletárdiktatúra megszűnt, a kormány vezető férfiai megszöktek, tehát a vörös őrségre sincsen szükség. A polgári őrségeket visszaállítják, abba beléphetnek. A volt polgárőrökből lett vörösőrök feltűzték a fehér szalagot." A rendet budapesti vörösőrök állították helyre, s ugyanők segédkeztek az új direktórium megválasztásánál. A Csepeli Forradalmi Törvényszék mintegy 70 ráckevei ellenforradalmárt helyezett vád alá. Többségüket hosszabb-rövidebb börtön- és fegyházbüntetésre ítélték.[104]

Egy foktői politikai megbízott május 4-én a „régi rend bűneiről" és a parasztok mentalitásáról, így „lustaságáról" beszélt hallgatóságának. A népgyűlés néhány résztvevője – élükön két „kisbirtokossal", egy „önálló kovácsmesterrel" és egy „önálló kőművessel" – ezért inzultálta. A felbolydulásnak a gyorsan a helyszínre érkező kalocsai vörös őrség vetett véget.[105]

[101] PIA 619. f. 1/1920 – B. 1113. ő.e. II. köt. 230.

[102] Uo. 609. f. 1/2053. őe.

[103] Uo. 12/31. és 12/89. ő.e., valamint uo. 642. f. 1920 – IV – 63. ő.e.

[104] Iratok, 226. és HIL V. Ő. O. F. Karh. oszt. ir. 1919. máj. 6. 111/17. 46. lt-i j.

[105] PIA 609. f. 8/52–53–54. ő.e. és uo. 619. f. 1/1920 – B. 120. ő.e.

A május 6-i soltvadkerti piac „közvéleménye" úgy tudta, hogy „nincs már proletárdiktatúra, lemondott már a kormány". A piaci kofák, valamint a helyi és a környékről bejött gazdák visszakövetelték a direktóriumtól lefoglalt vadászfegyvereiket. Mivel ezeket nem kapták meg, elhatározták, hogy megtámadják a községházát. A direktórium karhatalmat kért Kiskőrösről, amely azonban nem tudta lecsillapítani az elégedetlenkedőket. 8-án a direktórium lemondott. Az új választás zavartalanságát a 9-én megérkező kiskunhalasi vörösőr század biztosította. A nyomozás kiderítette, hogy a lázongás főbujtogatója és főmozgatója K. Molnár Mihály 400 kat. holdas birtokos, továbbá öt birtokos paraszt, két kereskedő, két rokkant katona és egy a direktóriummal személyi kérdések miatt szembenálló vagyontalan földmunkás volt.[106]

Az április végi és május eleji Duna–Tisza közi ellenforradalmi hullám legfőbb tulajdonsága szervezetlensége volt. A Tanácsköztársasággal leg-élesebben szembenálló vidéki földbirtokosok, gazdagparasztok, jegyzők és papok nem egy összehangolt akció részeként, hanem ad hoc jelleggel, a románok közeli bevonulásának reményében, s a Forradalmi Kormányzótanács lemondásával kapcsolatos hírek hatása alatt cselekedtek. Szervezett tömegbázisuk nem volt, támogatóik – általában birtokos parasztok – szintén a pillanat hatása alatt toborzódtak. A birtokos parasztság és a vidéki kispolgárság többsége nem követte őket. Az abonyi, ráckevei, soltvadkerti (és részben a foktői) események ugyanakkor arra figyelmeztettek, hogy a falusi és kisvárosi tanácsszervek jelentős része még az ilyen ad hoc jellegű és általában csekély erőket mozgató lázadások elfojtására is képtelen. A direktóriumok, ill. a forradalom hívei mindhárom településben különösebb ellenállás kifejtése nélkül álltak félre. Ennek oka az volt, hogy az általában passzívan ellenzéki birtokos paraszti magatartás mellett objektíve a Tanácsköztársaságot védeni nem tudó, nem akaró vagy nem merő vidéki agrárproletariátus mozdulatlansága, közömbössége is az ellenforradalomnak kedvezett.

A mezővárosokban szilárdabb alapokon nyugodott a munkáshatalom, s ez az április végi, május eleji napokban is megmutatkozott. A helyi munkásság, megbízható vörösőrség, s az ott állomásozó katonaság mindenféle ellenforradalmi megmozdulás sikerét kétségessé tette, s a vidéki parasztságnál egyébként is tájékozottabb és megfontoltabb városi középrétegek – Kecskemét kivételével – éppen ezért meg sem kísérelték a direktóriumokat eltávolítani. A mezővárosokban észlelhető május eleji ellenforradalmi mozgolódás és a Kecskeméten május 3-án és 4-én történtek között csupán fokozati különbség volt. Abban, hogy Kecskeméten válságosabb helyzet alakult ki mint a többi mezővárosban, jelentős része volt az intéző bizottsági és direktóriumi tagok menekülésének, továbbá – közvetve – az április végi Kecskemét környéki ellenforradalomnak, amely szervezettségénél és viszonylag széles tömegbázisánál fogva külön típust képviselt a Duna–Tisza közi ellenforradalmi akciók első hullámán belül. Az ún. szentkirályi ellenforradalom vezérkara a város fiatal tartalékos tisztjei és a hagyományosan ott állomásozó három ezred (részben a Vörös Hadseregben szolgálatot teljesítő, részben szolgálaton kívüli) hivatásos tisztjei közül regrutálódott. Szervező munkájuk sikerének, tehát viszonylag számottevő paraszti tömegbázisuk korai megteremtődésének fő oka a kecskeméti direktórium indokolatlan, s a helyi társadalmi-politikai közeg miatt különösen irreális radikalizmusa volt.

Az április végi és május eleji Duna–Tisza közi ellenforradalmi megmozdulások – kivétel talán csak a Kecskemét környéki ellenforradalom – a Kormányzótanács rendeleteivel kapcsolatos március végi és április eleji spontán dühkitörésekhez hasonlóan nem voltak igazán veszélyesek, de már mindenesetre élesen jelezték a birtokos parasztság aktivizálhatóságában és a vidéki agrárproletariátus passzivitásában rejlő igen komoly potenciális veszélyeket. A május eleji „lélegzetvételnyi szünet" megfelelő belpolitikai kihasználása, mindenekelőtt a törpebirtokosok és a földmunkások „forradalmasítása" bizonyára sokat segíthetett volna ezen a helyzeten. A hibák kijavítására azonban sem országos, sem helyi szinten nem tettek lépéseket, s ami talán még ennél is fontosabb, az ország rendkívül súlyos külpolitikai és gazdasági helyzetéből adódó (elsősorban közélelmezési) nehézségek is nagymértékben fokozódtak. A munkáshatalom Duna–Tisza közi vezetői mindezek következtében május végére, júniusra gyökeresen új politikai szituációval találták szemben magukat.

JÚNIUS: A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG TÖMEGBÁZISÁNAK CSÖKKENÉSE, A FORRADALOM VÁLSÁGA

Május végére s különösen júniusra mind a birtokos parasztság, mind az agrár és ipari munkásság politikai hangulata és viselkedése jelentős mértékben módosult. Azok a közép- és kisparasztok, akik áprilisban még vona-

[106] Uo. 609. f. 12/45. és 12/ sz. nélk. 2. őe.; uo. 619. f. 1/1920 – B. 984. ő.e. és HIL V. Ő. O. F. Karh. oszt. ir. 1919. máj. 10. 111/17. 50.1t-i j.

kodtak a Tanácsköztársaság ellen fegyvert fogni, júniusra az április végi és május eleji ellenforradalmi megmozdulások főszervezőinek aktív támogatóivá váltak, sőt néha maguk kezdeményeztek helyi jellegű Tanácsköztársaság-ellenes akciókat. Azok az agrárproletárok és ipari munkások, akik áprilisban lelkesedtek, júniusra csalódottá váltak, akik pedig már áprilisban is csalódottak voltak, júniusra kiábrándultak. Az egyes rétegek hangulat- és magatartásváltoztatásának okai sokrétűek és különbözőek voltak, de így vagy úgy valamennyi összefüggött egyfelől az ország objektívnek tekinthető gazdasági és külpolitikai-katonai helyzetével, másfelől a Kormányzótanács rendeletekben rögzített belpolitikájával.

A birtokos parasztság magatartásváltoztatása alapvetően anyagi helyzetének és lehetőségeinek a megváltozásával függött össze. Mint már utaltunk rá, batyúzásból és a vidékre utazott felvásárlókkal kötött csereüzletekből az első hetekben jelentős hasznot húztak a készletekkel rendelkező parasztok. A részben legális, részben földalatti szabadkereskedelem azonban májusra visszafejlődött, júniusra pedig szinte teljesen megszűnt. Ennek egyik oka az iparcikkek gyorsan fokozódó hiánya, a másik pedig a pénzmizéria volt. A megbízhatónak hitt „kékpénz" május végére, júniusra gyakorlatilag eltűnt a forgalomból, mert a bérből élők ún. fehér pénzben kapták fizetésüket. Ezért pedig a parasztok nem vagy csak a kényszernek engedve adták el terményeiket.[107] A nagyvárosok s elsősorban Budapest proletariátusa ugyanakkor nélkülözött, ezért a Népgazdasági Tanács május 27-én elrendelte az ország szarvasmarha-állománya 5%-ának igénybevételét. A bevásárlók fehér pénzzel fizettek, a marhákat a vörösőrségek segédletével gyűjtötték össze. Az intézkedés nem volt súlyos (és természetesen indokolt volt), azok azonban, akiknek a marháját elvitték, súlyosnak érezték. Néhány helység kollektíve és a direktóriumokkal karöltve szegült szembe a beszolgáltatással.[108] Fegyveres összeütközésekre a marhák rekvirálása során mindamellett nem került sor. Az itteni birtokos parasztság és a munkáshatalom viszonyát az élezte ki, hogy az ország minden megyéjére érvényes élelmiszer- és állatbegyűjtés mellett mint front mögötti terület, Duna–Tisza köze a déli demarkációs vonal mentén és a tiszai fronton

[107] PIA 600. f. 3/19. ő.e. 471., uo. 605. f. II/29. ő.e. 87. és 217., uo. 609. f. 8/92. és 12/sz. nélk. 5. ő.e., továbbá PmL PPSKk vm. Kormányzótanácsi biztosának ir. Kalocsai j., és *Kiskőrös és Járása*, 1919. máj. 18.

[108] Tanácsköztársasági Törvénytár. i. m. IV. köt. 88–89. és SZABÓ László: A bolsevizmus Magyarországon. A proletárdiktatúra okirataiból. Bp., 1919. 134.

állomásozó katonaság folyamatos utánpótlását is biztosítani kényszerült. A katonaság bevásárlóinak élelmiszer, ló, takarmány és kocsi rekvirálásai áprilisban kezdődtek, igazán nagyobb méretűvé azonban csak május elejétől, a keleti front Tisza menti stabilizálódásának idejétől váltak. Ekkor több tízezer főnyi vörös katona állomásozott a térségben. A szántani, vetni vagy kapálni, kaszálni készülő parasztnak senki sem tudta bebizonyítani, hogy a hadseregnek inkább szüksége van lovaira és szekerére, mint neki. A hadsereg hivatalos bevásárlóinak ugyan volt „kékpénze", s ezért szívesen is árultak a parasztok, de emellett nagyon gyakoriak voltak a katonák önkényes és minden ellenszolgáltatás nélküli rekvirálásai, amelyek teljes mértékben semlegesítették a hivatalos bevásárlások esetlegesen pozitív hatását.[109]

Az állandósult rekvirálások és a „fehér pénz" minimális vásárlóértéke miatt június közepére olyan helyzet alakult ki, amit a megye vezetői így jellemeztek: „. . . a termelés és fogyasztás tekintetében a vidék fél, retteg a fővárostól"; s tegyük hozzá: a katonáktól.[110] De nem csak a helyi vezetők, hanem a vidékre küldött politikai megbízottak, köztük a vitatható elméleti nézeteket valló, de Kecskeméten reálpolitikusnak bizonyult Sinkó is kérték, majd követelték a rekvirálások mérséklését, s különösen a katonaság megfékezését.[111] Maguk a parasztok többféleképpen védekeztek. Jánoshalmán és Izsákon a direktóriummal karöltve megtagadták a főváros élelmezéséhez való hozzájárulást.[112] Általánossá vált az élelmiszerrejtegetés, s már májusban és júniusban előfordult, hogy terményeiket (például tojást) egyszerűen elpusztították vagy megetették állataikkal.[113] Az önkényesen és ellenszolgáltatás nélkül rekviráló katonák és parasztok között több kisebb-nagyobb csetepaté keletkezett. Ezek közül a május 15-i nemesnádudvari emelkedik ki. A faluba érkező vörös katonák szolgálati célra néhány kocsit rekviráltak, majd feltörték a borospincéket. A hely-

[109] PIA 603. f. 1/853. ő.e., HIL V. Ö. O. F. Karh. oszt. ir. 1919. máj. 9. 111/17. 49. lt-ij., PIA 622. f. 1919 – B. 2113. ő.e. IV. köt. 309. (A nagykőrösi munkástanács csatolt jkv-e.), *Halasi Munkás*, 1919. jún. 7., BOSNYÁK: i. m. 75., PIA 606. f. 3/41. ő.e. XIV–XIX. köt., stb.

[110] PIA 600. f. 3/19. ő.e. 301.

[111] B-KmL Kecskemét. Kormányzótanácsi biztos ir. 416/1919., uo. Kiskunhalas. Munkástanács jkv-e. 1919. jún. 21., OL L. 14. 4375/1919., PmL PPSKk vm. Direktóriumának eln. ir. 134–135., stb.

[112] Dokumentumok, 438. és PIA. 601. f. 3/8. ő.e. 79.

[113] PIA 600. f. 3/19. ő.e. 471.

beliek megverték és elzavarták őket. Néhány óra múlva az „erősítéssel" visszaérkező katonák pápolták el a nádudvari parasztokat.[114]

Bár a fennmaradt források nem látnak közvetlen összefüggést a birtokos parasztság politikai magatartásának megváltozása és a tanácsok májusi átszervezése között, valószínű, hogy a helyi hatalomból való kitessékelésük is az aktív ellenforradalmiság felé sodorta őket. A Belügyi Népbiztosság és a megye vezetői április végére, május elejére kapták meg a részletes kimutatásokat az egyes települések munkástanácsainak összetételéről. Ezek alapján májusban sorozatban oszlatták fel azokat a direktóriumokat és tanácsokat, amelyekre a falu régi irányítóinak a túlsúlya vagy erős befolyása volt jellemző, s választattak újakat. Új választások voltak például május elején Ráckevén, május 18-án Érsekcsanádon és Sükösdön, május 22-én Prónayfalván, május végén Fülöpszálláson, május 11-én Majosházán, június 8-án Alsódabason, június 10-én Szabadszálláson, s valószínűleg még néhány faluban és falusias mezővárosban.[115] A tanácsok átszervezésével párhuzamosan, május közepére-végére politikai megbízotti minőségben minden járási, városi és néhány községi tanács mellé régi, kipróbált fővárosi munkásokat állítottak a megyei szervek.[116]

Az első napokban elrendelt szesztilalom változatlan érvénybenhagyásának általánosan káros politikai hatása közismert, s erről a Duna–Tisza közi forradalmi törvényszékek anyagai is megfelelőképpen tanúskodnak. Külön kiemelni azért szükséges, mert a Duna–Tisza közi birtokos parasztok között sok volt a szőlősgazda, s őket termelőként is sújtotta ez a rendelet. Hordóikat március végén, április elején lepecsételték, s így nemcsak boraik kimérésére és eladására, hanem kezelésére sem volt módjuk. Ez a paraszti réteg az iparcikkek hiányát is jobban megsínylette, mint a szántógazdálkodást folytató termelők. A szőlősgazdáknak ugyanis feltétlenül szükségük lett volna új hordókra, permetezőanyagokra és vegyszerekre, melyekhez a már-már megbénult kereskedelem útján nem vagy csak nagyon nehezen lehetett hozzájutni. E réteg elégedetlenségéhez ez a rendelet és ezek a körülmények különösképpen hozzájárultak.[117]

[114] Uo. 609. f. 8/85. ő. e.

[115] Uo. 603. f. 6/26. ő.e., valamint PmL PPSKk vm. Direktóriumának eln. ir. és uo. PPSKk vm. alispánjának ir. TAGYOB. Kunszentmiklósi j.

[116] Dokumentumok, 518–519.

[117] PIA 606. f. 3/41. ő.e. (XIV. köt.) 1138. és uo. 642. f. 1919 – IV – 945. ő.e.

Az agrár és ipari munkásság politikai magatartása módosulásának okai részben megegyeztek a birtokos parasztság hangultváltozását előidéző okokkal. A Vörös Hadsereg felszerelésének és élelmezésének terheit elsősorban a birtokos parasztok és a városi középrétegek viselték, de kismértékben a törpebirtokosok, sőt a földnélküli agrárproletárok és ipari munkások is megsínylették. A bevásárlók s különösen az átvonuló katonák nemigen disztingváltak szegény és gazdagparaszt között. Vitték, amit találtak, s onnan, ahol találták. Előfordult, hogy egy uradalom sertésállományát teljes egészében elhajtották, s ezt természetesen a járandóságukat természetben (sertés, szalona, zsír) kapó cselédeket is felháborította.[118] A Hadügyi Népbiztosság április végi rendelete alapján májusban lefoglalták és térítés nélkül elszállították a kerékpárokat. A cél – a Vörös Hadsereg mozgékonyságának fokozása – érthető és helyeselhető. Az is nyilvánvaló, hogy a rendelkezés elsősorban a közrétegeket sújtotta; a kerékpártulajdonos munkásság száma nem lehetett több néhány száznál. E néhány száz munkásnak azonban lehetetlenség volt megmagyarázni, hogy miért van szükség az ő kerékpárjaikra is, s hogyha már szükség van, miért nem fizetik ki az árát? . . . Egyikük levélben közölte elkeseredettségét a Hadügyi Népbiztossággal. „Nem máról holnapra lett meggyőződésű szocialista szervezett munkás vagyok, több mint tíz éve vallom, hirdetem az Eszme igazságát, amiért rokonaim és családom részéről sok gúnyban, bántalomban volt részem, most képzeljék el az elvtársak azt a lelkiállapotot, amit nekem viselni kell, amikor nap nap után hallanom kell az ismerősöktől, rokonságtól, a legközelebbi hozzámtartozóktól, ez a proletárdiktatúra igazsága, ennek az eszmének akarsz minket megnyerni? " – írta Kohut János kecskeméti asztalosmunkás. Kohut és a többi érintett munkás július végéig sem kerékpárját, sem annak ellenértékét nem kapta meg.[119]

A Vörös Hadsereg felszerelésével és utánpótlásával kapcsolatban közvetlenül jelentkező terhek végül is azonban csak az agrár és ipari munkásság kis hányadát érintették. Attitűdváltozásukban nem ennek, hanem egyfelől a többoldalú rekvirálások, másfelől a birtokos parasztok áruhalmozása és piaci bojkottja következtében keletkezett nagyfokú élelmi-

[118] PIA 605. f. II/1.a. ő.e. 302.

[119] A rendeletre: tanácsköztársasági Törvénytár. i. m. II. köt. 89., Kohut levelét közli: Dokumentumok, 483., a rendelet hasonló kalocsai fogadtatására: PIA 642. f. 1919 – IV – 955., ő.e.

szerhiánynak volt döntő szerepe, ami mint 1918-ban, most is az aratás előtti hetekben, júniusban és július elején kulminált. A falvakban a lakosság mintegy fele, a városokban több mint kétharmada szorult hatósági ellátásra. Az egy év alatti változásokat jól érzékelteti a ceglédi és az izsáki ellátatlanok számának növekedése. A 35–36 ezer fős Cegléden 1918 augusztusában 6 ezren, 1918 telén 13 ezren, 1919 februárjában 22 ezren, 1919 júniusában közel 30 ezren szorultak hatósági ellátásra.[120] A 7000 fős Izsákon 1919 áprilisában 2970, 1919 júniusában 4395 volt az ellátatlanok száma.[121] Mivel maximális árakon és „fehér pénzért" alig lehetett élelmiszerekhez hozzájutni, a bérből élő munkások követelni kezdték, hogy fizetésüket „kékpénzben" kapják. Júniusban előfordult, hogy ennek érdekében sztrájkba léptek.[122]

A direktóriumok ahhoz hasonló helyzetbe kerültek, mint amilyenben a nemzeti tanácsok voltak 1919 elején. Ők voltak felelősek a főváros és a katonaság igényeinek biztosításáért, s a saját ellátatlanjaikról is nekik kellett volna gondoskodni. Tagadhatatlan, hogy a tanácsszervek és a politikai megbízottak sokkal erélyesebben léptek fel, mint a nemzeti tanácsok, viszont a birtokos parasztok is elszánttabbak és hajthatatlanabbak lettek. Jól tudták, hogy a több ezernyi tanyát, melyek körül készleteiket elásták, s ahová állataikat hajtották, lehetetlenség átkutatni. A rendeleteket és a propagandát pedig elengedték fülük mellett. Hajthatatlanságukkal szemben a legtöbb módszer eredménytelen maradt. Egész térségre érvényes példáját szolgáltatták ennek a Kecskemét környékiek. Látva az egész város területén folyó tűrhetetlen uzsorát, megérkezése után Sinkó Ervin maximálta az élelmiszerárakat, s a piacot bojkottáló parasztokat forradalmi törvényszékkel fenyegette meg. Eredménytelenül, az árufelhozatal továbbra is minimális volt. Több ezernyi termelőt természetesen nem lehetett lecsukatni, ezért egy-két hét után Sinkó engedékenyebb hangot ütött meg. A „nagy időkhöz méltó gondolkodásra" figyelmeztette a parasztokat, s kedvezményeket, olcsó gazdasági eszközöket és iparcikkeket ígért. Hiába. Május végére részben feloldotta az ármaximálásokat, de a termények többsége továbbra is „kékpénzért", s a fekete piacon talált gazdára. Éppen azok nem jutottak élelmiszerekhez, akiken Sinkó segíteni szeretett volna, a

[120] *Népakarat,* 1919. jún. 3.
[121] PmL PPSKk vm. alispánjának kig. ir. 20 001/1924.
[122] Dokumentumok, 579., valamint PIA 609. f. 1/3681., 8/92. és 12/sz. nélk. 5. ő.e.

fizetésüket „fehér pénzben" kapó munkások. Maradt az ellenszolgáltatás nélküli rekviráltatás módszere, melyhez május végén, június elején Sinkó is egyre többször nyúlt. Annyi katonája természetesen nem volt, hogy a város több ezernyi munkásának élelmezéséről ilyen formán gondoskodhatott volna.[123]

Az agrár és ipari munkásság szociális elégedetlenkedése – mint 1918 nyarán és 1919 elején – ezúttal is a leginkább nélkülöző mezővárosokban volt a legnagyobb mérvű. Vágó Béla és Urbán Pál május 30-án népgyűlésen igyekeztek megnyugtatni az elégedetlenkedő ceglédi munkásokat: élelmiszereket ígértek. A szegedi ellenforradalmi kormány hírszerzője szerint „. . . ellenük elkeseredett hangulat nyilvánult meg. Éles közbeszólások, sőt kiabálások, és erős zajgással fogadták a beszédet."[124] Június 1-én Kecskeméten mintegy 5 ezer „proletár elvtársnő és elvtárs" megostromolta a közélelmezési hivatalt és vezetőjét megverte. A katonaság egy-két órán belül feloszlatta az elégedetlenkedőket, de újra és újra ezres tömegek verődtek össze. A munkások és az asszonyok „az élelmiszerhiány és a szesztilalom miatt" tüntettek. 2-án folytatódtak a csoportosulások és a kisebb tüntetések, de újabb katonai beavatkozásra már nem volt szükség.[125] Június 17-én ismét Cegléden volt tömegmegmozdulás. „Felizgatott, félrevezetett asszonyok lármázva, lázadozva követelték az ennivalót és lehetetlen vádakat emeltek a munkástanács intéző bizottsága ellen. A hétfői napon egy asszony kiadta a jelszót, végigjárni az intéző bizottság tagjainak lakását. Csapatostul megrohanták ezek lakásait . . ." – tudósított az eseményekről a helyi lap.[126] Ezt követően Nagykőrösön keletkezett kisebbfajta lázongás. A pártszervezet titkára helyesen állapította meg, hogy a tényleges vagy vélt politikai hibákat „. . . más viszonyok között nagyítóüvegen keresztül sem látná meg senki; az igazi ok: a nincstelenség, az, hogy éhen nem lehet dolgozni".[127]

A gyökeresen megváltozott politikai helyzetet jól tükrözik azok a Tanácsköztársaság országos vagy megyei szerveihez, ill. a szegedi ellenforradalmi kormányhoz május végén és június első felében beérkező jelentések, amelyek – szemben az áprilisi tudósításokkal – már nem egy-egy

[123] BOSNYÁK: i. m. 83–84.
[124] HIL Szegedi HM. 5.a. oszt. 74/1919. (761. csomó)
[125] Uo. V. Ő. O. F. Karh. oszt. ir. 1919. jún. 1. 111/20. 68. lt-i j., *Magyar Alföld,* 1919. jún. 3. és Dokumentumok, 508.
[126] Dokumentumok, 571–577.
[127] Uo. 578.

polgári és kispolgári réteg „kétlelkűségéről", „unszimpátiájáról", hanem a „lakosság" forradalomellenességéről, kiábrándulásáról vagy csalódottságáról számoltak be. Kiskunhalason „... a helyzet nagyon két színű, itt a hangulat nagyon rá mutat ara, hogy a lakoság legnagyob része a proletár diktatúra ellen van"; Apostagon „... erős ellenforradalmi hangulat nyilvánul meg a Magyar Tanácsköztársaság ellen [...] egész nyíltan gyalázzák a Tanácsköztársaságot, annak intézményeit. [...] Nyíltan hangoztatják, nagyobb veszedelem a község proletárdiktatúrája, mint a külső ellenség"; Tószegen „a falu népe a legteljesebb közönnyel, mondhatni ellenszenvvel viseltetik a Tanácskormány rendeleteivel szemben"; Jászkarajenőn „a község népe ellenségesen viseltetik a Tanácskormánnyal szemben annyira, hogy a tanyai lakosság nyíltan kifejezést ád ellenszenvének"; Sándorfalván, Szatymazon, Kisteleken „... a lakosság körében erős antibolsevista áramlat észlelhető, mely esetleg rövid időn belül nyílt kitörésre vezethet"; Kalocsán „úton, útfélen szidják, becsmérlik a zsidókormányt, olyanok, akiknek legtöbbet adott a forradalom. A nép teljesen a papság és apácák kezében van. Népgyűlésekre, előadásokra nem jöttek el. Semmi érdeklődés az ügy iránt"; Kiskunfélegyházán „... egy előre meghirdetett népgyűlésen alig jelenik meg 150–200 ember, a megjelent emberek nagy része is hidegen hallgatja az előadó fejtegetéseit, [...] amikor a nemzetközi szocializmus vérvörös lobogója alatt csak 30–40 ember halad – azok is nagyrészt a vezető emberek – addig a templomokban, körmenetekben ezrek és ezrek vesznek részt"; Cegléden és környékén „... nagy az elkeseredés a vörösök ellen a folytonos zaklatás és éjjeli rekvirálások miatt, az utóbbi időkben a végsőkig fokozódott".[128]

A lakosság hangulatváltozásának egyik következménye az ellenforradalmi izgatás megélénkülése lett. Gombamódra megszaporodtak a gazdagparasztok, papok, jegyzők és katonatisztek önmagukban veszélytelen „összeeskövései" és „felkelési tervei". „... az ottan lévő három jegyző politikailag teljesen megbízhatatlan", „... az entellektuellek (állatorvos, gyógyszerész, káplán, pap, kereskedő) a parasztokat lázítják és biztatják, hogy ne fogadják el a 200 és a 25 koronásokat" – jelentették

[128] A kiskunhalasi és apostagi jelentésre: Dokumentumok, 507. és 510–511., a tószegire és a jászkarajenőire: PmL PPSKk vm. Kormányzótanácsi biztosának ir. Abonyi j., a kalocsaira: uo. Kalocsai j., a sándorfalvi, szatymazi, kistelekire: OL K. 573. 50/1919. (1. csomó), a kiksunfélegyházira: *Félegyházi Proletár,* 1919. jún. 19–21., a ceglédire: HIL Szegedi HM. 5.a. oszt. ir. 566/1919. (761. csomó.)

június 6-án Fajszról.[129] Dunavecsén és környékén András József földbirtokos, a munkástanácsból időközben kitesékelt jegyző és négy tartalékos tiszt, Fülöpszálláson, Kunszentmiklóson és Szabadszálláson a Vörös Hadsereg ott állomásozó alakulatainak tisztikara, Jászkarajenőn a volt malomtulajdonos, Hajóson a plébános, a volt bíró és jegyző, Szegedalsóközponton a volt rendőrkapitány, a katolikus káplán, a községi anyakönyvvezető és egy ügyvéd fejtett ki hasonló tevékenységet. Lényegében tehát ugyanazok, akik áprilisban is az ellenforradalmi szervezkedés élvonalában álltak.[130] A nem jelentéktelen különbség az volt – s a fenti hangulatjelentések ezt elég meggyőzően bizonyítják –, hogy május végi és júniusi igazgatásuk sokkal termékenyebb talajra talált mint áprilisban és május első napjaiban.

A lakosság, s különösen az agrár és ipari munkásság hangulatváltozásának másik következménye a szociáldemokrata vezetők jelentős részének meghasonlása, hatalomtól való visszavonulása, sőt – kiútkeresésük közben – az ellenforradalmár rétegekhez való közeledése lett. A mezővárosokban állomásozó katonaság igénybevételével nem volt nehéz a munkások többnyire spontán és ösztönös éhségtüntetéseit leszerelni, s a rendet fenntartani. A munkások hangulatának megváltoztatásához azonban természetesen nem volt elegendő. Élelmiszereket lehetetlenség volt előteremteni, s ezért a térség régi szociáldemokrata vezetői – az éhezők jórészt indokolatlan támadásaitól is megbántva – egymás után jelentették be lemondásukat, s vonultak vissza a márciusban megszerzett hatalomtól. A kiskunhalasi szociáldemokraták vezetője, Hibó Sándor május végén lemondott direktóriumi tagságáról. Példáját két másik régi szociáldemokrata, Hatházi Imre direktóriumi és Gál Lajos intéző bizottsági tag követte.[131] Sajber Károly, a kiskunfélegyházi szociáldemokrata munkástanács elnöke június elején direktóriumi tagságáról, június közepén pártvezetői tisztéről akart lemondani, s szándékát csak Iványi határozott fellépésének hatására változtatta meg.[132] A kiskunmajsai intéző bizottság június 14-én annak a Günsberger Gyulának a javaslatára mondott le testületileg, aki a polgári

[129] PmL PPSKk vm. Kormányzótanácsi biztosának ir. Kalocsai j.

[130] Uo. Abonyi j., uo. PPSKk vm. Direktóriumának eln. ir. 135., PIA 619. f. 1/1920 – B. 1113. ő.e. II. köt. 266. és Dokumentumok, 498–499.

[131] B-KmL Kiskunhalas. Munkástanács jkv-e. 1919. máj. 17. és uo. Intéző Bizottság jkv-e. 1919. máj. 14.

[132] *Félegyházi Proletár,* 1919. jún. 7. és RÁCZ i. m. 37.

demokratikus forradalom időszakában a Szociáldemokrata Párt helyi csoportját megszervezte, s aki a közigazgatási szervek átalakításáért folytatott politikai küzdelem helyi vezetője volt. Az intéző bizottság lemondását a munkás-, katona- és földművestanács június 19-i ülésén „hosszas vitatkozás után" elfogadta, majd „egyhangú határozattal" a tanács tagjai is lemondtak megbízatásukról.[133] A tanácsszervek átalakításával végződtek a június 17-i ceglédi események is.[134]

A funkcióikban maradó szociáldemokraták egy része az országos politikai mozgással szinkronban, részben azt követve a „diktatúra enyhítéséért" szállt síkra. Az addig baloldali szociáldemokratának ismert Farsang Péter a *Félegyházi Proletár* június 19-i számában jelentetett meg olyan cikket, amelyben a proletárdiktatúra célkitűzéseivel, terveivel szemben a szakszervezetek józanságára, komolyságára apellált. Azokra a szakszervezeti csoportokra, amelyeket ugyanezekben a napokban Iványi a direktórium elleni lázítással vádolt.[135] A problémákkal szemben tehetetlen, s ezért a diktatúra kommunista jellegével, s magukkal a kommunistákkal és baloldali szociáldemokratákkal is egyre inkább szembeforduló szociáldemokrata vezetők Dunapatajon, Nagykőrösön és Kalocsán jutottak legtovább.

Dunapatajon – Bencze József mellett – a község egyetlen régi agrárszocialistáját, Dobor István és Karácsony Károly szabómestert választották direktóriumi taggá április elején. Május elejéig zavartalan volt együttműködésük. A birtokos parasztság bojkottjának kibontakozásával és a földmunkások elégedetlenkedésének fokozódásával párhuzamosan azonban Karácsony baloldalisággal kezdte vádolni Benczét. A „szocialista és polgári társadalom" között keletkezett „hatalmas űr" megszüntetését Benczének és követőinek a félreállításától, s a gazdákkal kötendő szövetségtől remélte. Tervébe Dobort is beavatta, ő azonban nem értett egyet Karácsony elgondolásával. Igaz, Benczét sem támogatta. Azt tette, amit több régi szociáldemokrata: lemondott megbízatásáról, s június 6-án eltávozott a községből. Lemondását és Budapestre távozását utólag így indokolta: „... láttam, hogy békességet létrehozni a község lakossága között nem lehet". (Dobor egyébként június közepén részt vett a Tanácskongresszuson, jelentkezett a Vörös Hadseregbe, s Dunapatajra június 24-én tért vissza a Duna melléki ellenforradalmat leverő katonai alakulatokkal.) Karácsony és az őt követő földmunkások ezért két nap múlva nélküle léptek szövetségre a kisgazdákkal. Az ezzel kapcsolatos jelentés szerint Karácsony „... június 8-án a kisgazdákkal és a földmunkás csoport néhány emberével [...] a volt gazdakör helyiségében, ahol a volt gazdakör vezető emberei trónoltak, gyűlést tartott, ahol a szocialista társadalom mai formájával teljesen ellentétes tanokat magyarázott. Beszédje azt eredményezte, hogy őt a kisgazdák elnökükké választották meg, és megbízást adtak neki, hogy az országos párt kongresszuson az ő eszméjüket és érdekeiket képviselje. Ennek eredményeként megállapítható volt, hogy a kisgazdák hangulata annyira lázas, hogy csaknem nyíltan hírdetik, hogy a tanácskormánynak csak pár napos lesz az uralma." Karácsony további júniusi szereplése nem ismeretes, a helyi hatalmi válság és kiútkeresés ténye azonban így is kétségtelen.[136]

A dunapatajihoz hasonló nagykőrösi terveknek a nemzeti tanács egykori elnöke, Kökény Dezső volt a spiritusz rektora. Június közepén azt javasolta a direktórium szavazati joggal is rendelkező tagjainak, hogy testületileg utazzanak fel Budapestre, hívassák össze a „fővárosi szovjetet", s „... ott nyíltan mondják meg a Kun kormánynak, hogy mondjon le, hagyja el a helyét mert a kommunisztikus gazdálkodás már mindent végveszélybe és romlásba sodort". A nagykőrösi direktórium megvitatta Kökény javaslatát, egyetértett vele, s elhatározta, hogy hasonló akcióra hívja fel a kecskeméti és ceglédi direktóriumot is. Az elvi határozatnál azonban valószínűleg nem jutottak tovább, s végül az eredeti javaslatot is elejtették. Kökénynek ezt azzal indokolták, hogy „... nem mernek ez irányban lépést tenni, mert félnek az azonnali letartóztatástól".[137]

A legtovább fejlődő hasonló típusú kalocsai eseményeknek az élelmiszerhiány, pénzmizéria és egyéb problémák mellett a Tanácsköztársaság egyházpolitikai intézkedései, ill. ezek életbeléptetésére tett kísérletek is fontos okai voltak. Május 15-én Kalocsára érkezett Fáber Oszkár, hogy a jezsuitákat, apácákat és paptanárokat feleskesse a Tanácsköztársaságra, s hogy a rend kötelékéből való kilépésre szólítsa fel őket. Enélkül ugyanis nem taníthattak. Mivel erre sem az apácák, sem a papok nem voltak hajlandók, Fáber felszólította őket, hogy hagyják el rendházaikat, s hogy a

[133] Dokumentumok, 543–544.
[134] Uo. 571–577.
[135] *Félegyházi Proletár,* 1919. jún. 19. és B-KmL Kiskunfélegyháza. Direktórium ir. 533/1919.

[136] PIA 619. f. 1/1920 – B. 657. és 1/1921 – B. 373. ő.e. IV. köt. 319.
[137] PIA 622. f. 1919 – B. 2113. ő.e. I. köt. 74.

városból is távozzanak. Fáber rendelkezéseinek nyilvánosságra kerülése után nagyarányú mozgalom kezdődött (elsősorban nők körében) a papok és az apácák mellett. A vallásos és a papokhoz leginkább kötődő férfiak és nők azt követelték, hogy a direktórium vonja vissza Fáber intézkedését. A direktórium ezt természetesen nem tehette meg, ezért az elégedetlenkedők – miután vasárnapi hitszónoklatában az egyik tekintélyes pap is elítélőleg nyilatkozott Fáber döntéséről – 19-én délelőtt Tanácsköztársaság-ellenes tüntetést rendeztek a főutcán. Mintegy 6–700 nő és 25–30 férfi benyomult a városháza udvarára, s követelték a papok és az apácák háboríthatatlanságának biztosítását. A politikai megbízottakat, sőt a helyi vezetőket sem engedték szóhoz jutni. „Nem engedjük az apácákat és a papokat, inkább meghalunk", „ha a vallás hirdetését úgy, mint azelőtt nem engedik meg, kierőszakoljuk, és ha kell, ellenforradalmat csinálunk", „nekünk nem kell ez a diktatúra, nekünk adják vissza a vallásunkat" – kiabálták, s néhány mondat után lehurrogták a beszélni akaró vezetőket. A tüntetésnek a budapesti politikai megbízott kíséretében megjelenő vörösőrség vetett véget úgy, hogy a szervezőket és a hangadókat letartóztatta. Az éjszaka folyamán őrizetbe vettek tizenkét papot, akiket a direktórium Budapestre szállíttatott.[138]

Ekkor léptek közbe a szociáldemokraták, s magatartásukkal jelentős mértékben hozzájárultak az egyébként is labilis politikai helyzet további súlyosbodásához. A Szocialista Párt kalocsai vezetősége (munkások és ügyvédek) egy-két nappal a túszok elszállítása után lemondott. A május 25-i szocialista munkásgyűlés „a kiküldött budapesti politikai elvtársak irányában" bizalmatlanságának adott hangot, s leszögezte, hogy ha bizalmatlansági határozatának nem lesz eredménye, akkor a pártvezetőség lemondását elfogadja, s újabb pártvezetőséget nem választ. Határozatuk indoklásaképpen hansúlyozták, hogy a direktóriumi tagok és a politikai megbízottak „fontos politikai kérdésekben" nem konzultáltak a pártvezetőséggel, továbbá, hogy a „túszok kérdésében" nem kérték a pártvezetőség hozzájárulását.[139]

Május 25-étől Kalocsán drámai gyorsasággal peregtek az események. A válságos helyzet szanálására Joanovits, megyei kormányzótanácsi megbízott bizalmi emberét, Szuri Kálmán budapesti vasmunkás küldte Kalocsára. Szuri reálpolitikusként közeledett a kalocsai viszonyokhoz, de békés

[138] Dokumentumok, 488–490. és PIA 609. f. 8/87. és 8/179. ő.e.
[139] PmL PPSKk vm. Kormányzótanácsi biztosának ir. Kalocsai j.

eszközökkel és az adott kereteken belül már nem lehetett a további fejleményeknek elejét venni. A június 8-i népgyűlésre érkező budapesti szónok a sűrű közbekiabálások miatt nem tudta beszédét elmondani. „. . . le vele, nem kell a pesti csirkefogó, le a zsidó tanácsköztársasággal, mi Károlyi párti szocialisták vagyunk" – hallatszott a tömegből. Este a földmunkások szakszervezeti helyiségében volt értekezlet. Mintegy 300 földmunkás jelent meg, de az értekezlet elmaradt. Az érkező pesti szónokot és Szuri helyettesét néhány földmunkás ugyanis súlyosan bántalmazta. Sem a 300 földmunkás, sem a Szuri parancsára kivezényelt vörösőrség nem volt hajlandó közbelépni. Az ipari munkásság 9-i értekezletére már el sem mentek, mert – mint a jelentés közli – az üzemek dolgozói hasonlóképpen „fenyegető magatartást" tanúsítottak. Június elejétől Kalocsán csak idegenből vezényelt karhatalmi alakulatokkal lehetett a rendet, s egyben a munkáshatalmat fenntartani. A Kecskemétről érkezett vörösőr-különítmény parancsnoka 10-én statáriális rendszabályokat léptetett életbe. Szuri feloszlatta az ipari munkások és a földmunkások szakszervezeteit, s hivatali helyiségeiket lepecsételtette. Ideiglenesen felfüggesztette a munkástanács működését is, s végül letartóztatott 12 iparost, 4 parasztot és 4 ügyvédet. A rend helyreállt, a lakosság magatartása azonban ellenségesebb és fenyegetőbb volt, mint a történtek előtt.[140]

A június közepére kialakult Duna–Tisza közi politikai helyzet összegezéseképpen megállapíthatjuk, hogy az a forradalomra nézve rendkívül kedvezőtlen volt. A birtokos parasztság jelentős része változtatott passzív vagy ellenzéki kiváró magatartásán, s az állandósult rekvirálások és egyéb okok miatt az aktív ellenforradalmiság álláspontja felé közeledett. Ezzel a polgári demokratikus forradalommal is szemben álló földbirtokosok, nagygazdák, katonatisztek, jegyzők és papok rendkívül jelentős, s mindeddig hiányzó tömegbázisa teremtődött meg. Ezzel párhuzamosan a határozott bomlás jelei kezdtek mutatkozni a forradalom tulajdonképpeni osztálybázisán belül. A vidéki agrárproletariátus közömbössége fokozódott, jelentős részük ismét a falvak és uradalmak régi irányítóinak befolyása alá került. A mezővárosi földmunkásság és ipari munkásság korántsem azonosította magát a Tanácsköztársaság-ellenes társadalmi rétegekkel, de az élelmiszerhiány és néhány egyéb hiba és probléma miatt már-már veszélyes szintre szökő elégedetlenkedése objektíve a forradalom ügyének ártott.

[140] Uo. és ROMSICS: Kalocsa társadalmi-politikai viszonyai, i. m. 349.

Mindezek következtében a Forradalmi Kormányzótanácsot és annak politikáját támogató vezetők száma is megcsappant. Több szociáldemokrata vezető lemondott megbízatásáról, néhányan a birtokos parasztsággal és a polgársággal (az adott helyzetben tehát: az ellenforradalommal) kötendő szövetségtől reméltek kibontakozást. Ebben a válságos helyzetben jelent meg a Hadügyi Népbiztosság sorozási rendelete, s hangzott el Hamburger Jenő beszéde a Tanácsok Országos Gyűlésén a jövő évi 72 kg-os gabonafejadagokról. A rendelet és Hamburger bejelentése a legkomolyabb és legveszélyesebb Duna–Tisza közi s egyben vidéki ellenforradalom kirobbanásának közvetlen okai lettek.

A DUNA MELLÉKI ELLENFORRADALOM

Az ellenforradalom okai

Jóllehet a polgár- és munkásrétegek közötti életszínvonalbeli különbségek nivellálására törekvő szociálpolitika április–májusban hozott némi eredményeket, az ország közellátási problémáit – jelentős részben az antant hatalmak magatartása miatt – a Forradalmi Kormányzótanácsnak sem sikerült máról holnapra megoldani. Az eddigiekben ennek Duna–Tisza közi tényét és politikai következményeit dokumentáltuk, de hasonló jelek mutatkoztak a fővárosban, iparvidékeken, s a Dunántúlon is. Ennél is tragikusabb volt, hogy a Tanácsköztársaság közélelmezési perspektívái sem voltak kedvezőbbek.[141] A már 1918-ban is igen alacsony vetésterület ugyanis a román megszállás miatt tovább csökkent, s a bevetett szántók terméshozama is alacsonynak mutatkozott. Az is bebizonyosodott, hogy a birtokos parasztság nem fogja a munkásság által is megfizethető áron eladni terményeit. Hamburger Jenő földművelésügyi népbiztos mindezt elég világosan látta, s június 17-én, a Tanácsok Országos Gyűlésén ennek szellemében tartotta meg referátumát. Körvonalazva a közélelmezés jövő évi kilátásait Hamburger bejelentette, hogy ha a birtokos parasztság teljes termésfeleslege az ország rendelkezésére fog állani, évi 72 kg gabonánál akkor sem jut több egy személyre.[142] Ez a bejelentés, ill. ennek várható

[141] HAJDÚ: i. m. (1969) 386.
[142] A Tanácsok Országos Gyűlésének (továbbiakban: TOGY) Naplója. Bp. 1919. 53.

megvalósulása minden társadalmi réteget negatív módon érintett. A 72 kg-os gabonakvóta nemcsak a városi középrétegek életszínvonal-csökkenését tartósította volna, hanem az ipari munkásságét is, mert a magyarországi proletariátus évi gabonafogyasztása az I. világháború előtt 125 kg körül mozgott.[143] Legkedvezőtlenebb azonban a parasztságra (2 kat. holdastól a gazdagparasztig) nézve volt, mert kétszeresen, mint fogyasztót és mint eladót is érintette. A birtokos parasztság fogyasztási szintje korábban jóval meghaladta az évi 150 kg-ot, s a megváltozott körülmények között a földmunkások fogyasztási igényeit is messze kielégítetlenül hagyta. Berényi Pál (Kecskemét küldötte) Hamburger referátumának vitájában 240–300 kg-ban szabta meg azt az évi kvótát, ami mellett a földmunkásság elégedett lenne, a megyei Intéző Bizottság június 11-i ülésén pedig havi 25–30 kg-os fejadagot emlegettek a felszólalók.[144] Ezen túlmenően Hamburger bejelentése a parasztságra mint eladóra is vonatkozott. Megvalósulása – 4 tagú családot és az átlagos 1 q/kat. h. nettó jövedelmet[145] alapul véve – azt jelentette volna, hogy a tanácskormány ellenszolgáltatás nélkül vagy „fehér pénz"-ért minden gazdaság 3 kat. h. feletti termelvényét begyűjtötte volna. Hamburger fejtegetéseit és referátumának vitáját a június 18-i *Népszava* közölte.

Az ország külpolitikai perspektívái hasonlóképpen kedvezőtlenek voltak. Külpolitikai orientációnk radikális megváltoztatása az eredményesség szempontjából illuzórikusnak bizonyult, s ami előre látható volt, bekövetkezett: Párizs nem fogadta el teljes értékű tárgyalópartnerként a Forradalmi Kormányzótanácsot sem. A megindult intervenció után a kormány kezében egyetlen fegyver maradt: katonai győzelmekkel elhárítani a proletárdiktatúrát fenyegető külső veszélyt. Az antant hatalmak és a környező országok harci ereje miatt ez a feladat megkövetelte volna a március végén, április elején önkéntes bevonulások alapján megszerveződött Vörös Hadsereg egységei számának növelését. A Forradalmi Kormányzótanács ezért adta ki május 31-én elvi jellegű CIX. számú rendeletét. A rendelet kimondta, hogy „minden dolgozó férfi védköteles". A Kormányzótanács elvi jellegű intézkedését június elején a Hadügyi Népbiztosság úgy konkretizálta, hogy „a sorozások egyelőre csak Budapesten és az országnak a Duna balpartján levő meg nem szállt területén hajtandók

[143] BEREND T. Iván–RÁNKI György: A magyar gazdaság száz éve. Bp., 1972. 97.
[144] TOGY 80. és PIA 600. f. 3/19. ő.e. 499–500.
[145] Lásd erre TOGY 53.

végre".[146] A sorozási rendelet, amely Budapest mellett tehát csak a Duna–Tisza közére vonatkozott – Hamburger fejtegetéseihez hasonlóan –, a friss frontélmények után senkinek sem kedvezett. De ez is, mint a „72 kg-os bejelentés", elsősorban a parasztság érdekeivel ütközött. A munkás ugyanis – teljesítve a parancsot – „csak" családját hagyta volna otthon és életét kockáztatta volna. A paraszt azonban – lévén aratási idő – egész évi munkájának gyümölcsét, egyben maga és családja jövő évi megélhetését tette volna ki veszélynek.

Tekintetbe véve, hogy a járások többségében június 18-án és 19-én kezdődtek volna a sorozások, valamint a birtokos parasztság bármiféle rekvirálással szembeni ellenszenvét, a sorozási rendelet és Hamburger bejelentése, ill. a június 18-án kirobbanó ellenforradalom közötti ok-okozati összefüggés minden bizonyítás nélkül is nyilvánvaló, de a forradalmi és ellenforradalmi tábor kortársi véleményei is egyértelműen alátámasztják ezt. A dunapataji református pap korabeli feljegyzése szerint „március 21 után mind feszültebb lett a helyzet, egészen addig, amíg a kommunista kormány rendeletet adott ki, amely katonai sorozásra szólította a földműves lakosságot, és el akarta venni tőle magántulajdonát, meghatározva mennyi kg búza és termény esik fejenként egy lélekre".[147] P. Lányi Ede kalocsai jezsuita szerzetes utóbb kiadott naplója is egymás mellett említi a sorozást és a „fejadag-rendeletet" mint az ellenforradalom okait.[148] A *Kalocsai Néplap* december 3-i visszaemlékezője szintén a „Népszavában és a *Vörös Újság*ban közölt hírek (sorozás, 72 kg-os fejadag)" következményeként tárgyalja a felkelést.[149] Winkler Pál érseki könyvtáros az ellenforradalom okaként csak a várható terménybeszolgáltatást, a felkelés leverése után a Vörös Őrség Országos Főparancsnokságának a Duna–Tisza közére érkezett nyomozócsoportjainak a jelentései pedig csak a sorozást említik.[150] Az ellenforradalom közvetlen okainak meghatározása szempontjából perdöntőnek tarthatjuk, hogy a felkelés bukása után Szegedre menekültek közlésein alapuló június 28-i hadügyminisztériumi feljegyzés

[146] Az alaprendeletet közli: Tanácsköztársasági Törvénytár. i. m. IV. köt. 19–20., a rendelet konkretizálása: HIL MT. Budapesti katonai kerületi parancsnokság szervezési ir. 27 116. sz. 114/5. 218. lt-i j.

[147] Az idézett részletet közli: *Kalocsa és Vidéke*, 1969. aug. 22. 3.

[148] P. LÁNYI. i. m. 39.

[149] *Kalocsai Néplap*, 1919. dec. 3.

[150] WINKLER Pál: Kalocsa története. Kalocsa, 1927. 142., Iratok, 356. és K. BALOGH János: Tolna megye a Magyar Tanácsköztársaság időszakában. Szekszárd, 1964. 195.

okokat tárgyaló része teljes mértékben megegyezik az eddig ismertetett véleményekkel. A fogalmazványt készítő tisztviselő ezeket írta: „Az egész forradalmat Pest megyében a végleg elkeseredett parasztság kezdte meg (a Tanácskormány a jövő aratásból csak 72 kg búza fejkvótát hagyott meg egy évre, elrekvirálta az összes zsákokat és sorozásokat rendelt el 18–42 évig:)."[151]

A háborús évek anyagi és emberáldozatának és az ebből adódó fásultságnak, továbbá a birtokos parasztság mentalitásának ismeretében a megye és az ország vezetői előtt sem lehetett, s nem is volt titok, hogy a sorozási rendelet és a fejadagra vonatkozó számítások milyen hatást fognak kiváltani. Mint láttuk, Duna–Tisza közén tulajdonképpen már a március végi, április eleji toborzást sem fogadta egyöntetű lelkesedés. S ha március végén, április elején, amikor pedig a földmunkások és parasztok jelentős része munka nélkül volt, a Vörös Hadsereg szervezése ilyen visszhangra talált, nyilvánvaló, hogy a mezőgazdasági munkák dandárja, az aratás megkezdése előtt még kevesebb sikerre számíthatott. A megye Munkástanácsának és Intéző Bizottságának június 9–11-i ülésein a Duna–Tisza közi küldöttek ezt világosan meg is fogalmazták. „Tisztában kell lenni azzal – mondotta Cseh Mihály –, hogy a vidéki munkásság, a parasztság nem érzi át teljesen még, hogy mi az a proletárdiktatúra, nem tudja, hogy miért kell neki harcolni, és így készen kell lenni arra, hogy nem szívesen állnak be a vörös hadseregbe." Sőt, fejezte be felszólalását Cseh: „. . . helyenként a fegyverek hatalmát is igénybe kell venni és a sorozáshoz vörös katonát kell vinni." Lei Péter még élesebben fogalmazott: „A sorozás nagyon kényes kérdés. Ha a falvak lakosságát kényszerítik a sorozásra, ez rendben van, de kérdi, tudnak-e annyi vöröskatonát felállítani, hogy a parasztot fegyverrel kényszerítsék a sorozásra. Ez lehetetlen."[152] A Hadügyi Népbiztosság szintén számolt rendeletének várható következményével. Ez látszik abból, hogy a Vörös Őrség Országos Főparancsnoksága utasította a Duna–Tisza közi vörösegységek magasabb parancsnokságát, hogy a községi őrsöket 10–10 fővel erősítse meg. A II. számú vörösőrkerület a parancsot nem tudta teljesíteni, mert mozgatható tartalék alakulatokkal nem rendelkezett.[153] Persze, mint látni fogjuk, a községen-

[151] Dokumentumok, 593.

[152] PIA 600. f. 3/19. ő.e. 290. és 307.

[153] HIL V. Ő. O. F. Karh. oszt. ir. 1919. jún. 18. 111/21. 83. lt-i j. Vö. HAJDÚ: i. m. (1969) 305.

kénti 10–10 főnyi erősítés nem változtatott volna érdemben forradalom és ellenforradalom erőviszonyán.

Hamburger bejelentésének fogadtatása szintén előre látható volt. A 72 kg-os fejadagot éppen ezért maga Hamburger sem tekintette reálisnak, hanem „mivel nem számíthatunk a kisgazda termésfeleslegére egészen", 50 kg-ot látott biztosítottnak. És – tegyük hozzá – ezt is csak aratószázadokkal, úgy, hogy „meglehetősen erős karhatalmat leszünk kénytelenek szervezni" az ipari proletariátus szükségleteinek biztosítására.[154]

Ezek után felvetődik a kérdés: ha a proletárdiktatúra gazdasági és katonai vezetői ilyen világosan látták módszereik következményét, akkor miért nyúltak (akartak nyúlni) mégis ezekhez az eszközökhöz? A választ a Tanácsköztársaság június közepi, már súlyos gazdasági és külpolitikai-katonai helyzete rejti, amelyből csak ez a bizonytalan sikerrel kecsegtető megoldás látszott kivezető útnak. Hamburger referátumának elkeseredett hangvétele nem alkati pesszimizmusából fakadt, hanem a helyzetismeret alakította olyanná Böhmmel nem egyszerűen „defetista hajlama" mondatta a június 21-i hadügyi vitában, hogy „a hadsereget most, rögtön, azonnal, órák alatt meg kell tudni megfelelő kiképzett katonákkal erősíteni", hanem a frontokon uralkodó állapotok ismerete is.[155] A Kormányzótanács a Tanácsköztársaság helyzetének megszilárdítása érdekében kényszerült kiadni, ill. kilátásba helyezni a fenti rendeleteket, amelyekre a „vidék", elsősorban a Duna–Tisza köze a Duna melléki ellenforradalommal válaszolt.

A felkelés közvetlen okainak lezárásaként ki kell térnünk a mozgalom „kapcsolataira", amelyeket a Tanácsköztársaság elleni belső ellenforradalmakkal foglalkozó kutatók többsége a Duna melléki ellenforradalom egyedüli vagy fontos okának tart. Néhányan feltételezik, hogy „fehér tiszti egységek támogatásával" „Szegedről [. . .] indult ki a felkelés"[156] többek

[154] TOGY 53–55.

[155] Böhm szavai uo. 201., az északi front június eleji helyzetére lásd LIPTAI Ervin: Vöröskatonák, előre! Bp., 1969. 270–290., különösen: 287.

[156] „A belső ellenforradalmi csoportok június 24-re nagyarányú ellenforradalmi megmozdulást készítettek elő. Június 20-án Jugoszlávia irányából fegyveres ellenforradalmi csoport hatolt be a Duna–Tisza közére és Kalocsa felé közeledett." (KUN József: A külső és belső ellenforradalmi erők szervezkedése a Magyar Tanácsköztársaság megdöntésére. *Honvédségi Pártmunkás*, 1959. jún. 575.); „. . . a Duna mentén sokkal nagyobb arányú, sokkal erősebb tűzfegyverekkel felszerelt fehér tiszti egységek támogatásával tört ki az ellenforradalom." (K. BALOGH: i. m. 185.); „. . . a szegedi kormány munkáját fedezhetjük fel az események mögött." (L. NAGY Zsuzsa: Forradalom és ellenforradalom a Dunántúlon 1919. Bp., 1961. 166.)

szerint a június 24-i budapesti lázadással állt szerves kapcsolatban.[157] Mint érdekességet, s nem mint „célpontot" említjük meg, hogy a Duna melléki ellenforradalmat Rákosi a bécsi komité és a szegedi ellenforradalmi kormány olyan „közös művének" tekintette, amelybe „Haubrich is be volt avatva", s amelynek a budapesti Vörös Őrség vidékre csalogatása volt a feladata.[158]

Nem tartható kizártnak, hogy a Duna melléki ellenforradalomban néhány Szegeddel kapcsolatot tartó tiszt részt vett, a Tolna megyei Haidakker Károlyról pedig bizonyított is, hogy Gömbösék képviselője volt.[159] Ahhoz azonban, hogy Szegedről tiszti egységek kerüljenek Kalocsa környékére, a déli demarkációs vonalon vagy az uszódi aknazáron kellett volna átjönniük. A Vörös Hadsereg egységei azonban mindkét helyet őrizték, s az országos Főparancsnokság napi jelentései sem tesznek említést ilyen akcióról.

[157] Az első ilyen vélemény a Vörös Újság anonim cikkírójától származik, aki ezeket írta: „A Pest megyei ellenforradalom szervezői ugyanazok voltak, mint a pestinek." (*Vörös Újság*, 1919. jún. 27. 5.) A Vörös Újság megállapítását a Tanácsköztársaság bukása utáni propagandafüzetek egy része követte. A két legpregnánsabbat idézzük: „A kalocsai ellenforradalom szerves összefüggésben állott a június 24-i budapesti monitor-lázadással" (TARJÁN Imre: A terror. I. rész Bp., év nélk. 53.), és „A koncepció az volt, hogy a falvak felkelése le fogja kötni a vidéken levő vöröskatonákat, sőt esetleg a fővárosból is el fog vonni katonai erőket, a fővarosban maradó csekély erőket pedig le fogják verni az ellenforradalmárok."(BIZONY László: A magyarországi bolsevizmus 133 napja. Bp., év nélk. 18.) Ez utóbbit saját véleményeként szó szerint idézi a Tanácsköztársasággal foglalkozó népszerűsítő jellegű szintézis szerzője. (LIPTAI Ervin: A Magyar Tanácsköztársaság. 2. kiad. Bp., 1968. 395.) A június 24-i tiszti puccsot részletesen ismertető értekezések egyike hasonló szellemben nyilatkozik: „A Duna–Tisza közén – a Budapestről kiinduló lázítás hatására – [. . .] tört ki az ellenforradalom . . ." (GÁBOR Sándorné: Az 1919. június 24-i ellenforradalmi kísérlet. *Párttörténeti Közlemények* 8 (1962), 79.) Ezt a „koncepciót" SARLÓS Béla fejti ki legrészletesebben. Feltételezi, hogy a dunántúli ellenforradalmak leverése után „. . . az ellenforradalom belátta, hogy a vidéki akciók egyedül nem lehetnek eredményesek. Arra törekedett tehát, hogy a fővárosban és vidéken egy időben robbantson ki a korábbinál jóval szervezettebb, nagyobb katonai erőkre támaszkodó akciót. Így következett be [. . .] a június 24-i budapesti ellenforradalmi puccs kísérlet. Ezzel egy időben Kalocsán és környékén . . ." (Dr. SARLÓS Béla: A Tanácsköztársaság forradalmi törvényszékei. Bp., 1961. 130.).

[158] Rákosi börtönnaplójának kópiáját közli: A Magyar Tanácsköztársaság, 1919. Bp., 1949. 294.

[159] VENDEL István: Szekszárd megyei város monográfiája. Szekszárd, 1941. 265. és L. NAGY: i. m. 163.

Másrészről egy június 26-ig Szegeden tartózkodó hírszerző jelentéséből tudjuk, hogy a szegedi ellenkormány június 24-én határozta el először – éppen a Duna–Tisza közén történtek hatására –, hogy a Tanácsköztársaság területén ellenforradalmi akciókat szervez.[160] Ha a Duna melléki ellenforradalom által érintett területeknek komoly kapcsolata lett volna Szegeddel, úgy ez az ellenforradalmi kormány hadügyi vagy belügyi irataiban feltétlenül tükröződne; ugyanúgy, ahogy a Cegléd–Kecskemét–Kiskunfélegyháza körzettel való kapcsolatuk is hétről hétre dokumentálható a megmaradt, ill. eltűnt, de az iktatókönyvekbe bevezetett jelentésekből. De nem tükröződik![161] Végül: ha valóban létezett volna egy szegedi irányítás, akkor a hadügyminiszter részére készített – már idézett – június 28-i feljegyzés az ellenforradalom bukásának első számú okát bizonyára nem abban látta volna, hogy „Semmi előkészítés, szervezettség".[162]

Szemben az előző „koncepcióval", a Lemberkovics-féle puccsot és a Duna melléki ellenforradalmat azonos irányítókra visszavezető felfogás nagyon tetszetősnek tűnik, s az ellenforradalom szervezőinek gondolkodásmódjába beilleszkedő történetíró számára valóban logikus következménye a június 18. előtti felkelések sorsából levonható tanulságoknak. Mi sem természetesebb ugyanis, mint a sorozatosan kudarcot valló regionális zendülések után egy olyan akciót indítani, amely egyszerre hozza mozgásba a vidéket és a fővárost. Annál is inkább jogosult egy ilyen elgondolás, mert a vidékiek lázadásának kiindulási pontja és terjedési iránya (Budapesttől távol, Kalocsa környékén robbant ki és Pest felé terjedt) mintha valóban olyan célzatú irányítást takarna, hogy a pesti ellenforradalmár tisztek akciójának sikerét a főváros karhatalmi alakulatainak lekötésével a vidék biztosítsa. Forrásszinten azonban mindez nem bizonyítható. A *Vörös Újság* ilyen értelmű mondata lehet egyszerű frázis, lehet az ellenforradalmak ellen felszólító célzat, utalhat arra, hogy a kortársak között élt ilyen nézet, de mint abszolút megbízható tény – más források hiányában – semmiképpen sem fogadható el. Bizony László és Tarján Imre az ellenforradalmi korszak kérészéletű pamfletjeihez hasonlóan nem tartották szükségesnek a forrásmegjelölést, ezért mint hiteles megállapítás a véleményükön alapuló Liptai-idézet sem állja meg a helyét. Egyedül Gábor

[160] HIL VHP. Hdm. ir. 1919. jún. 26. 58/4. 43. lt-i j.
[161] A hadügyminisztériumba befutó jelentésekre lásd HIL Szegedi Hm. 5/a. és 3. oszt. ir., a belügyminisztériumba érkezőkre: OL K. 573. 1. és 5–6. csomó.
[162] Dokumentumok, 593.

Sándorné az, aki kútfőként valóban illetékes személy véleményére, a Ludovika 1919-es parancsnokának visszaemlékezésére alapít. Idézzük Bartha tábornok idevágó mondatait: „Mert a június 24-i ellenforradalom igenis meg volt szervezve, csak véletlenen múlott, hogy nem sikerült, Lemberkovics Jenő pontos és precíz haditervet dolgozott ki. Ebbe a haditervbe tartoztak bele a Duna–Tisza közi parasztforradalmak is, mert az volt a szándékunk, hogy fellázítjuk az alföldi vöröskatonai erőket, összeköttetést létesítünk Budapest és Szeged között és az egész Alföldet birtokunkba vesszük."[163] Talán nem járnánk messze az igazságtól, ha Bartha szavait a 20 év távlatából visszatekintő résztvevő mindent kiszínező képzelőerejével magyaráznánk, de ennél kézzel foghatóbb bizonyítékok is vannak. Először is: a nagyszámú visszaemlékező közül Barthán kívül senki sem említi, hogy Lemberkovicsnak vidéki kapcsolatai voltak. Maga Zákányi Győző tábornok, az 1919. Júniusi Bajtársak Szövetségének elnöke sem tudott erről.[164] Ezzel szemben ismert, hogy a IV. Hadtest vezérkara és a Hadügyi Népbiztosság körül formálódó tiszti összeesküvésnek Lemberkovics csak alárendelt szereplője volt, s vezetőiktől magukra hagyva néhány nap alatt érlelődött meg a fiatal tisztekben (Lemberkovics inspirációjára), hogy – letartóztatásukat megelőzendő – akcióba kezdjenek. A Lemberkovicsnak tulajdonított vidéki kapcsolatok inkább Hőnig Vilmossal, a budapesti vörös vasas hadosztály parancsnokával rokoníthatók. Mint ismeretes, Hőnig Vilmos tüzérőrnagy a június 24-i zendülést megelőző tiszti összeesküvések egyik vezéralakja, azok katonai vezetője volt. A hadügyminisztérium törzstiszti becsületügyi választmánya részére készített jelentésében, mely a Tanácsköztársaság megdöntése után íródott, Hőnig beszámol arról, hogy az ellenforradalom kirobbanása előtt felkereste Szikora László tartalékos hadnagy, és átadta neki a vidéki csoportokról készült kimutatásokat. Hőnig ezt csatolta jelentéséhez. A lista azokat a településeket is feltünteti, ahol beszervezett ellenforradalmár csoportok álltak készenlétben. Szerepel többek között Budakeszi, Sashalom és több Budapest környéki falu, de egy sincs közöttük Duna–Tisza közéről vagy a Duna melléki ellenforradalom által szintén érintett Tolna megyéből. Az „alföldi vörös katonai erők" alatt pedig a Kiskunfélegyházán állomásozó

[163] DALLOS Sándor: A ludovikások ellenforradalmának hőseiről és a balsiker okairól beszél Bartha tábornok. *Új Magyarország*, 1939. jún. 27. Az újságcikk a HIL tanácsköztársasági anyagának 124/4. egységében 12. sz. cikként található meg.
[164] *Az Ellenforradalmár*, 1939. júl. 4–5.

38. vörös dandár törzsének 78 tisztjét kell értenünk, akiket a lista szintén feltüntet.[165] Mivel a Hőnigék szóhasználatában vidéket jelentő Pest környéki falvaknak a Duna–Tisza közi településekkel való azonosítása téves, s mert Bartha tábornok szavainak így forrásfedezete nincs, a Duna melléki és a Lemberkovics-féle ellenforradalmat azonos szervezőkre visszavezető „koncepció" egyelőre nem tekinthető bizonyítottnak.

Bár a két felfogás különbözik, lényegük, az ti., hogy a Duna melléki ellenforradalom szervezői és irányítói nem helybeliek voltak, hogy a mozgalom nem ennek a régiónak gazdasági, társadalmi és politikai viszonyaiból, az osztályerőviszonyok június eleji helyzetéből fakadt, hanem az ellenforradalmi centrumokból irányított tudatos lázítás, izgatás eredményeképpen jött létre, megegyezik. Az eddigiekben kifejtettük, hogy nem osztjuk ezt a véleményt. A Duna melléki ellenforradalmat a térség ellenforradalmi rétegeinek a Forradalmi Kormányzótanács CIX. számú rendeletének realizálási kísérletére és Hamburger beszédére adott olyan „válaszának" tekintjük, amelyet megvalósult formájában a júniusi erőviszonyok tettek lehetővé. Ezzel természetesen nem tagadjuk bizonyos helyi ellenforradalmi csoportok izgató tevékenységét, amely – mint látni fogjuk – a sorozás elrendelése után felerősödött. A szegedi vagy budapesti irányítást azonban nem feltételezzük. Másrészről a tudatos ellenforradalmi csoportok izgató tevékenysége is csak azért és csak annyiban lehetett eredményes, mert és amennyiben a lakosság egy része maga is sérelmesnek, igazságtalannak érezte a két rendeletet.

Az ellenforradalom eseményei és jellemzői

Amennyire ezt a Vörös Őrség nyomozóinak a mozgalom elfojtása után Solton felvett jegyzőkönyveiből megállapítani lehet, a sorozási rendelet megjelenése után a térség egyes társadalmi rétegeinek körében korábban is észlelt elégedetlenkedés felerősödött és az általános védkötelezettség ellen fordult. Az egyik Solt melletti tanyán lakó Pelikán nevű kovács a nyomozók kérdéseire elmondta, hogy 17-én felkereste Szabó János és „valami sorozásról beszélt". 18-án Szabó ismét meglátogatta Pelikánt, s ezúttal azzal állt elő, hogy „menjenek be Soltra tiltakozni". Feltételezhető, hogy

[165] HIL MT. 124/2. 37. és 65. Vö. HAJDÚ: i. m. (1969) 283. és *uő.*: Az 1919. júniusi ellenforradalmi kísérlet történetéhez. *Párttörténeti Közlemények* 4 (1959), 240–272.

ezekben a napokban Solton és más Duna–Tisza közi községekben több „Szabó János" kereste fel a maga „Pelikán kovácsát" hasonló célzattal. Amikor ugyanis 18-án délelőtt Szabó és Pelikán bement Soltra, ott már a szakszervezeti tagok gyűlést tartottak. A tanácskozáson elhangzott vélemények közül egyet örökített meg a jegyzőkönyvvezető. Tóth János másfélholdas törpebirtokos azt fejtegette, hogy „nem érti a tanácskormány sorozási parancsát, mivel a tanácskormány megígérte volt, hogy katonának nem kell többé lenni . . .". Valószínű, hogy a többség és elsősorban a birtokos parasztok sokkal határozottabban utasították el a sorozás gondolatát, mert Végi Lajos 25 holdas gazda vezetésével a gyűlés résztvevői közül kb. 200-an a Vörös Őrség laktanyája elé vonultak, hogy lefegyverezzék a karhatalmi őrsöt. A soltiak akciója ekkor még eredménytelenül végződött. A Vörös Őrség parancsnokának és az egyik direktóriumi tagnak a felszólítására a tömeg szétoszlott.[166]

Hasonló előzmények után kerülhetett sor 18-án este a dunapataji földművesek gyűlésére is, mert a *Kalocsai Néplap* egyik visszaemlékezője szerint a „*Népszavában* és *Vörös Újságban* közölt hírek (sorozás, 72 kg-os fejadag)" hatására „forrni kezdett a közhangulat Dunapatajon". Péter János, a dunapataji sorozó bizottság elnöke június 18-án lényegében ugyanezt jelentette: „Dunapatajon a sorozást 19-én kellett volna megtartani, a sorozás miatt ellenforradalom ütött ki 18-án délután [. . .] 18-ról 19-re hajló éjjelen a dunapataji földmíves csoport gyűlést tartott, melyen 18-tól 45 évig mindenki [. . .] köteles volt megjelenni."[167]

A jelentés utolsó mondata szervezettségre utal. A spontán elégedetlenkedés az ellenforradalom okainak feltárására alakult különbizottság megállapítása szerint is kiegészült néhány „izgató" aknamunkájával, akiknek „kapóra jött a tanácskormány sorozási rendelete".[168] Társadalmi helyzetük szerint ezek az „izgatók" azonosak voltak az április végi és május eleji ellenforradalmi megmozdulások szervezőivel és irányítóival. Legfeljebb a birtokos parasztok részvétele lett nagyobb arányú. Dunapatajon a község legtekintélyesebb családjából származó Várady Sándor gazdagparaszt mellett a fő hangadó Benke Sándor középparaszt volt.[169] Akasztó-

[166] PIA 609. f. 35/1919. sz. nélk. 1. ő.e. 54–56.

[167] HIL V. Ő. O. F. Karh. oszt. ir. 1919. jún. 18. 111/21. 84. lt-i j. és *Kalocsai Néplap*, 1919. dec. 3.

[168] PIA 609. f. 35/1919. sz. nélk. 1. ő.e. 56.

[169] B-KmL Visszaemlékezések. Bikszegi Sándor (Dunapataj) és Kalocsai Néplap, 1920. nov. 3.

ra a gróf Vigyázó-féle uradalom egyik gazdatisztje és egy „jómódú akasztói gazda" hartai hozzátartozói hozták a híreket (18-án és 19-én) a készülő ellenforradalomról.[170] A Kalocsa környéki falvakban két ügyvéd, a dzsentri Nyáry Béla és a paraszt származású Jagicza Antal izgatott a sorozások ellen.[171] Ráckevén Paulheim Elek tartalékos huszárfőhadnagy, egy ottani földbirtokos fia fejtett ki hasonló tevékenységet. Házról házra járva azzal tüzelte az elégedetlenkedőket, hogy „lesz pénz, lesz fegyver".[172]

A Duna melléki ellenforradalomba ekkor vagy a későbbiekben bekapcsolódó települések 18–19-i hangulatáról nem állnak rendelkezésünkre eseményeket részletező források. A sorozások megkezdésének fogadtatása azonban ezeken a helyeken is hasonló lehetett a soltihoz és a dunapatajihoz, mert a sorozó bizottságok megmaradt jelentéseiből tudjuk, hogy a Vörös Hadsereg szervezését a többi településben is bojkottálták. Június 18–19-én például a 2307 fő lakosú Csengődön és a 11 és fél ezer fős Kiskőrösön 1–1 embert toboroztak, a 2485 fős lakosságú Páhin pedig senki sem jelentkezett.[173]

Az ellenforradalom elsőnek Dunapatajon győzött. Az esti gyűlésen hozott határozatok értelmében június 18-án éjszaka a parasztok letartóztatták a direktórium tagjait, a község kommunistáit és lefegyverezték a helybeli vörösőrséget is. A postát elfoglalták, a telefonvezetékeket elvágták, a községbe Budapest felől vezető országutat eltorlaszolták és a torlaszok mellé fegyveres őrséget állítottak. Az ellenforradalom területi továbbterjedése a koncentrikus körök bővüléséhez hasonlít. 18-ától Dunapatajtól számítva naponta minden irányban újabb és újabb területekkel gyarapodott. 19-én Dunapatajtól délre Homokmégy és az ún. Alsószállások (Halom, Alsómégy, Hillye, Öregcsertő), keletre Szakmár és az ún. Felsőszállások (Alsóerek, Felsőerek, Keserűtelek, Gombolyag stb.), északra Solt és Harta, nyugatra Ordas és Géderlak követte a kezdeményező település példáját. 20-án és 21-én déli irányban Érsekcsanádig, kelet felé a Kunszentmiklós–Szabadszállás–Akasztó–Kiskőrös–Kecel vonalig, északon Dunavecsén, Szalkszentmártonon, Tasson és Dömsödön át Kiskunlacházáig terjedt a mozgalom. Noha az általános védkötelezettség a Dunántúlra nem

[170] PIA 619. f. 1/1920 – B. 1146. ő.e. (Pápay Géza vallomása.)
[171] Uo. 1/1923 – B. 2474. ő.e. I. köt. 42.
[172] Uo. 628. f. 1/1920 – B. 1479. ő.e.
[173] PmL PPSKk vm. Direktóriumának vegyes ir. Sorozási jelentések.

vonatkozott, az ellenforradalom Tolna megye nyugati járásaira is átcsapott. A felkelés 21-én érte el legnagyobb kiterjedését, mert bár 22-én és 23-án – főleg Tolna megyében – újabb területekkel gyarapodott, a Duna–Tisza közén ugyanekkor már Dunapataj alatt álltak az ellenforradalom leverésére érkező vörös csapatok.[174]

Az ellenforradalom mind nagyobb területre való terjeszkedése sajátos formában – fizikai példával élve – a láncreakcióhoz hasonlóan történt. Dunapatajon kirobbant, ők értesítették a szomszédos falvakat, s azok mint a stafétabotot vitték a lázadás gondolatát újabb községekbe. Kiskőröst a keceliek egyik csoportja mozgósította, Páhira a kiskőrösiek üzentek át.[175] Soltiak fegyverezték le az apostagi és a dunavecsei vörösőröket, a dunavecseiek Dömsödre küldtek küldöncöt, a dömsödiek Kiskunlacházára vonultak, a lacháziak Ráckevét akarták fellázítani.[176] Az ellenforradalom továbbterjedésének ez a formája annyira általánossá vált, hogy a felkelés bukása után a vörösőrség nyomozói képtelenek voltak megállapítani, hogy hol kezdődött a zendülés. „Minden község az előtte fekvőt nevezte meg, amely őt belekényszerítette. Ez ment Dabtól Kalocsáig" – írták.[177]

Valószínűleg a felkelés elterjedésének fenti módja alakította ki a Tanácsköztársaság néhány kutatójában azt a nézetet, hogy a Duna melléki ellenforradalmat tulajdonképpen a Kalocsa környékiek, ill. a kalocsaiak lázítása okozta.[178] Kalocsa lakossága – társadalmi strukturáltsága, mindenekelőtt a gyári munkásság teljes hiánya, továbbá a város valamennyi társadalmi rétegének magatartását, politikai állásfoglalását még mindig erőteljesen befolyásoló papi gazdasági, politikai és ideológiai hatásmechanizmusok következtében – valóban kevésbé volt alkalmas szocialista forradalmi tartalom hordozására, mint az ország vagy akár Duna–Tisza köze más városainak népessége. Az is igaz – amint ezt később látni fogjuk –, hogy – éppen az előbbiek miatt – az ellenforradalomba bekapcsolódott települések közül Kalocsán és közvetlen környékén volt legnagyobb a felkelők száma. Ebből azonban nem következik, hogy a Duna melléki

[174] HIL V. Ö. O. F. Karh. oszt. ir. 1919. jún. 18. – jún. 20. 111/21. 84–85. lt-i j., uo. IV. Hdt. Karh. ir. 1919. jún. 21. 87/8. 297. lt-i j., PIA 606. f. 2/19. ő.e. I. köt. 5. sz. távirat., *Kalocsai Néplap*, 1919. dec. 3. és SZABÓ László: i. m. 220.
[175] *Kiskőrös és Járása*, 1919. dec. 21. és PmL PPSKk vm. alispánjának ir. TAGYOB. Kunszentmiklósi j. Páhi.
[176] Iratok, 346.
[177] PIA 609. f. 35/1919. sz. nélk. 1. ő.e. 11.
[178] Lásd pl. LIPTAI: i. m. (1968) 396.

ellenforradalmat a kalocsaiak és Kalocsa környékiek lázítása okozta. A Duna melléki ellenforradalomnak a Kalocsa környékiek lázítására való visszavezetése véleményünk szerint szemléletében és tényeiben egyaránt helytelen. Szemléletében azért elfogadhatatlan, de legalábbis vitatható, mert néhány tucat izgató vagy a környező falvakba berohanó 10–20 ellenforradalmár általában sohasem lehet komolyabb tömegmegmozdulás gyújtószikrája a tőlük függetlenül is létező szociális és politikai feszültségek robbanóanyaga nélkül. Tömegmozgalmak ugyanis sohasem keletkeznek, ha nincsenek valóságos sérelmek. Tényeiben pedig azért nem helytálló, mert a Kalocsától 40 km-re fekvő Solton előbb tört ki a lázadás, mint az érseki városban. S mire Kalocsa elesett, fehér zászlók kerültek a Kalocsától 80–100 km-re fekvő Dömsöd és Kiskunlacháza házaira is. A Duna melléki ellenforradalom kezdeményezői nem a bigottan vallásos Kalocsa környéki földművesek, hanem inkább a fejlettebb politikai tudattal rendelkező református Duna menti birtokos parasztok voltak.

Június 25-ig, az utolsó ellenforradalmi fészek felszámolásáig a lázadók győztek, és hosszabb-rövidebb ideig hatalmon voltak a Szekszárd – Érsekcsanád – Kecel – Soltvadkert – Páhi – Szabadszállás – Kunszentmiklós – Kiskunlacháza – Dunapentele – Előszállás – Tengelic – Szekszárd határolta térség valamennyi településében, tehát Tolna megyéből a dunaföldvári és központi járásban, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyéből a kalocsai, kiskőrösi és dunavecsei járásban, valamint a kunszentmiklósi járás nyugati és a ráckevei járás déli részén.

Az ellenforradalom elterjedéséről és kiterjedéséről mondottakkal kapcsolatban megemlítjük, hogy a június 24-i budapesti puccsról értekezve Gábor Sándorné a Duna melléki ellenforradalomhoz sorolja a június 24-én és 25-én a biai, gödöllői, pomázi és váci járások néhány községében észlelhető ellenforradalmi megmozdulásokat is.[179] Megállapítása azért vitatható, mert a pomázi, gödöllői stb. járások zendülései jellegük, kapcsolataik alapján sokkal inkább rokoníthatók a Lemberkovics-féle felkeléssel, mint a Duna melléki ellenforradalommal. Míg utóbbi alapvetően a sorozási rendelet, ill. kisebb mértékben a Hamburger-beszéd hatására tört ki, addig a Budapest környéki falvak (Szentendre, Rákoscsaba, Budakeszi stb.) felkelése jóelőre megszervezett ellenforradalom volt, legszorosabb összefüggésben a Hőnig-féle szervezkedéssel. Ezek a falvak voltak Hőnig vidéki bázisai, amelyeket a már idézett kimutatás is egytől egyig

[179] GÁBORNÉ: i. m. 79.

feltüntet.[180] Az ellenforradalmár tisztekkel való kapcsolatukat egyértelművé teszi a biai járás főszolgabírójának TAGYOB jelentése, amennyiben sajnálkozva jegyzi meg: „. . . a Budapesten megkísérelt ellenforradalomba a járás községei nem vehettek részt, mert annak kitöréséről és leveréséről úgyszólván együtt értesültek. Csupán Budakeszi kapott hírt előbb, mire a lakosság a harangokat félreverte és felfegyverkezve kivonult Budapest határába, hogy a vörösök menekülését megakadályozza."[181] A szentendrei zendülés szintén „a budapesti hírek hatására" tört ki 24-ről 25-re virradó éjjel.[182]

Az ellenforradalom kiterjedésével kapcsolatban ezek után még egy lényeges kérdés vetődik fel: miért csak ezekben a járásokban tört ki? Miért nem érintette Duna–Tisza közének más részeit, pl. Kecskemét, Kiskunfélegyháza, Kiskunhalas vagy Kiskunmajsa környékét, hiszen az ottani falvak lakosságának osztálytagozódása hasonló volt az itteniekéhez, s a sorozási rendelet és Hamburger számításai ott is ugyanazt jelentették, mint itt. A válasz a június közepi hadműveleti térképekről olvasható le könnyedén. Az I. Hadtest június 18-i és június 21-i hadrendje szerint Kiskunfélegyháza, Kiskunmajsa, Jánoshalma és Hajós körzetében elhelyezve a déli frontot 4 határvédelmi zászlóalj, valamint az 51. és 52. vörösőr zászlóalj, továbbá a 15. (bácskai) gyalogezred egyik zászlóalja védte. A Tisza-vonalat Kiskörétől Alpárig a 7. hadosztály (bihari vörösezred, budapesti vörösezred, tengerészezred) csapatai tartották. Az alakulatok létszáma és tűzereje néhány kilométerről is a felkelés továbbterjedését gátló körülménynek számít, különösen – mint ahogy volt – akkor, ha egy részük a két front mögöttes területein állomásozott. Június 18. és 22. között zászlóaljnyi erők tartózkodtak Szolnokon, Jászladányban, Nagykőrösön, Kecskeméten, Kiskunhalason és Nemesnádudvaron. Kisebb egységek voltak Kunszentmiklóson, Kerekegyházán, Szabadszálláson, Fülöpszálláson, Kiskunfélegyházán és Jánoshalmán.[183] Ha a térképen összekötjük a Duna–Tisza közén állomásozó egységek leginkább hátra (nyugatra, ill. északra) vont alakulatainak az állomáshelyeit, a Duna melléki ellenforradalom kiterjedésének keleti és déli határvonalait kapjuk. Az ellenforradalom elterjedésének határai és az itt állomásozó katonaság közötti összefüggés különösen

[180] HIL MT. A Hőnig Vilmos elleni per iratai. 124/2. 37. és 65.
[181] PmL PPSKk vm. alispánjának ir. TAGYOB. Biai j. Budatétény. 9.
[182] PIA 628 f. 1920 – B. 5721. ő.e. 53.
[183] HIL VHP. 1919. jún. 21. 56/13. 213. lt-i j. és uo. I. Hdt. ir. 186/2. hdm. sz. 77/22. 120. lt-i j.

akkor nyilvánvaló, ha tudjuk, hogy – értesülve az első zendülésekről – az I. Hadtest parancsnoksága nemcsak készenléti állapotot rendelt el, hanem a direktóriumokat is figyelmeztette a felkelés továbbterjedésének veszélyeire.[184] Ezt valószínűsítik a kiskunhalasi és fülöpszállási TAGYOB jelentések is. Kiskunhalason „. . . június 24-én a vörös uralom nehéz órákat élt át. [. . .] A direktórium s más vörös szervek rémülve gondoltak az elkövetkező eseményekre, állandóan fűtve tartották a vasúti mozdonyokat. [. . .] A lakosság szorongásukat örömrepesve nézte, s várta a fejleményeket [. . .] az ittlévő nagyszámú ismeretlen érzésű vöröskatonaság miatt nem léphetett a tettek mezejére."[185] Fülöpszállás „a júniusi ellenforradalomba nem kapcsolódott bele olyan mértékben, mint a Duna menti községek, aminek fő oka az volt, hogy a község állandóan erősen meg volt szállva vöröskatonasággal, csaknem minden házhoz jutott vöröskatona".[186] Ha az idézett jelentések hangvételével nem is értünk egyet, ha a „lakosság" kifejezést túl általánosnak, túlzásnak tartjuk is, a jelentések lényegét igaznak véljük, mert egyéb körülmények is arra utalnak, hogy a szóban forgó napokban a felkelés keleti és déli határain túl elhelyezkedő települések polgári és kispolgári rétegeinek körében is ellenforradalmi hangulat uralkodott, s az ottani agrár- és ipari munkásság szintén vonakodott katonának állni. Hubay Miklós joghallgató tartalékos hadnagy, a jánoshalmi vörösőrség parancsnoka megtagadta az ellenforradalom elleni támadásra vonatkozó parancs végrehajtását, s „meghitt embereivel" ugyanakkor arról tanácskozott, hogy mi módon csatlakozhatnának.[187] A Kiskunhalasi Munkástanács 21-i ülésén csak a tanácstagok fele jelent meg. Az ülés pedig úgy kezdődött, hogy a Belügyi Népbiztosság politikai megbízottja kifogásolta, hogy „. . . a szervezett munkások maguk hangoztatják, hogy nem mennek el sorozásra". 24-én a bácskai vörösezred kisebb különítménye jelent meg a városban, amely állandó őrjáratozással biztosította a város rendjét.[188] A kiskunfélegyházi munkástanács június 19-én kénytelen volt a sorozás végső

[184] B-KmL Kiskunhalas. Intéző Bizottság jkv-e. 1919. jún. 20. 172. és PIA 606. f. 3/6. ő.e. (VIII. köt.) 809.

[185] PIA 605. f. II/29. ő.e. 219.

[186] PmL PPSKk vm. alispánjának ir. TAGYOB. Kunszentmiklósi j. Fülöpszállás. 5.

[187] PIA 619. f. 1/1920 – B. 84. ő.e. és uo. 642. f. 1920 – IV – 99. ő.e.

[188] B-KmL Kiskunhalas. Munkástanács jkv-e 1919. jún. 21. 62–63. és PIA 619. f. 1/1920 – B. 2390. ő.e.

határidejét június 28-ig meghosszabbítani, mert a lakosság vonakodott eleget tenni a parancsnak. 22-én plakátok jelentek meg a falakon, amelyekkel Iványi statáriumot rendelt el. Visszavont minden fegyverviselési engedélyt, kijárási tilalmat rendelt el, s a vasúti pályaudvar környékét lezáratta. 26-án megbízható vörösőrök „sürgős leküldését" kérte a Belügyi Népbiztosságtól.[189] Kiskunmajsáról 27-én futott be hasonló kérés.[190] Nagykőrösön június 19-én senki, 20-án pedig 1 fő jelentkezett a Vörös Hadseregbe.[191] A toborzó népgyűlésen szónokló párttikár beszédét megszakító tömeg hangulatát a *Nagykőrösi Népújság* így adja vissza: „Ne a háborúról beszéljen nekünk, hanem az aratásról! Úgy van, úgy van – hallatszott ezer ajakról, mire általános zűrzavar támadt a teremben. Közbekiáltások hallatszottak, hogy a 75 kilós évi gabona fejadagot nem lehet elfogadni . . ."[192] A nyugtalanság az egész városban elterjedt, a vörösőrök megtagadták a hangadók letartóztatására vonatkozó parancs teljesítését. A direktórium elnöke lemondott, nagyobb számú katonai egységet kért, s a katonai diktatúra bevezetésére tett javaslatot.[193] Hasonló lehetett a politikai hangulat a kiskunfélegyházi, kunszentmiklósi és monori járás többi községében is, mert a három járás 23 településének mintegy 120 ezer lakosából, tehát kb. 30–40 ezer hadkötelesből június 26-ig mindössze 832 alkalmas jelentkezett. S ez a szám kevesebb volt a hadkötelesek 3%-ánál![194]

A felsorakoztatott adatok, úgy véljük, igazolják kiinduló tételünket: június 18. és 26. között a térség déli és keleti felében is ellenforradalmi hangulat uralkodott, a sorozásokat lényegében ott is bojkottálták, következésképpen az ellenforradalom Duna–Tisza közi továbbterjedésének a demarkációs vonalon és a tiszai fronton elhelyezett katonaság szabott határt.

Június 18. és 23. között tehát a Duna–Tisza köze nyugati felében a proletárdiktatúra időlegesen elbukott. A proletárdiktatúra megdöntése, ill. az ellenforradalom győzelme azonban – szoros összefüggésben a települési formával, a helység földrajzi elhelyezkedésével és az ezekből adódó egyéb tényezőkkel – különbözőféleképpen játszódott le az egyes településekben.

[189] *Félegyházi Proletár,* 1919. jún. 20. és jún. 24., valamint OL K. 148. 1920–36–453. (8868.)

[190] PIA 606. f. 3/41. ő.e. (XXII. köt.) 1831.

[191] Uo. 1782.

[192] *Nagykőrösi Népújság,* 1919. júl. 2.

[193] PIA 622. f. 1919. – B. 2113. ő.e. IV. köt. 329.

[194] PmL PPSKk vm. Direktóriumának vegyes ir. Sorozási jelentések.

Néhány félreeső faluban, eldugott pusztán, ahol a kommunizmus még mindig ismeretlen volt, ahol még júniusban is a falu társadalmi és politikai viszonyainak lényeges átalakítását célzó rendeleteket figyelmen kívül hagyó, „a kisgazdákból és az intelligencia egy részéből” alakult munkástanács és direktórium funkcionált, ott a felkeléshez való csatlakozás és a hatalomátvétel (tulajdonképpen nem is nevezhető annak) minden konfliktus nélkül zajlott le. Amikor az ilyen helyeken megtudták, hogy a szomszédos településben már megszűnt a tanácshatalom, akkor ezt egyszerűen konstatálták és csatlakoztak a felkeléshez. Ilyen település volt Páhi, ahol tudomást szerezvén arról, hogy Kiskőrös már a fehéreké, a lelkész, a tanító, a bíró és a vörösőrparancsnok „azonnal összejöttek és kimondták a falu csatlakozását”. Így történt Csengődön és Dusnokon, ahol a régi elöljárókkal azonos „direktorok” vezették a felkelőket, és így alakulhattak az események Homokmégyen is, mert az ellenforradalom leverése után új direktóriumot kellett választani a régi helyett, amelynek egyik tagja fegyverrel a kezében esett el a hajósi vörösőrök elleni harcban.[195] Ide sorolható a Kalocsa melletti Bátya község is, ahol a direktórium elnöke a június végi napokban szintén az ellenforradalmárok helyi vezetőjévé avanzsált. Mindezt a község főjegyzőjének 1942-es felterjesztéséből tudjuk. Bíró (Ivota) János kitüntetésre való felterjesztésének indoklásából az is kiderül, hogy a konfliktus nélküli hatalomátvétel egy olyan fejletlen politikumú mikrovilágot feltételez, amelynek anakronisztikus homogenitása lényegében még 1919 júniusára sem bomlott fel. „Bíró Jánost a község közönségének általános bizalma állította a község élére a világháború utáni zavaros, forradalmi időkben, mert az ő közismert erélyétől várta a nép a falu nyugalmának biztosítását. Bíró János harctereket járt, orosz hadifogságból szökés útján hazatért, szegénysorsú kisgazda létére vállalta a kommunizmus alatt a direktóriumi megbízatást, s ezzel elejét vette annak, hogy községünkben a kommunista eszmék gyökeret verjenek a nép között. Részt vett a Kalocsa-vidéki ellenforradalomban, amiért menekülnie kellett a községből. A kommunizmus letörése után a nép általános lelkesedéssel megválasztotta törvény szerint is bírájának, s azóta a mai napig megszakítás nélkül a lakosság általános bizalma folytán megmaradt ezen tisztében, s irányítja a község politikai, gazdasági, kulturális életét és fejlődését” –

[195] Uo. alispánjának ir. TAGYOB, Kunszentmiklósi j. Páhi és Csengőd., B-KmL Homokmégy. Közgyűlési jkv. 1919. júl. 6., Dusnokra: PIA 642. f. 1919 – IV – 1031. ő.e.

jelentette a főjegyző.[196] A kiskunlacházi direktórium elnöke – noha aktívan nem vett részt a júniusi ellenforradalomban – hasonló karriert futott be. 1918 novemberében előbb a nemzeti tanács elnökévé, később főbíróvá választották, 1919 márciusában a direktórium elnöke lett, a Tanácsköztársaság megdöntése után ismét mint főbíró állt a falu élén.[197] Szalkszentmártonon B. Szabó János járta be ugyanezt az utat. A különbség csupán annyi, hogy ő a júniusi ellenforradalomban is vezető szerepet vállalt.[198] Pontosan felderíthetetlen, hogy szám szerint hány eldugott falu sorolható a hatalomátvétel konfliktus nélküli típusába. Bizonyos azonban, hogy sokkal kevesebb, mint azok közé a falvak közé, ahol a proletárdiktatúra megbuktatása kisebb-nagyobb összeütközésekkel járt együtt, mert a március végén, április elején Páhihoz, Csengődhöz, Bátyához hasonlóan berendezkedő települések zömében május folyamán újjáalakították a tanácshatalom szerveit.

Azokban a helységekben, ahol már áprilisban többé-kevésbé megfelelő összetételű tanácsszerveket választották, ill., ahol ténylegesen a májusi átszervezés során ment át a hatalom a proletariátus kezébe, az ellenforradalmár elemek néhány öntudatos munkás és szegényparaszt vezetővel, s helyenként a vörösőrségek kisebb-nagyobb részével találták szemben magukat. Ezekben a községekben az ellenforradalom győzelme a vörösőrség lefegyverzése vagy megfutamítása, ill. a tanácstagok letartóztatása vagy elmenekülése által realizálódott. A dunapataji sorozó bizottság menekülő elnökének már idézett jelentéséből tudjuk, hogy így történt például Dunapatajon, egyéb forrásokból, hogy minden falusias mezővárosban és a legtöbb nagyobb faluban, például Solton, Kiskőrösön, Kecelen, Soltvadkerten stb.[199] A mozgalom láncreakcióhoz hasonlított terjedéséből adódott, hogy a konfliktusos hatalomátvétel első lépéseit gyakran a már fellázadt szomszéd faluból érkező hírvivő osztag tette meg. A hartai vasútállomás vörösőr őrsét június 19-én éjszaka a dunapatajiak egyik csoportja fegyverezte le. A dunavecsei vörösőröket solti parasztok tették harcképtelenné, s a dunavecseiek vezetésük alatt foglalták el a községházát.[200]

[196] B-KmL Kalocsa. Járási főszb. eln. ir. 21/1942.

[197] PIA 628. f. 1920 – B. 12 222. ő.e. 39–40.

[198] Uo. 619. f. 1/1920. – B. 2521. ő.e. 33.

[199] HIL V. Ő. O. F. Karh. oszt. ir. 1919. jún. 20. 111/21. 84–85. lt-i j., *Kalocsai Néplap*, 1919. dec. 3. és *Kiskőrös és Járása*, 1919. dec. 21.

[200] HIL VHP. 1919. jún. 19. 56/10. 163. lt-i j. és LUKÁCSY: i. m. 67.

A külső erőknek ez a mozgosító szerepe átvezet a proletárhatalom megdöntésének ahhoz a formájához, amelyben a szomszéd falvak már fellázadt lakosságának nem csupán kezdeményező, mozgósító, hanem döntő szerepe volt. A Duna–Tisza közi települések közül ebben a típusba csak Kalocsa tartozik. A dunapataji események híre 18-án este érkezett meg Kalocsára, a menekülő direktóriumi tagok jelentették a történteket. A város vezetői azonnal intézkedni próbáltak. Munkáskülönítményt szerveztek, melyet 19-én reggel Dunapataj ellen próbáltak bevetni. A munkások többsége azonban, miután a várost elhagyták, szétszéledt, s így a támadás terve kútba esett. A felkelés továbbterjedéséről Kalocsa lakói úgy értesültek, hogy a foktőiek és a bátyaiak közül 19-én senki sem jelent meg a sorozáson. Amikor késő délután Szuri Kálmán, a város kormányzótanácsi megbízottja és Dóra János a direktórium elnöke néhány vörösőrrel visszavonult az érseki palotába, s ott elsáncolta magát, a lakosság előtt nyilvánvalóvá vált, hogy a szomszédos falvak is csatlakoztak a mozgalomhoz. Este 7-re Kalocsa hangulata veszélyessé vált, de a korábbi eredménytelen felkelési kísérletek, a városban tartózkodó mintegy 40–50 főnyi vörösőr különítmény jelenléte és a munkásság töredékének kitartása óvatosságra intették a város ellenforradalmár rétegeit.[201] 20-án délelőtt mindenki hallotta a fehérek előőrseinek és a város környékén cirkáló vörösőr őrjáratnak a tűzpárbaját, a jezsuita Stephanium kollégium naplóírója pedig „igen megdöbbentő hírekről" szerzett tudomást, ti. arról, hogy „nagy események és nagy harcok előtt állunk".[202] Az ellenforradalommal szimpatizálók közül azonban továbbra sem mert színt vallani senki. A még élő kortársak szerint Kalocsa polgárságának és kispolgárságának többsége esztelenségnek tartotta a „szállásiak" lázadását, mert külső erők nélkül lehetetlennek látták bármiféle ellenforradalom tartós győzelmét.[203] Ugyanígy vélekedett a szegedi ellenforradalmi kormány hadügyminisztériuma részére készített feljegyzés szerzője is. Azt írta, hogy a városi polgárság és kispolgárság („intelligencia") „mindenütt közömbös letargiában van" és a „felszabadulást kívülről várja".[204] A délelőtt 11 órakor frontális támadásba lendülő „alsószállási felkelők" ezért a város ellenforradalmár rétegeinek

[201] *Kalocsai Néplap,* 1919. jún. 19., okt. 14. és okt. 16.
[202] BERNHARDT Zsigmond: Egy jezsuita emlékei a kommunizmus idejéből. Bp., 1919. 95.
[203] B-KmL Visszaemlékezések. Raisch Lajos (Kalocsa).
[204] Dokumentumok, 593.

támogatása nélkül szorították ki a vörösőröket és a proletárdiktatúrához hű munkásokat a városból.

Külön típust képvisel a Tolna megyei Szekszárd is, ahol a hatalomból május végére kivált kommunistaellenes és a polgársággal kötendő szövetségre törekvő szociáldemokraták ragadták magukhoz a vezetést.[205] Mivel a június eleji szekszárdi erőviszonyok megegyeztek a Duna–Tisza közi mezővárosokéval, valószínű, hogy ha a térség keleti és déli részein nem állomásozik a katonaság, többé-kevésbé hasonlóképpen alakultak volna az események Kiskunfélegyházán, Kiskunhalason, Kecskeméten, Nagykőrösön és Cegléden is.

Mint már többször hangsúlyoztuk, a Duna melléki ellenforradalom átmeneti győzelmének alapvető okai a térség június közepi társadalmi erőviszonyaiban gyökereztek. Június közepére a legtöbb településben kialakult egy számottevő ellenforradalmi csoportosulás, amelynek derékhadát a birtokos parasztság adta. Ezeket a településenként kialakult csoportokat a Hadügyi Népbiztosság rendelte és Hamburger javaslata mobilizálta. Az események azt igazolják, hogy erejük mindenütt elegendő volt a helyi tanácsok és direktóriumok hatalmának megdöntéséhez. Számukat tekintve azonban csak igen óvatos becslések engedhetők meg. A IV. Hadtesthez érkezett egyik jelentés szerint június 21-én Fülöpszállástól délre 6–7 ezer emberből, 25 ágyúból és 8 géppuskából álló „fehérgárdista oszlop" figyeltetett meg.[206] A dunavecsei református pap 13 ezer Dunapataj környéki fegyveresről hallott.[207] A halasi védőszakasz parancsnokság felderítői Kalocsán 6–8 ezer, Kecelen ezer felkelőt észleltek.[208] Egy dunaföldvári megfigyelő Solton 4 ezer felfegyverzett embert vélt látni.[209] Nyilvánvaló, hogy ezek a jelentések túloztak, mint azt a IV. Hadtest hadműveleti tisztje az egyik ilyen jelentés mellé oda is jegyezte.[210] Közelebb jutunk az ellenforradalmárok valós számához, ha ellenőrizhetőbb falvankénti számukból indulunk ki. Hozzávetőlegesen megállapítható, hogy a dunapataji, alsó- és felsőszállási felkelők száma 3000–3500 fő körül mozgott. Tudjuk ugyanis, hogy ugyanabban az időben (19-én) körül-

[205] VENDEL: i. m. 264–265. és K. BALOGH: i. m. 189–191.
[206] HIL IV. Hdt. Karh. ir. 1919. jún. 21. 87/8. 297. lt-i j.
[207] LUKÁCSY: i. m. 67.
[208] HIL I. Hdt. Hdm. oszt. ir. 1919. jún. 21. 77/30. 169. lt-i j.
[209] Uo. V. Ő. O. F. Karh. oszt. ir. 1919. jún. 20. 111/21. 40. lt-i j.
[210] Lásd a 206. sz. jegyzetnél megadott jelzetet.

belül 2000-en Hajósnál, mintegy 800-an Ordasnál támadtak, s ezenkívül kb. 250-en Dunatetétlen felé vonultak.[211] A szegedi hadügyminisztériumban készült feljegyzés a Kalocsa környéki ellenforradalmárok számát hozzávetőleg ugyanennyire tette: a június 21-i akciókat szerinte 3600-an hajtották végre.[212] Ez azt jelenti, hogy a Kalocsa környéki falvak férfilakosságának mintegy 35–45%-a tartozott az aktív ellenforradalmárok közé. Dunapatajtól távolodva ez az arány csökkent. A felkelést közvetlen közelről figyelő visszaemlékezők szerint Dunavecsén 300, Kiskunlacházán 200 volt az ellenforradalmárok száma. Ezt támasztja alá az is, hogy míg a Kalocsa környékiek katonai egységek ellen egyidőben több eredményes akciót hajtottak végre, addig a Dömsöd és Kiskunlacháza környékieket a ráckevei vörösőrök 30–50 fős osztaga is meghátrálásra kényszerítette.[213]

Az akcióképes aktív mag településenkénti megléte és mobilizálódása tehát elsőszámú és nélkülözhetetlen feltétele volt az ellenforradalomnak, mint ahogy minden felkelésnek az. A proletárdiktatúra megdöntéséhez azonban nem minden feltétel nélkül elegendő, hiszen a felkelők kb. 10–45%-os arányával szemben ott volt még a férfilakosság másik 55–90%-a is. Csakhogy ez az 55–90%-nyi férfilakosság – közte az agrár- és ipari munkássággal – távolról sem bizonyult az ellenforradalom meggátlását szívügyének tekintő csoportosulásnak. Amint ezt korábban már dokumentáltuk, május végére s különösen júniusra a proletárdiktatúra osztálybázisán belül is az erős közömbösség, sőt az elégedetlenkedés jelei kezdtek mutatkozni. A Duna melléki ellenforradalmat közvetlenül kiváltó két tényező ezeket a bajokat tovább mélyítette. Annyira, hogy Kalocsa kivételével (s itt is csak a munkásság kisebbségéről volt szó) egyetlen település nincstelenjei sem kísérelték meg az ellenforradalom megfékezését és a proletárhatalom megvédését. Az ellenforradalom és a proletárdiktatúra harcának kimenetelével szembeni közömbösségüket (és általában az egész időszakra jellemző mentalitásukat) igen érzékletesen szemlélteti az egyik homokmégyi földmunkás feleségének a visszaemlékezése. Tamás Sándorné mondta el, hogy az ellenforradalom napjaiban a házak padlásán két „zászló" volt készenlétben. Egy fehér lepedő és egy a kalocsai népviselet

[211] HIL VHP. Hdm. ir. 620/5. sz. 56/13. 203. lt-i j., uo. I. Hdt. Hdm. ir. 216/9. sz. 77/30. 163. lt-i j. és *Kalocsai Néplap,* 1919. dec. 3.

[212] Dokumentumok, 591.

[213] Ráckevei Árpád Múzeum. Visszaemlékezések. A/56–69. 9., LUKÁCSY: i. m. 67. és FARKAS József: A ráckevei járás története 1918–1919-ben. Ráckeve, 1969. 76–77.

díszítéséhez használatos ún. bécsi piros szövetdarab. A két „zászlót" úgy váltogatták a „padláslyukban", ahogy a naponként változó események azt megkívánták. Ha vörösök jöttek, a „bécsi piros" lengett a tetőn, ha fehérek, akkor a lepedőt lobogtatta a szél.[214] Sőt – ezen túlmenően – az is megállapítható, hogy a térség törpebirtokosai, földmunkásai és iparossegédei közül többen az ellenforradalom fegyveres akcióinak is részeseivé váltak. A Vörösőrség Országos Főparancsnokságának nyomozói az ellenforradalom leverése után Solton 34 embert helyeztek vád alá a felkelésben való részvételük miatt. A 34 ember közül 18 vagyontalan földmunkás és egy-két holdas törpebirtokos volt. A 10 birtokos paraszt mellett eljárás folyt 6 kisiparos, segéd és tanuló ellen. Nem készült vagyoni helyzetüket pontosan feltüntető jegyzék a kiskunlacházi résztvevőkről, de néhányuk neve mellé ilyen megjegyzéseket írtak a nyomozók: „szobafestő, vagyontalan", „géplakatos, vagyontalan".[215] Néhány földmunkás és ipari proletár Kalocsán is a felkelők közé állt.[216] A *Kiskőrös és Járása* című hetilap július 6-i száma pedig egyenesen azt állítja, hogy „a kiskőrösi mozgalom derékhadát a félrevezetett földmunkás proletariátus adta".[217] Ha az idézett solti kimutatás nem is tekinthető reprezentatívnak (sokan elmenekültek a felelősségre vonás elől), ezek az adatok cáfolhatatlanul bizonyítják, hogy az ellenforradalomban – településenként változó, de az április végi és május eleji ellenforradalmi megmozdulásokhoz képest ugrásszerűen megnövekedett arányban – az agrár- és ipari munkásság is részt vett. Ugyanakkor – amint ezt a *Kiskőrös és Járása* cikkírója is észrevette – legtöbbjük esetében ez nem tekinthető olyan mértékű tudatos szembefordulásnak a proletárdiktatúrával, mint amilyen a katonatiszteknél, közigazgatási alkalmazottaknál és birtokos parasztoknál biztosra vehető. A felkelés nincstelen résztvevőinek többsége valószínűleg csak annyiban különbözött a „zászlókat cserélgető" passzív rétegtől, hogy hagyta magát – úgymond – sodortatni az árral, ill. a kényszernek engedett.

A térség falusi szegénységének néhány tagja azonban nem egyszerűen részt vett az ellenforradalomban, hanem aktív, sőt alvezéri szerepre is vállalkozott. Ilyen volt Czumi Gábor kiskunlacházi vagyontalan, aki a

[214] Özv. Tamás Sándorné (Homokmégy) Szóbeli közlése és B-KmL Visszaemlékezések. Bozsó Ferenc (Kalocsa).

[215] PIA 609. f. 35/1919. sz. nélk. 1. ő.e. 54–59.

[216] Uo. 619. f. 1920 – B. 1949. ő.e. 91. és *Kalocsai Néplap,* 1919. okt. 12.

[217] *Kiskőrös és Járása,* 1919. júl. 6.

felkelőket a vörösőrök lőszerraktárához vezette.[218] Bolyó József, alig másfélholdas dunavecsei törpebirtokos, aki a sebtében megalakult „fehérgárdát" századokra osztotta. Továbbá a szintén dunavecsei Boros István (vagyontalan cipész), aki a következőképpen buzdította fegyverfogásra a község lakosságát: „. . . ezt a napot vártuk, most itt az idő, fegyverkezzünk ki hogy tud, neki megyünk ennek a rabló kommunista bandának".[219] Az általános azonban nem ez volt. A mozgalom fő hangadóinak és vezetőinek többsége ugyanazok közül került ki, akik korábban is az ellenforradalom élvonalában álltak. Legfeljebb – s ez az ipari és agrármunkásság megnövekedett arányú részvétele mellett a májusi és júniusi változások másik konkrét bizonyítéka – arányeltolódást vehetünk észre. A földbirtokosok, nagygazdák, katonatisztek, csendőrök és gazdatisztek mellett nagyobb számban vállaltak vezető szerepet a közép- és kisparasztok, valamint az egyéb polgári kisegzisztenciák. Dunapatajon Várady Sándor gazdagparaszt és Benke Sándor középparaszt, Solton Végi Lajos 25 kat. holdas középparaszt és Bencze Gábor „gazdálkodó", Bátyán Bíró János 6 kat. holdas kisparaszt volt a felkelés kezdeményezője; Kalocsán Szabóky Jenő és Bors Béla mérnökök, tartalékos századosok, Dunavecsén Lodoni főhadnagy, Kiskőrösön Spang József főhadnagy és Sós István községi végrehajtó, Kiskunlacházán Humayer Géza hadnagy, Újvári Géza ludovikás növendék és Dékány Benedek járási csendőrőrmester, Akasztón Dobos László gazdatiszt és Melkvi Antal földbirtokos, Ráckevén Pauelheim Elek tartalékos huszánfőhadnagy, Sükösdön Kiss János csendőrőrmester, Kecelen Pozsgai Miklós földbirtokos álltak a felkelés élére.

Mással, mint az osztályerőviszonyok kedvezőtlen alakulásával, a támadók elleni sikeres védekezés kilátástalanságával nem lehet magyarázni a térség kommunista vezetőinek magatartását sem. Településről településre visszatérő jellemzője ugyanis az ellenforradalom győzelmének, hogy az egyes községek proletárvezetői az ellenállás megkísérlése nélkül rendre elmenekültek. A forrásfeltárás során alig egy-két olyan esetre bukkantunk, amikor a Tanácsköztársaság megbízott vagy választott vezetői valamilyen formában megkísérelték az ellenforradalom győzelmét megakadályozni.

Ebben a helyzetben különösen fontos lett volna az erős és megbízható karhatalom jelenléte, amely ha meggátolni nem is tudta volna a felkelés kirobbanását, győzelmét mindenképpen megnehezítette volna. A Duna–

[218] Lásd a 215. sz. jegyzetnél megadott jelzetet, 6. old.
[219] PIA 619. f. 1/1920 – B. 1113. ő.e. II. köt. 261.

Tisza közi vörösőrségeket azonban számbeli csekélységük (a járásonkénti 40–60 ezer emberre csupán egy-egy századnyi, tehát 120–200 vörösőr jutott)[220] s már érintett összetételük és vezetésük egyaránt alkalmatlanná tették ilyen feladat ellátására. A vörös karhatalom szervezéséből adódó hibák most, az ellenforradalmi akciók idején mutatkoztak meg igazán: a kalocsai vörösőrökön kívül, akik nem helybeliek voltak, egyetlen olyan őr sem akadt, amely megpróbált volna a terjedő ellenforradalom elé akadályokat gördíteni. A vörösőrök „. . . egyetlen egy faluban sem álltak ellen a fehéreknek" – jelentették a Vörösőrség Országos Főparancsnokságának nyomozói is.[221] Ellenkezőleg, nemcsak gyáván elfutottak, hanem több helyen (például Kiskunlacházán, Szabadszálláson, Kiskőrösön) részben vagy testületileg az ellenforradalmárok mellé álltak.[222]

A hatalom megszervezése után minden politikai mozgalom soronlévő feladata, hogy a megdöntött államigazgatási szervek helyébe saját céljainak megfelelő felépítmény-szférát hozzon létre. A Duna melléki ellenforradalom győzelme új törvényhozó, végrehajtó és bíráskodó szerveket természetesen nem eredményezett, hanem vagy a március 21. előtti intézményeket állították vissza, vagy a proletárdiktatúra szerveit választották újjá. A Kalocsai Forradalmi Törvényszék iratai között található egy temetési kérvény, amelyet Greksa István, Homokmégy község helyettes jegyzője írt alá június 20-án. Az aláírás fölé ütött pecsét sem a munkástanácsé, hanem az 1900 óta használatban volt képviselőtestületi bélyegző lenyomata. Ugyanitt maradt nyoma a visszaállított Kalocsai Törvényszék június 20–21-i működésének.[223] Minden kommentár nélkül közlik a források, hogy a „régi elöljáróságot" állították vissza Császártöltésen, Apostagon, Dunavecsén s a többi Duna menti településben. Valószínű, hogy a tanácsszervek átalakításával szemben a március 21. előtti közigazgatási apparátus visszaállítása volt az általánosabb, mert csak egyetlen településről, Soltról tudjuk, hogy új munkástanácsot és direktóriumot választott.[224] Az ellenforradalom győzelméig funkcionáló szervek ilyen vagy olyan formájú megszüntetéséből azonban keveset tudunk meg arról,

[220] HIL V.Ő.O.F. Budapest-vidéki kerületi parasztság ir. 111/39. 181. és 192. lt-i j.
[221] PIA 609. f. 35/1919. sz. nélk. 1. ő.e. 11.
[222] HIL I. Hdt. Hdm. oszt. ir. 226/I.Ő. sz. 77/33. 183. lt-i j., *Kiskőrös és Járása,* 1919. dec. 21. és FARKAS: i. m. 76.
[223] PIA. 609. f. 8/180., 8/200., 8/203. ő.e.
[224] Uo. 35/1919. sz. nélk. 1. ő.e. 4.

hogy a régi közigazgatás vagy az átalakított tanácsszervek működését milyen tartalommal kívánták megtölteni; általánosabban: a proletárdiktatúra helyébe milyen jellegű államhatalmat óhajtottak. Közelebb jutnánk elgondolásukhoz, ha a helyi vezetők programokat adtak volna ki, s ezek meg is maradtak volna. Ilyen dokumentumok azonban nem maradtak fenn, valószínűleg nem is készültek. Az ellenforradalom „ideológiájának" két alapvonása csak közvetett források segítségével ragadható meg.

A Vörösőrség Országos Főparancsnokságának nyomozói töredékesen rögzítették Móri Károlynak, a kiskunlacházi kocsmáros fiának Középszingögön elmondott beszédét. A töredékesség ellenére Móri beszédének egyszerű gondolati gerince pontosan körvonalazható. Előbb a felkelés végső okát állapította meg: „Felpanaszolta, hogy mindent elvettek tőlünk." Következő gondolata arra utal, hogy anyagi biztonságuk megrendüléséért a Budapestről érkező rendeleteket, ill. ezek országos és helyi végrehajtóit tették felelőssé. A direktóriumot „garázdálkodással" vádolta, a „kommunista" szóval pedig a „rabló" jelzőt társította. A diagnózisból következett a terápia: ezt az állapotot meg kell szüntetni! „Most elérkezett a parasztforradalom, amely benneteket fel akar szabadítani a rabló kommunisták igája alól" – mondotta. Amint látjuk, a proletárdiktatúra lehetséges bírálata a paraszti gondolkozásban erősen lemeztelenítve, ideológiai elemek nélkül, az egyszerű anyagi érdekeltség szintjén jelentkezett. Nem kevésbé vulgarizált a proletárdiktatúrát követő rendszer képe: „Szabadok leszünk, nem fognak kirabolni minket."[225] Mindamellett Móri beszéde reális dokumentációja az ideológiai elemeket nélkülöző, anyagi lehetőségeik meghatározta paraszti gondolatvilágnak. Ezt támasztja alá az egyik dunavecsei ellenforradalmár más vonatkozásban már idézett megnyilatkozása („. . . ezt a napot vártuk, most itt az idő, fegyverkezzünk ki hogy tud, nekimegyünk ennek a rabló kommunista ‚bandának"[226]), továbbá a csekély számban fennmaradt birtokos paraszti önéletrajzok és krónikák, melyek a proletárdiktatúra 1919-es formáját szintén en bloc utasították el.[227] A Magyarországi Tanácsköztársaságból a parasztság középső, felső s helyenként és részben alsó rétegei 1919 júniusára azt tartották a legfontosabbnak, hogy terményeiket és állataikat – többnyire

[225] Iratok, 345.
[226] PIA 619. f. 1/1920 – B. 1113. ő.e. II. köt. 261.
[227] Lásd pl. Csonka Mihály id. önéletrajzát a kiskunhalasi Múzeumban, lelt. sz.: XXX/4734 vagy a Gyükér család krónikáját a Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattárában, lelt. sz.: 4410.

ellenszolgáltatás nélkül – elveszik. Ez elég volt ahhoz, hogy a tulajdon, a vagyon biztonságát mindennél fontosabbnak tartó paraszti gondolkodás a proletárdiktatúrát károsnak, számára haszontalannak, sőt kifejezetten előnytelennek ítélje, s helyette a polgári szabadságjogokat, mindenekelőtt a vagyonbiztonságot és a szabad kereskedelmet garantáló rendszert követelje. Ez az erősen anyagi érdekeltségű diktatúraellenes szemlélet külsőségekben úgy nyilvánult meg, hogy a Tanácsköztársaság színével, a vörössel nem az ellenforradalom használta nemzeti színeket szegezték szembe, hanem a fehér volt a szimbólumuk. A vörös színű prolit dühösen tépték le az elfogott vörösőrök és vöröskatonák ruházatáról, maguk pedig fehér szalagot, fehér „jelvényt" vagy fehér libatollakat viseltek öltözékükön.[228]

Szerepelt a Duna melléki ellenforradalom agitátorainak kelléktárában a korábbi, de különösen a későbbi szélsőjobboldali irányzatokban centrális helyet elfoglaló antiszemitizmus. A vörös őrség lefegyverzése után a dunapataji lázadók zsidóüldözésbe kezdtek. Egy izraelitát a menekülő sorozóbizottsági elnök szeme láttára ütöttek agyon.[229] Amikor a dömsödi fehérek meglátták, hogy Hirschler Sándor kezében fegyver van, el akarták tőle venni, hangoztatván: zsidónak nem kell fegyver. Tették ezt annak ellenére, hogy Hirschler könyörgött, ne vegyék el tőle, mert ő is ellenforradalmár.[230] A Kalocsa környékiek antiszemitizmusa úgy jelentkezett, hogy az ellenforradalmárok közé álló vagy kényszerrel besorozott zsidókat igyekeztek az első vonalakba küldeni.[231]

A Duna melléki ellenforradalom zsidóellenessége részben az elmúlt évek társadalmi, politikai és ideológiai viszonyaiban gyökeredzett, s mint a századvégen, századelőn és az I. világháború alatt, a Tanácsköztársaság idején is az iskolázatlan emberek társadalmi igazságérzetének torz megnyilvánulási formája volt. Tipikus példáját adták ennek a direktórium ellen vonuló júniusi ceglédi éhezők, akik – miként az 1918-as kiskunhalasi névtelen levél szerzője – főként azzal indokolták antiszemitizmusukat, hogy a zsidók „nullás lisztet esznek", ill., hogy általában nem szenvednek

[228] *Igazság.* 1919. júl. 11., PIA. 609. f. 1/3387. ő.e. 8. és uo. 619. f. 1920 – B. 2656. ő.e. 21.
[229] HIL V. Ö. O. F. Karh. oszt. ir. 1919. jún. 19. 111/21. 84. lt-i j.
[230] Iratok, 344.
[231] PIA 642. f. 1920 – IV – 2056. ő.e. 16–18. és uo. 609. f. 35/1919. sz. nélk. 1. ő.e. 4. és 58.

olyan mértékű szükséglet, mint ők.[232] Cegléden nem, de például Kiskőrösön az e fajta népi antiszemitizmus akkor is „zsidót" kiáltott, ha egyszerűen csak „urat", „nadrágost" gondolt.[233] Az ilyen antiszemitizmustól a térség néhány proletárvezetője sem volt mentes. Ennek legszélsőségesebb megnyilvánulása a kalocsai munkásasszonyok vezetőjéhez fűződik, aki az érsek ellen „Le a zsidó érsekkel" jelszóval tüntetett.[234] A Duna melléki ellenforradalom zsidóellenessége másrészről – s ez új momentum – a felkelők erős kommunistaellenességének volt megjelenési formája. A kommunisták = zsidók, ill. a proletárdiktatúra = zsidóuralom téves gondolati azonosítást pontosan rögzíti a Tanácsok Országos Gyűléséről készült jegyzőkönyv és több helyi forrás.[235] Az érvelés alapjául az a szociológiai tény szolgált, hogy a forradalom országos és helyi vezetésében a zsidó értelmiség valóban jelentős szerepet vállalt. Az antiszemitizmusnak ezen utóbbi formája inkább a birtokos parasztságra és a vagyonos polgárságra volt jellemző, noha hangadóik – mint erről néhány röplap tanúskodik – a nélkülözők szociális természetű antiszemitizmusát már 1919-ben is igyekeztek a forradalom- és diktatúraellenesség irányába manipulálni.[236]

A dunapataji zsidólincseléstől eltekintve a szabályos tűzharcban elesetteken kívül a Duna–Tisza közén a felkelés mindössze egyetlen kommunistának, Csupó Imrének, a kalocsai Szocialista Párt elnökének az életét oltotta ki, de ez sem parancsra történt.[237] (Az önkényes kivégzőt nem ezért, hanem egy újabb gyilkosságért néhány éve ítélte életfogytiglani börtönbüntetésre napjaink szocialista bírósága.) A vörösőrökkel, direktóriumi tagokkal szembeni ütlegelések és pofozások természetesen gyakrabban előfordultak, de a komoly és véres kegyetlenkedések ritkák voltak. „Büntetőeljárásaikat" inkább egyfajta elnéző megbocsátás jellemezte, amit ugyanúgy a kis falvak patriarchális jellegű anakronisztikus belső irányító elvei magyaráznak, mint a forradalmi és ellenforradalmi vezetői garnitúrák

[232] *Népakarat,* 1919. jún. 1., jún. 3., jún. 22-i számainak vezércikkei és Dokumentumok, 573.
[233] PIA 642. f. 1920 – IV – 63. ő.e.
[234] Uo. 958. ő.e. és 619. f. 1/1920 – B. 414. ő.e.
[235] TOGY 28., PmL PPSKk vm. Kormányzótanácsi biztosának ir. Kalocsai j.: 99–100. és Déry Gyula, Zsuga Imre jelentése, Alsódabasi j.: jún. 24-i jelentés; PIA 609. f. 8/179. ő.e. 4. és 13/329. ő.e. 1.
[236] HIL Hünb. 8. (pol.) oszt. ir. 479/1919. sz. 13/10. lt-i j.
[237] *Kalocsai Néplap,* 1919. okt. 12.

gyakori egybeesését. Általában a hatalomból őszintén részt vállaló proletárokat sem főbenjáró bűnösöknek, hanem megtévedt és félrelépett embereknek, s inkább maguk, nem pedig az „urak" közé tartozónak tekintették. Ez a szemlélet érhető tetten az egyik kecelei vörösőr megbüntetéséről írott június 28-i jelentésében. „. . . jobb kezemet a kocsi hátsó saroglyájához kötéllel hozzá kötötték, s a hely színétől mintegy 2 km távolságra a kocsi után szalajtottak. Eközben, miután a kocsi saroglyáján levő vaspánt a kezem szárát erősen sértette, kezemnek a kocsitól való eloldozását kértem, mire a kocsival megálltak, kezemet eloldották, pénzem és irataim visszaadták, s azzal a kijelentéssel engedtek el, hogy többé vöröskatona ne legyek, hanem menjek haza családomhoz."[238] De ez húzódott meg néhány más falu ellenforradalmárainak büntető módszere mögött is. A Tolna megyei Bölcskén például azzal „fenyítettek", hogy az „összefogdosott hangosabb vezetőket" valamilyen eszközzel nevetségessé tették a falu lakossága előtt. Dömsödön a faluból zavarták ki őket, Homokmégyen csak a községházáról.[239]

Az ellenforradalom programjának, tartalmi céljai realizálásának elsőszámú feltétele a Magyarországi Tanácsköztársaság megdöntése volt. Ehhez a legcélravezetőbb útnak minden ellenforradalom számára a központnak számító Budapest elfoglalása kínálkozott. Tudatosodott-e egyáltalán a felkelők között, hogy helyi győzelmeik csak a sorozás és a beszolgáltatás prolongálását jelenthetik? Bár az ellenforradalom vezetőinek elképzeléseit nem ismerjük, a kortárs megfigyelők jelentéseiből és a visszaemlékezésekből megállapítható, hogy a résztvevők, legalábbis azok egy részének körében élt a Budapest ellen vonulás gondolata. Ez különösen Dömsöd és Kiskunlacháza környékén jelentkezett erősebben, de megtalálható volt a kalocsai járásban is. Utóbbiak kocsitáborral akarták körülvenni a várost. Úgy gondolták, hogy ezzel meg tudják akadályozni a főváros élelmiszerellátását, amitől a Forradalmi Kormányzótanács lemondását várták.[240]

Megvoltak-e a reális alapjai a főváros körülfogását és kiéheztetését célzó terveknek? Fenyegette-e a Duna melléki ellenforradalom ténylegesen is a Magyarországi Tanácsköztársaságot, vagy irreálisnak kell tekintenünk ezt a felkelők egy részében kétségkívül meglévő elgondolást? A felkelők száma,

[238] PIA 619. f. 1/1921 – B. 3500. ő.e.
[239] PIA 609. f. 35/1919. sz. nélk. 1. ő.e. 9., 45., FARKAS: i. m. 76. és K. BALOGH: i. m. 187.
[240] *Kalocsai Néplap,* 1919. dec. 3. és LUKÁCSY: i. m. 67.

szakszerű vezetése, kisebb mértékben felszereltsége megfontolásra int. Az aktív ellenforradalmároknak a férfilakossághoz viszonyított településenkénti 10–40%-os aránya együttesen több ezer főt jelentett. Fegyverzetük már kevésbé volt félelmetes. Nagyobb részük – főleg eleinte – ásóval, kapával, kaszával volt felfegyverezve. Mindamellett figyelemre méltó, hogy közvetlenül az ellenforradalom kitörése előtt pusztán Dunavecsén 400 darab vadászfegyvert és több tucat Mannlichert, revolvert koboztak el a politikai megbízottak.[241] Sokat javítottak fegyverzetükön a térségben állomásozó vörösőr- és vöröskatona-egységek lefegyverzésével is. S ha fegyverzetük hagyott is kívánnivalókat maga után, vezetésük biztosította azt a katonai szakszerűséget, ami a Vörös Hadsereg egységeire jellemző volt, hiszen mindkét oldalon az I. világháborút megjárt tényleges és tartalékos tisztek álltak.

Mindezek ellenére a Duna melléki ellenforradalom ténylegesen és közvetlenül mégsem fenyegette a Magyarországi Tanácsköztársaság létét; bukásáig megmaradt potenciális veszélynek. Ennek három oka volt. Egyrészt azért nem, mert a mozgalomnak nem volt egységes vezetése. A rendelkezésre álló néhány nap pedig rövid időnek bizonyult a spontán vagy helyileg szervezett, de egymástól független akciók koordinált támadássá szervezéséhez. Az ellenforradalom öt gócpontjának (Dunapataj–Kalocsa, Kiskőrös–Kecel, Solt–Harta, Dömsöd–Kiskunlacháza és a Tolna megyei Bölcske–Madocsa) vezetői ugyan igyekeztek a környező kisebb települések ellenforradalmárait összefogni és irányítani, de az egyes gócpontok között nem jött létre összeköttetés. Többek között azt sem sikerült megszervezniük, hogy a Hajós környékén nélkülözhető erőket – a Szamuely és Fehér ezredes vezette csoport támadását feltartóztatandó – június 23-ra a Dunapataj–Harta körzetbe koncentrálják.[242]

Másrészről a Budapest elleni egységes fellépés is csak akkor lehetett volna eredményes, ha a főváros körülfogásával egy időben magában a fővárosban is felkelés robban ki, vagyis ha az ellenforradalmár tisztek nem 24-én, hanem már 20–21-én megindították volna akciójukat. Lázadásuk ily módon lekötötte volna a IV. Hadtest proletárdiktatúrához hű egységeit, és ezzel megteremtették volna a Duna menti ellenforradalmárok szabad felvonulásának lehetőségét. Mint ismeretes, nem így történt. Mire Lemberkovicsék megindították felkelésüket, a Duna melléki lázadók már a déli

[241] HIL VHP. Hdm. ir. 1919. jún. 20. 56/13. 212. lt-i j.
[242] Dokumentumok, 592–593.

demarkációs vonal felé menekültek. Ezért a Pestről délre küldött ellenforradalmi őrnaszádok (Csuka és Fogas) június 24-i kapcsolatteremtési kísérletei a Duna menti községekkel eredménytelenek maradtak.[243]

Végül – s ez talán a Duna melléki ellenforradalom perspektívátlanságának a legfontosabb oka – a felkelők zöme esetében nem tételezhető fel a legvégső konzekvenciákig tudatosan végiggondolt részvétel. Többük esetében csak arról volt szó, hogy nem akartak katonák lenni, mert – mint a Vörösőrség nyomozói megjegyezték – attól tartottak, hogy a mezei munkát nem tudják befejezni.[244] Mihelyt a közvetlen fenyegetettség elmúlt, azaz a sorozó bizottságok és a Tanácsköztársaság helyi szerveinek vezetői elmenekültek, nemigen látták közvetlen értelmét a további harcnak. Vulgáris, de jellemző példája ennek a mentalitásnak a Kalocsát megtámadó parasztok egy részének észjárása, akik a város elfoglalása után – irányítóik igyekezete ellenére – hazaindultak, mert „etetési idő közeledett".[245] A felkelők másik része és elsősorban a vezetők természetesen nem így gondolkodtak, de hogy a településenkénti lázadókat maguk is ingatag tömörüléseknek látták, azt Szabóky Jenő és a Kalocsa könyéki ellenforradalmárok kapcsolata jól bizonyítja. Kalocsa elfoglalása után a felkelők küldöttséget menesztettek Szabókyhoz, hogy álljon az élükre. Szabóky azonban – éppen az előbbiek miatt és hasonlóan a város polgári és kispolgári rétegeinek egy részéhez – reménytelennek látta a felkelés helyzetét, ezért csak hosszas latolgatás és elvbarátaival való tanácskozás után fogadta el az ajánlatot. A városban tartózkodó tényleges és tartalékos katonatisztekkel folytatott megbeszélés után – hivatkozva a Vörös Hadsereg várhatóan gyors ellenakcióira – még egyszer megpróbálta elejét venni

[243] Benkő Kálmán a két őrnaszád lázítási kísérletét eredményesnek mutatja be. Írja, hogy felszólításukra „... mindenhol lelkes éljenzésbe fogtak, láttuk, amint lefegyverzik a vörösőrségeket, s már szaladtak, hogy a Direktóriumot is feloszlassák. Így ment ez Dunapenteléig." (BENKŐ Kálmán: az 1919. évi június hó 24-i tengerészeti ellenforradalom. Bp., 1920. 32. (Tekintve, hogy a két őrnaszád 24-én hagyta el Budapestet – az időpont meghatározására lásd GECSÉNYI Lajos: A dunai hajóraj az 1919. június 24-i ellenforradalomban. *Hadtörténelmi Közlemények* 16 (1969), 72–86. – Benkő állítása valótlan. A Budapest–Kalocsa közötti útszakaszt ugyanis június 20 és 24 között tették meg Szamuely csapatai, s nyomukban újabb ellenforradalmak nem lobbantak fel.
[244] Iratok, 356.
[245] B-KmL Visszaemlékezések. Geri József (Kalocsa).

– eredménytelenül – a további fejleményeknek. Ezt követően rendelte el a sorozást, maga pedig a déli demarkációs vonalon túlra indult, hogy az ott állomásozó szerb–francia egységektől katonai segítséget kérjen.[246]

Az ellenforradalom bukása

Miután a vörösőrség helyi csoportjai egymás után letették a fegyvert és átálltak a felkelők oldalára, a Duna melléki ellenforradalom lokalizálása és elfojtása a vörösőrség magasabb egységeinek és a Vörös Hadsereg alakulatainak a feladatává vált. A forradalmi csapatok és a felkelők 6 napos harca két szakaszra oszlik. Az ellenforradalom felszámolásának első időszakában (június 19–21.) a térségben elhelyezett vörösőr- és vöröskatonaegységek erőtlen és koordinálatlan támadásait a mozgalom mindenütt sikeresen kivédte. A második szakasz (június 20–25.) fordított erőviszonyok melletti harcai az ellenforradalom bukását eredményezték.

A karhatalmi egységek megyei és országos parancsnokai viszonylag korán, csaknem a felkelés kitörésével egyidőben értesültek a Duna melléki eseményekről. Ennek köszönhető, hogy a Duna–Tisza közi vörösőrség már június 19-én megkísérelte a dunapataji zendülés elfojtását, ill. a mozgalom továbbterjedésének meggátlását. 19-én reggel a kecskeméti határvédő kerületi parancsnokság feltöltés alatt álló fülöpszállási zászlóaljának egy 4 géppuskával megerősített 60 főnyi különítménye érkezett Dunapatajra. Akciójuk azonban eredménytelenül végződött. A faluba befutó szerelvényt az otthonmaradt ellenforradalmárok (nagy részük ugyanekkor az uszódi folyamvédparancsnokság tengerészeivel állt harcban) körülfogták, s a meglepett vörösőröket lefegyverezték.[247] Késő délután érkezett a község körzetébe a II. számú (Budapest-vidéki) vörösőr kerületi parancsnokság utasítására kirendelt 200 főnyi kecskeméti vörösőrkülönítmény. Ütközetre azonban most sem került sor, a karhatalom harc nélkül visszafordult, s délután hatkor jelentette: „nagyobb erősítést kell bevetni, az egész vidék forrong". Erre azonban nem nyílt lehetősége az ezredparancsnokságnak, mert a hírek hallatán a kecskeméti vörösőrség egy része is

[246] Uo. Raisch Lajos (Kalocsa), *Kalocsai Néplap*, 1919. okt. 16. és uo. 1920. jún. 23.

[247] HIL VHP. Hdm. ir. 1919. jún. 20. 56/13. 212. lt-i j. Részben közli MMTVD 6/B. köt. 286. Lásd még *Kalocsai Néplap*, 1919. okt. 16. és WINKLER: i. m. 142.

megtagadta a szolgálatot. A fellázadt vörösőrök letartóztatták a közélelmezési osztály vezetőjét, s Sinkó utódjának, Berkes kormányzótanácsi megbízottnak is menekülnie kellett. A rendet Vágó Béla, az I. Hadtest parancsnoka, s a tengerészezred vele érkező 200 fős különítménye állította helyre. A rendbontó vörösőröket bevagonírozták, 300-at Zalaegerszegre, 100-at pedig Budapestre küldtek „retablírozásra" és ottani szolgálattételre.[248] A kecskeméti lázadás megakadályozta, hogy a megyei parancsnokság 19-én este és éjszaka újabb erőket vessen be. Ezalatt az ellenforradalom déli irányban Hajóson túlra, észak felé Ráckevéig terjedt, s amint ez bebizonyosodott, a felkelést már a 19-i támadásoknál nagyobb erőket összpontosító ellencsapásokkal sem lehetett megfékezni.

A Pest megyei vörösőrség és az I. Hadtest csapatai június 20-án három helyen kísérelték meg az ellenforradalmi csoportokat felszámolni. A kora reggeli órákban a déli demarkációs vonal kiskunhalasi vonalparancsnoksága négy szakaszt indított Hajós ellen, hogy az 52. zászlóalj törzsének 19-én az alsószállási felkelőktől elszenvedett vereségét az ellenforradalmárok visszaszorításával kompenzálja. Heves utcai harcok után a különítmény behatolt Hajósra, sőt a Miske felé visszavonuló fehéreket is üldözőbe vette. A későbbiekben azonban vereséget szenvedtek, s Hajósról is visszavonulni kényszerültek.[249]

Kalocsát június 20-án este az a tengerészekből és kisebb, részben tüzérekből álló alakulat támadta meg, amelyet a dunapataji és felsőszállási felkelők szórtak szét 19-én délelőtt. Vállalkozásuk eredménytelen maradt. Rövid tűzpárbaj után – a túlerő láttán – meghátráltak és visszavonultak a Duna balpartján veszteglő „Viza" és „Compó" őrnaszádokra.[250]

A hajósi és kalocsai csatározásnál sikeresebben indult a Fülöpszállás melletti ellencsapás. Az 50 tábori rendész vörösőrből álló különítmény 20-án déltől fejlesztett ki támadást Fülöpszállás irányába. Feladatuk az ellenforradalom Pest felé terjedésének a meggátlása volt. A Fülöpszállástól néhány kilométerre fekvő Teleki-tanyánál azonban nagyszámú ellenforradalmár csoporttal találkoztak. Az ütközet mindkét részről jelentős

[248] Uo., továbbá HIL V. Ö. O. F. Karh. oszt. ir. 1919. jún. 19. 111/21. 84. lt-i j. és IV. Hdt. Hdm. ir. 1919. jún. 20. 88/5. 108. lt-i j.

[249] Dokumentumok, 591–592. és HIL I. Hdt. Hdm. ir. 216/9. sz. 77/30. 163. lt-i j.

[250] *Kalocsai Néplap*, 1919. okt. 16., HIL IV. Hdt. Karh. ir. 1919. jún. 21. 87/8. 297. lt-i j. és uo. Hdm. ir. 1919. jún. 21. 88/5. 105. lt-i j.

emberveszteséggel járt. Hrobár János fülöpszállási politikai megbízott jelentése szerint a fehérek közül 26-an halálos sebesülést szenvedtek, 25-en pedig fogságba estek. A forradalmi csapatok kezdeti sikerei ellenére az ütközetet mégis a felkelők nyerték meg. Hrobár szerint azért, mert a tanya épületei közé húzódó katonákat „kb. 5–600 ember vette körül és ezáltal teljesen körül lettek véve, miért is kénytelenek voltak magukat keresztül vágni és Fülöpszállásra visszavonulni".[251]

Tolna megyében 14 vöröskatona és a szekszárdi vörösőrség harcra vállalkozó 67 fős különítménye szállt szembe a Bölcske és Madocsa környéki ellenforradalmárokkal 21-én. A megye kormányzótanácsi megbízottja (Aranyos György) által vezetett vállalkozás ereje azonban kevés volt a mozgalom megfékezéséhez. Kezdeti sikerek után meghátráltak, s mivel Szekszárdra nem tudtak visszavonulni, felszálltak az Uszód mellől Paksra érkező „Viza" és „Compó" őrnaszádokra, s Dunapentelére hajóztak.[252]

Pest megyében 20-án estére, Tolna megyében 21-ére bizonyosodott be, hogy – elsődlegesen az ellenforradalmárok nagy száma, másodsorban az erőtlen és rendszertelen ellencsapások miatt – a megyei karhatalmak és a térségben állomásozó mozgatható katonai alakulatok a Duna melléki ellenforradalmat elfojtani vagy továbbterjedését meggátolni nem képesek. Aranyosék visszavonulása után Tolna megyében egyszerűen nem volt a felkelők ellen bevethető vörösegység, a Duna–Tisza közi alakulatok pedig vagy elmenekültek, vagy védekezésre rendezkedtek be.

Június 20-ra a Tanácsköztársaság legfelső politikai és katonai vezetése előtt is világossá vált, hogy a Duna melléki ellenforradalom felszámolására a két megye karhatalma, valamint a déli demarkációs vonalról és a tiszai frontról elvonható századnyi erők együttesen sem képesek. A felkelés elfojtása, de legalábbis lokalizálása pedig egyre sürgetőbb feladatként jelentkezett, mert június 20-án délután már a Csepel-sziget egy részét is az ellenforradalmárok tartották birtokukban, s ez rányomta bélyegét a főváros hangulatára is. Amikor június 20-án délelőtt Erdélyi Mór a Tanácsok Országos Gyűlésén feltette a kérdést: „Mert [. . .] mi is először a burzsoázia ma", néhányan izgatottan kiabáltak közbe: „Ráckevénél megláthatja.

[251] HIL VHP. Hdm. ir. 621/306. sz. 57/1. 14. lt-i j., uo. I. Hdt. Hdm. ir. 206/1. sz. 77/27. 149. lt-i j. és 216/14. sz. 77/30. 167. lt-i j., valamint PIA 606. f. 2/16. ő.e. (I. köt.) 180. sz. távirat.

[252] K. BALOGH: i. m. 192–194., SZABÓ László: i. m. 197–198. és A két forradalom Tolna megyében (1918–1919). Szerk. Balogh János. Szekszárd, 1969. 268–269.

Nézze meg. (zaj)."[253] Egy az ellenforradalmi csoportok ellen bevethető, a feladat sikeres megoldásához szükséges komoly ütőerejű katonai expedíció létrehozása azonban tartalék csapattestek híján nem kevés akadályba ütközött. Említettük már, hogy a II. számú vörösőr kerületi parancsnokságnak nem voltak mozgatható erői. A legtöbb, amit tenni tudott, az volt, hogy a feladat elvégzésével kecskeméti ezredét bízta meg. Amint látjuk, a kecskeméti vörösőrezred erői ehhez elégtelenek voltak. A Vörösőrség Országos Főparancsnoksága a kerületekbe beosztott egységein kívül szintén nem rendelkezett számottevő fegyveressel. Diszponált ugyan még az ún. központi alakulatok (Jakab-zászlóalj, Fabik-különítmény stb.) fölött, ezek azonban az utóbbi hetekben vidéki állomáshelyeiken tartózkodtak. Visszarendelésük esetén félő volt, hogy saját körzetükben borul fel a rend. Vajda Zoltán, a vörösőrség főparancsnoka ezért a Hadügyi Népbiztossághoz továbbította az ellenforradalmi akciók terjedéséről szóló jelentéseket, maga pedig Kecskemétre utazott. A Hadügyi Népbiztosság június 20-án közölte a Vörösőrség Országos Főparancsnokságával, hogy katonai potenciálja neki sincs, ugyanakkor javasolta, hogy forduljanak a IV. Hadtesthez vagy egyenesen a hadsereg-főparancsnoksághoz. Az átiratok ezután a Haubrich-hadtesthez kerültek. Mivel ennek feladata Budapest belrendjének biztosítása volt, az ellenforradalom leverésének ügyét Haubrich tisztjei is továbbították, immár a legfelsőbb katonai vezetéshez. A hadsereg-főparancsnokság 20-án délelőtt tárgyalta meg az ügyet, s mivel tartalékokkal vagy a frontokról elvonható erőkkel Böhm sem rendelkezett, az ellenforradalom leverésével az eddig Budapest védelmére fenntartott IV. Hadtestet, a hadműveletek irányításával pedig Szamuely Tibort bízta meg.[254]

A feladat sikeres elvégzése érdekében a hadseregfőparancsnokság Szamuely parancsnoksága alá rendelte a IV. Hadtest vasas hadosztályának két és vörösőr-hadosztályának öt századát, a Fülöpszálláson védekezésre berendezkedett egy tengerész és egy tábori rendész vörösőrszázadot, az I. Hadtest tengerészezredéből a 3. (Peczkay-féle) zászlóaljat, a Dunapentelén vesztegl ő „Compó" és „Viza" őrnaszádokat 160 tengerésszel, valamint a Duna–Tisza közén levő összes használható vörösőr-alakulatokat.[255]

[253] TOGY 182.

[254] HIL VHP. Hadműveleti Napló. III. 65/3. 152., uo. Hdm. ir. 1919. jún. 20. 56/13. 202. lt-i j., uo. V. Ő. O. F. Karh. oszt. ir. 1919. jún. 21. 111/21. 85. lt-i j., uo. IV. Hdt. Hdm. ir. 1919. jún. 20. 88/4. 86. lt-i j.

[255] PIA 606. f. 2/19. ő.e. (I. köt.) 4. sz. távirat, uo. 2/3. ő.e. (IX. köt.) 1067. sz. távirat és HIL. I. Hdt. Hdm. ir. 226/13. sz. 77/33. 185. lt-i j.

A hadműveletek június 20-án késő délután kezdődtek. A két vasas század Cwick János parancsnoksága alatt a Csepel-szigeten, Tököl, Ráckeve. Rácalmás terepszakaszon nyomult előre, az öt vörösőrszázad pedig Fehér Imre ezredes vezetésével Kiskunlacháza irányában. Budapest külvárosai után az előretörés csak nagyon lassan, gyalogmenetben történhetett, mert az ellenforradalmárok felszedték, vagy használhatatlanná tették a vasúti síneket. A vasasok ennek ellenére már 20-án este Ráckevére értek. Útjukon a legcsekélyebb ellenállást sem tapasztalták. Az öt vörösőr század éjjel 10–12 között érkezett Kiskunlacháza alá. Fehér egyik századát előreküldte Kunszentmiklósra, maga pedig a másik négy századdal Kiskunlacházát közelítette meg. A „fehérgárdisták" a falu széli rozstáblában készültek fel a védekezésre. Elöl mintegy 100–150 tűzfegyverrel rendelkező felkelő, hátul kb. 100 főnyi kaszás, kapás paraszt. Fehér megadásra szólította fel az ellenforradalmárokat, ők azonban elutasították a fegyverletételi javaslatot és tűzzel válaszoltak. A túlerőben lévő vörösőrök kibontakozó rohama láttán azonban néhány percnyi ellenállás után megfutamodtak.[256]

A 21-i hadműveletek azzal kezdődtek, hogy a Fehér által Kunszentmiklósra küldött vörösőrszázad kisebb csatározások árán bevonult Tassra. Dél körül Kunszentmiklósra érkezett Szamuely Tibor is különítményével. A Lenin-fiúk páncél- és teherautókra ültek, s ugyanezen a napon felszabadították a Tass és Dunavecse közötti területeket. Az itteni lakosság sem tanúsított ellenállást. Amikor például Dunavecse értesült Szamuely közeledéséről, a lakosság a községháza elé vonult, hogy megtárgyalja, felvegyék-e a harcot, vagy kegyelmet kérjenek. A többség az utóbbi mellett szavazott, s így az érkező Lenin-fiúkat „fehérgárdisták" helyett büntetlenséget kérő küldöttség fogadta.[257]

A Dunavecsétől délre fekvő községek is érezték, hogy erejük kevés lesz a koncentrált támadás visszaveréséhez, mégsem adták meg magukat. Vezetőik abban bíztak, hogy Szabóky Jenő kérése meghallgatásra talál a francia–szerb katonai vezetésnél. A soltiak és hartaiak az ellenforradalom keleti irányú kiterjesztésével próbálkoztak. 21-én éjjel egy 70–80 főből álló osztaguk behatolt Szabadszállásra. A 38. huszárezred ott állomásozó

[256] Iratok, 345., *Váry:* i. m. 109., *Kalocsai Néplap*, 1919. dec. 31. és HIL IV. Hdt. Karh. ir. 1919. jún. 21. 87/8. 297. lt-i j.

[257] Iratok, 343., LUKÁCSY: i. m. 67–68. és HIL IV. Hdt. Hdm. ir. 341. sz. 88/7. 201. lt-i j.

pótszázadát megfutamították, a direktóriumot elkergették, s kidoboltatták, hogy a tanácskormány lemondott és hogy a férfiak jelentkezzenek katonai szolgálatra. A lakosság erre „kaszát, kapát ragadott", s a vörösőrök és a pótszázad tisztjei is csatlakoztak. A Solt környéki fehérek 100 gyalogsági fegyverrel és 27 rakasz tölténnyel tértek vissza falujukba, amit a pótszázad raktárából vittek magukkal. Távozásuk után a szabadszállásiak gyülekezete rövidesen feloszlott, úgyhogy amikor 22-én Fehér ezredes továbbra is a csapatok zöme előtt járó százada Kunszentmiklósról Szabadszállásra érkezett, már nem akadt dolga. Így a soltiak vállalkozása – azonkívül, hogy fegyverzetük javult – nem járt eredménnyel.[258]

A forradalmi alakulatok komolyabb ellenállásba nem ütköző, ezért gyors előretörése 22-én lelassult. A továbbra is Fehér lassabban haladó csapatai előtt támadó Szamuely-féle motorizált különítmény Soltot is, Hartát is csak erős tűzharc árán tudta elfoglalni. A Dunapataj alá érkező 3 autónyi Lenin-fiút pedig olyan erős gránáttűz fogadta, hogy kénytelenek voltak visszafordulni.[259] Szamuely maga sem számított ilyen heves védekezésre. Harta elfoglalása után mint várható tényt jelentette Vágónak: „Dunapatajra valószínűleg 1 órán belül bevonulok."[260] Ehelyett az eddig komoly ellenállásba nem ütköző, s ezért gyanútlan Lenin-fiúktól Hartát is visszafoglalták az aktív védelembe átmenő Dunapataj környéki felkelők.[261]

A 22-ről 23-ra virradó éjszaka mindkét részről a másnapi – várhatóan döntő – ütközetek előkészítésével telt el. Kalocsán aggodalom lett urrá a város ellenforradalmár elemein. Felkészültek ugyan a Dunapatajnál várható támadásra, de inkább az érkező szerb municióról, s az egyes vidékiek által látni vélt szerb járőrökről szóló – persze valótlan – hírekben bíztak. A vörösőr- és vöröskatona-alakulatok vezetői 22-én éjszaka csapatösszevonásokat rendeltek el; Szamuely lőszert és aknavetőket kért a hadsereg-főparancsnokságtól.[262] Az ellenforradalmi falvak ellen másnap délről, észak-

[258] PmL PPSKk vm. alispánjának ir. TAGYOB. Kunszentmiklósi j. Fülöpszállás., HIL I. Hdt. Hdm. ir. 1919. jún. 23. 77/35. 208. lt-i j. és uo. 226/10. sz. 77/33. 183. lt-i j.

[259] HIL VHP. Hdm. ir. 624/303. sz. 57/10. lt-i j., uo. Visszaemlékezések. Dékán István. 134/10. 6. és *Váry:* i. m. 155.

[260] HIL I. Hdt. Hdm. ir. 1919. jún. 23. 77/35. 205. lt-i j.

[261] Dokumentumok, 592..

[262] PIA 606. f. 2/3. ő.e. (X. köt.) 1157. sz. távirat és HIL. VHP. Hdm. ir. 623/122. sz. 57/9. 128. lt-i j.

ról és keletről indítandó támadás terveit Vágó Béla közreműködésével koordinálták. A hadműveleti terv szerint a vállalkozást a kiskunmajsai és kiskunhalasi határvédelmi zászlóaljnak (7 század és 1 üteg) kellett megkezdeni 23-án hajnalban. Feladatuk a Kiskőrös–Kecel–Soltvadkert háromszög megtisztítása volt. Ezzel egyidőben a 3. (Peczkay-féle) tengerészzászlóaljat és a két század vasast Fülöpszállás–Kiskőrös terepszakaszon kívánták előre mozgatni. A kunszentmiklósi és kiskőrösi járás felszabadítása után a két csoportnak Kecel körzetéből kellett támadást intéznie Kalocsa ellen. Ezalatt a 10. tengerészszázaddal megerősített Fehér-csoport (5 vörösőrszázad) Szamuely vezetésével elfoglalja Dunapatajt, majd Kalocsa alatt egyesül a Kecel felől rohamozó Szőke és Peczkay alakulataival – fejeződik be a hadműveleti terv.[263]

A tervnek megfelelően Szőke a kiskunhalasi és kiskunmajsai határvédelmi zászlóaljak élén 23-án hajnalban támadást fejlesztett ki Kecel irányában. A keceli ellenség puskatűzzel fogadta a vörösőröket. Rövid tűzharc után Szőke parancsot adott a község lövetésére. A tüzérségi előkészítés és a falu végi tűzpárbaj az ellenforradalmároknak viszonylag komoly emberveszteséget okozott. Váry Albert szerint 19 keceli lakos vesztette életét, egy későbbi statisztika 22 halottról tud.[264] Amikor az ágyútűz után a vörösőrök ismét rohamra indultak, Kecel lakossága parlamenterek útján a támadás leállítását kérte. Vezetőik kiadása és a feltétel nélküli fegyverletétel elfogadása után Szőke teljesítette kérésüket. A keceli csatával egyidőben a határvédelmi zászlóaljak jobb szárnya Soltvadkert felé nyomult. Soltvadkert Kecelhez hasonlóan ellenállt, az ütközetben 9 „fehérgárdista" vesztette életét, s legalább kétszer annyian sebesültek meg. Soltvadkert és Kecel elfoglalása után Szőke csapatai Kiskőrös ellen indultak. Az ellenforradalmárok nem várt szívóssággal védekeztek. A vörösőröket meghátrálásra kényszerítették, s pályakocsijukat is elfoglalták.[265]

Szőke vállalkozása még be sem fejeződött, amikor északról és északkeletről Szamuely és Peczkay csapatai is megkezdték hadműveleteiket. A tengerészzászlóalj Akasztó–Csengőd–Páhi szélességben rajvonalban nyomult előre, a két század vasas pedig Vajda Zoltán, Braun Mór, Poór

[263]PIA 606. f. 2/16. ő.e. (I. köt.) 41. sz. távirat és HIL. I. Hdt. Hdm. ir. 1919. jún. 23. 77/35. 194. lt-i j.

[264]VÁRY: i. m. 83. és *Az Ellenforradalmár,* 1939. júl. 7.

[265]HIL VHP. Hdm. ir. 624/303. sz. 57/10. 141. lt-i j. és *Kiskőrös és Járása,* 1919. dec. 21.

Ernő és Gábor Károly irányításával egyenesen Kiskőrös irányában támadott. A falvak és a tanyavilág lakói alig fejtettek ki ellenállást. Nem így Kiskőrös, amelynek szélső házainál este 6-tól 9-ig állt a harc. A menekülő fehérek 21 halottat hagytak hátra, s közel 100 lehetett a sebesültek száma. 23-án estére tehát a hadműveleti terv első része, a Kecel–Kiskőrös–Soltvadkert háromszög felszabadítása sikeresen befejeződött.[266]

23-án délelőtt a Duna menti részeken is újult erővel indult meg a harc. Szívós kézitusa alakult ki Harta centrumában, ami a „fehérgárdisták" visszavonulásával végződött. Dunapataj előtt még elkeseredettebb, mintegy 4–5 órás harc bontakozott ki, amely csak délután 5–6 óra körül fejeződött be, szintén a vörösőrök és a Lenin-fiúk győzelmével. A dunapataji csata a Duna melléki ellenforradalom felszámolásának legvéresebb ütközete volt. Szamuely jelentésében így kommentálta: „Ez volt az első komoly támadás, amely egész állóharccá fejlődött. Utolsó pillanatig védték az állásokat. Mindkét részről elég erős veszteségek."[267] A *Vörös Újság* 300 halottról szóló híradása[268] ugyan nyilvánvaló túlzás, de az ellenforradalmárok tényleges emberveszteség, mintegy 42–48 halott is egyedülálló a Duna melléki ellenforradalom története során.[269]

A dunapataji ütközet elvesztésével a Duna melléki ellenforradalom sorsa megpecsételődött. Szamuely alaptalanul tartott Kalocsa ellenállásától és kért üteget a város ostromához.[270] 23-án éjszaka a kalocsai és Kalocsa környéki ellenforradalmárok jelentős része, mintegy 1500–2500 ember már a déli demarkációs vonal felé menekült, hogy a francia–szerb katonaságtól kérjen menedéket, s hogy egy részük (mintegy 600-an) majd Horthy katonájaként térjen vissza.[271] Horváth Lajos joghallgató a „fehér vezér-

[266]PIA 619. f. 1/1921 – B. 3500. ő.e. 95., uo. 642. f. 1920–IV–1123. ő.e. 16. és *Kiskőrös és Járása,* 1920. jún. 20.

[267]HIL VHP. Hdm. ir. 624/303. sz. 57/10. 140. lt-i j. Vö. uo. visszaemlékezések. Krajovics József (131/68) és Dékán István (134/10. 6.)

[268]*Vörös Újság,* 1919. jún. 27. 6.

[269]VÁRY 48 halott adatait közli (VÁRY: i. m. 42–43.), a dunavecsei járás főszolgabírója 42 főnyi veszteséget említ 1919 őszi jelentésében. (PmL PPSKk vm. Törvényhatósági Bizottságának Közgyűlési jkv-e. 1919. 457. sz. 28–29.)

[270]HIL IV. Hdt. Hdm. oszt. ir. 209. sz. 88/5. 121. lt-i j.

[271]A Duna–Tisza közéről menekültek számát a megye kormányzótanácsi biztosa 1500-ra (PIA 600. f. 3/19. ő.e. II. köt. 526.), a kalocsai érseki könyvtáros több mint kétezerre becsülte (WINKLER: i. m. 143.). KELEMEN Béla, a szegedi kormány minisztere „több ezer" kalocsai és dunapataji menekültről tudott, akik közül mintegy 600-an

kar" Kalocsán maradt tagja telefonon jelentette Fehér ezredesnek, hogy a város megadja magát. 24-én reggel Fehér csapatai, majd az ellenforradalmárok üldözéséből visszatérő Lenin-fiúk minden elllenállás nélkül vonultak be az érseki székhelyre. A hadsereg-főparancsnokság hadműveleti naplójába 1919. június 25-én a következő bejegyzés került: „Kalocsán az ellenforradalom le van verve." Peczkay joggal jelentette: „A parasztlázadás teljes mértékben letörve. Csend és nyugalom van."[272]

A Tolna megyei ellenforradalmat a IV. és a Dunántúlon állomásozó II. Hadtest alakulataiból összeállított mintegy 1500 főnyi különítmény verte le Kellner Sándor vezetésével 25-re.[273]

Az ellenforradalom bukása után a felkelés érintette járásokban a politikai hatalmat és irányítást a karhatalmi csapatok vezetői, a Duna bal partján Szamuely Tibor, Tolna megyében pedig Krammer Sándor és Lefkovits Vilmos vették át. A hadsereg-főparancsokság és az Igazságügyi Népbiztosság megbízottjainak fő feladata – a tanácshatalom újjászervezése mellett – az ellenforradalom elfogott vezetőinek és itt maradt résztvevőinek felelősségre vonása volt.

Az elfogott ellenforradalmárok és a felkeléssel szimpatizálók ügyeinek kivizsgálása már a fegyveres harcok idején megkezdődött, s július közepéig elhúzódott. Az ítélethozatalban a Tanácsköztársaság igazságszolgáltató szerveinek mindhárom típusa (forradalmi törvényszék, katonai forradalmi törvényszék, rögtönítélő forradalmi törvényszék) részt vett. A Csepeli Forradalmi Törvényszék a Ráckevei, a Kiskunhalasi Forradalmi Törvényszék a soltvadkerti, a 3. tengerészzászlóalj Katonai Forradalmi Törvényszéke az akasztói, a Szekszárdi Forradalmi Törvényszékből alakult rögtönítélő bíróság a dunántúli ellenforradalmárok felett ítélkezett. Kiskőrösön a Braun Mór – Lévai Oszkár – Gábor Károly összetételű rögtönítélő törvényszék szolgáltatott igazságot. A csepeli bíróság 3, a tengerészzászlóaljé 2, a szekszárdi 6, a kiskőrösi 3 halálos ítéletet hozott. A legtöbb halálos ítélet a Szamuely Tibor elnöklete alatt működő rögtönítélő forradalmi törvény-

álltak a „nemzeti hadseregbe". (KELEMEN Béla: Adatok a szegedi ellenforradalom és a szegedi kormány történetéhez. 1919. Szeged, 1923. 347–348. és 548.)

[272]MMTVD 6/B. köt. 329. és HIL V. Ő. O. F. Karh. oszt. ir. 1919. jún. 26. 111/21. 89. lt-i j.

[273]A Tolna megyei ellenforradalom leverésének eseményeire lásd ROMSICS Ignác: A Duna melléki ellenforradalom. Bács-Kiskun megye múltjából c. sorozat III. kötete, Kecskemét, 1981 (szerk. Iványosi–Szabó Tibor), ill. némileg rövidítve és jegyzetek nélkül a *Valóság*, 1977/2. számában, 64–65.

szék tevékenységéhez fűződik: Tasson 3, Hartán 1, Solton 14, Dunapatajon 12, Kalocsán 22 ellenforradalmárt végeztetett ki.[274]

Az ellenforradalmi korszak publicisztikájával és történetírásával szemben megállapítható, hogy a forradalmi törvényszékek általában nem találomra válogatott embereket akasztottak vagy lőttek agyon. A letartóztatandó felkelők és szimpatizánsok listáját többnyire a forradalmi csapatokkal visszatérő direktóriumi tagok, illetve korábban a községben tartózkodó politikai megbízottak és nyomozók állították össze. A büntetőeljárás alá helyezetteknek pedig általában csak kis hányadát, a szervezőket és a vezetőket végezték ki, az elfogottak többségét kisebb-nagyobb fegyház- vagy börtönbüntetésre ítélték. A Csepeli Forradalmi Törvényszék két napig hallgatta ki a Ráckevén letartóztatott mintegy két tucatnyi személyt, s közülük csak az ellenforradalom három helyi vezető egyéniségét, egy gazdagparasztot, egy csendőrtisztet és egy huszárfőhadnagyot ítélt halálra. Utóbbi nem volt más, mint Paulheim Elek.[275] Kiskőrösön is csak az ellenforradalom három irányítóját (közöttük Spang főhadnagyot) végezték ki. A letartóztatott másik 38 ellenforradalmár egy részét szabadonbocsátották, egy részét kényszermunkára ítélték, harmadik csoportjuk pedig pénzzel vagy terménnyel válthatta ki magát a büntetés letöltése alól.[276] A 3. tengerészzászlóalj törvényszéke az elfogott 25 Soltszentimre környéki lázadóból ötöt ítélt halálra, a másik húsz lázadó 10–10 évi fegyházbüntetést, ill. 15–15 évi kényszermunkát kapott.[277] E bíróságok munkáját tehát egyaránt jellemezte a forradalmi időszakban érthető és indokolható szigor s a Tanácsköztársaság célkitűzéseihez méltó körültekintő és differenciált ítélkezés.

Nincs pontos képünk azoknak az ellenforradalmároknak a szerepéről és társadalmi helyzetéről, akiket a Szamuely Tibor elnöklete alatt működő rögtönítélő bíróság ítélt halálra. Mindössze a Kalocsán kivégzettek nevét és foglalkozását ismerjük. A Vörös Hadsereg Rögtönítélő Forradalmi Törvényszéke Kalocsán 3 birtokos parasztot, 5 napszámos agrárproletárt, 2 tanítót, 2 kisiparost, 1 joghallgatót, 1 zenészt, 1 uradalmi intézőt és 1 szolgabírót ítélt halálra.[278] Az azonban kiderül a forrásokból, hogy az

[274]A kivégzettek számát egy-két fős eltéréssel egybehangzóan adják meg a következő források: VÁRY: i. m. 4., 39, 42–43., 80–81. és 85., PmL PPSKk vm. Törvényhatósági Bizottságának Közgyűlési jkv-e 1919. 457. sz., valamint *Az Ellenforradalmár*, 1939. júl. 7.

[275]SARLÓS: i. m. 131. és FARKAS: i. m. 78.

[276]*Kiskőrös és Járása.* 1919. dec. 21.

[277]PIA 605. f. II/29. ő.e. 59. és *Váry:* i. m. 79.

[278]*Kalocsai Néplap*, 1919. szept. 10. és *Winkler:* i. m. 145.

ellenforradalom legfőbb helyi szervezői és irányítói sem Solton, sem Dunapatajon, sem Kalocsán nem voltak a kivégzettek között. Ők idejében a déli demarkációs vonalon túlra menekültek. Jogos büntetésük alvezéreikre, a mozgalom egyszerű résztvevőire – s a kalocsai statisztika szerint –, az ellenforradalomba valószínűleg csak belesodródott egyszerű földmunkásokra hárult. Az igazságszolgáltatás tehát ezeken a helyeken átcsapott szigorú példastatuálásba, ami részben céltévesztett, ilyen mértékben szükségtelen, s hosszabb távon a munkásmozgalom szempontjából is káros hatású volt. Az ellenforradalom egyszerű résztvevőinek védelmében és a különböző alakulatokhoz és különítményekhez tartozó katonák és vörösőrök önkényeskedései (nyomozással megbízott személyek bíráskodása, verések, saját célokat szolgáló sarcolások stb.) ellen, melyek a nyomozási és bírósági eljárások kísérőjelenségei voltak, egyébként mind a helyi (például a megye kormányzótanácsi biztosa), mind az országos vezetők (Vágó Béla, Korvin Ottó, s összekötő irodáján keresztül valószínűleg maga Kun Béla is) felemelték szavukat.[279] Az önkényeskedéseknek július elejére így sikerült

[279] A megyei direktórium és a maga tiltakozásáról Joanovits kormányzótanácsi megbízott július elején így számolt be a megyei Munkástanács ülésén: „Én a vármegyei direktórium nevében a terrorcsapatok viselkedésével szemben óvást emeltem, mert a maguk szervezetlenségében és tudatlanságában igazán ártatlan vagy a mozgalomban való részvételre csak rákényszerített egyszerű proletárok legsúlyosabb felelősségre vonásának semmi értelme nem lett volna." (PIA 600. f. 3/19. ő.e. I. köt. 527.) – Korvin Ottó június legutolsó vagy július legelső napjaiban kérte Kalocsára küldött táviratában a „különböző rögtönítélő bíróságok kilétének" megállapítását és tevékenységük kivizsgálását (PIA 606. f. 1/2. ő.e. 41.), Vágó Béla pedig július 4-én lépett fel az önkényeskedések ellen. (B-KmL Kalocsa. Kig. ir. 2449/1919.)

A Tanácsköztársaság alatti forradalmi terror hibáival kapcsolatos véleményét Kun Béla 1932-ben, éppen Szamuelyre emlékezve, így foglalta össze: „A terror alkalmazásának megvolt az a hibája is Magyarországon, hogy nem abban az irányban alkalmaztuk, ahova elsősorban kellett volna irányulnia. Nem azok ellen alkalmaztuk elsősorban a terrort, akik az ellenforradalom mögött álltak, mint annak szervezői, hanem akik a frontjában voltak az ellenforradalomnak." (KUN Béla: Válogatott írások és beszédek. Sajtó alá rend. Vass Henrik, Friss Istvánné, Szabó Éva. Bp., 1966. II. köt. 249.) Hogy Kun itt a Szamuely elnöklete alatt működő bíróság tevékenységére s jelesen a Duna menti kivégzésekre is gondolt (vagy talán főleg azokra gondolt), s hogy bírálata nem egyszerűen utólagos mentegetőzés, azt a következő tények valószínűsítik. Június 23-án az egyik Tolna megyében harcoló különítmény a következő táviratot kapta a IV. Hadtest parancsnokságától: „Kun Béla összekötő irodája szerint Pakson a nyugalom helyreállt, amennyiben a lakosság nyugodtan viselkedik, kíméletesen és tapintatosan eljárni." (HIL IV. Hdt. Hdm. ir. 209. sz. 88/5. 121. lt-i j.) Hogy a IV. Hadtest parancsnoksága valóban Kun irodájától kapott információt és instrukciót továbbított, azt az bizonyítja, hogy ugyanazon az iktatószámon, amelyet az

gátat vetni, a Szamuely elnöklete alatt működő rögtönítélő forradalmi törvényszék által felakasztatott vagy agyonlövetett szegényparasztokon azonban már természetesen nem lehetett segíteni. A bírósági eljárásokkal párhuzamosan az ellenforradalomban részt vett községeket termény- és készpénz-beszolgáltatásra kötelezték.[280] A hadisarcot egyénekre vetették ki úgy, hogy minden „burzsuj" vagyoni helyzetének megfelelően fizetett. A kivetett sarcot Kiskunlacházán például 450-en, Solton 231-en, Dunapatajon 161-en fizették be. A polgári és paraszti lakosság által befizetendő összeget, illetve a beszolgáltatandó terménymennyiséget és állatszámot a teljhatalmú megbízottak parancsára a településenkénti munkástanácsok, illetve azoknak egy különbizottsága állapította meg az illetők vagyoni helyzetét alapul véve. A Dunapatajon kivetett 1 millió koronát például 161 ember 300 és 7500 korona közötti tételekben fizette be. A hadisarckivetés Duna–Tisza közén nem váltott ki nyílt elégedetlenkedést, a történtek után senki sem mert szembeszegülni a végrehajtó katonákkal és vörösőrökkel. Június végi és július eleji jelentések beszámolnak arról, hogy az állatok és az élelmiszerek Budapestre szállítása zavartalanul bonyolódott.[281] Az újabb és minden eddiginél súlyosabb kényszerű beszolgáltatás tovább fokozta a birtokos parasztságnak és egyéb kispolgári rétegeknek a Tanács-

idézett távirat fogalmazványa kapott, Szamuelynek az a távirata is megtalálható, amelyben a Kalocsa elleni ostromhoz ágyúkat kért, s melyet Kun Béla irodájához intézett. A IV. Hadtest tehát egyidejűleg kapta meg Szamuely táviratát és a fentiek szerint továbbított szóbeli utasítást. Bár ennek szinkron írásos nyoma nem maradt, aligha kétséges, hogy Kunnak, pontosabban „összekötő irodájának" a balparti ellenforradalmárok megbüntetésével kapcsolatban is hasonló intenciói voltak. Ezt valószínűsíti a IV. Hadtest parancsnokságának az a 26-i távirata (a dunapataji és kalocsai kivégzések 23-án, 24-én és 25-én történtek), amely a hadsereg-főparancsnok utasítására hivatkozva minden magyarázatot és indokolást mellőzve Szamuelyt visszahívta, a „Szamuely-csoport parancsnokságot" pedig feloszlatta. (A táviratot közli: *Kalocsa és Vidéke.* 1918–1919. i. m. 195.) E dokumentumok alapján feltételezhető, hogy amikor említett 1932-es írásában Kun Szamuely állítólagos tanácskongresszus utáni szavaiként idézte, hogy „többet egyetlen parasztot sem szabad halálra ítélni, nem azok csinálják az ellenforradalmat, akik nyíltan jönnek ellenünk, hanem a kunfiak és weltnerek", voltaképpen nem önkritikát idézett, hanem saját kritikáját adta Szamuely szájába.

[280] A járási főszolgabírók utólagos kimutatásai szerint a 17 településben összeszedett hadisarc a következő tételekből tevődött össze: 7 689 679 korona készpénz, 1536 db szarvasmarha, 698 db. sertés, 11 423 db baromfi, 48 570 db tojás és 65 q zsír. (PmL PPSKk vm. Törvényhatósági Bizottságának jkv-e. 1919. 457. sz. 32–33.)

[281] PIA 609. f. 35/1919. sz. nélk. 1. ő.e. 29., 32–35., 39. és 45–46.

köztársasággal szemben táplált ellenséges érzelmeit. Az is feltételezhető, hogy néhol zavarokat okozott a termelésben, az adott helyzetben mégis érthető intézkedés volt – a budapesti proletariátus júliusi élelmezési helyzete tette indokolttá.

Az ellenforradalom hatása a Tanácsköztársaság legfelsőbb vezetésének döntéseire

Mint a júniusi erőviszonyok kifejezője, a Duna melléki ellenforradalom két vonatkozásban is hatást gyakorolt a Magyarországi Tanácsköztársaság legfelsőbb vezetésére, annak döntéseire. Egyrészről egyértelművé tette a forradalom vezetői előtt, hogy a „vidék" nem akar és nem is fog részt vállalni a Vörös Hadsereg emberanyag-utánpótlásának biztosításában, s ennyiben egyik motiváló tényezője volt a június 29-i feltétel nélküli visszavonulást elrendelő döntésnek. Feltételezhető, hogy a pártvezetőségi ülésnek, s a június 19-i Kun-referátumnak a második Clemenceau-jegyzékre adott kitérő válaszai mögött – a diplomáciai időhúzás mellett – az elrendelt és 18-án már „megkezdődött" sorozás eredményeire való várakozás is meghúzódott. Az pedig biztos, hogyha 20-án és 21-én nem a terjedő felkelésről, hanem a sorozás kedvező fogadtatásáról és tömeges jelentkezésekről tettek volna jelentést Kunnak, egészen más pozícióból tárgyalhatott volna Clemenceau-val, majd 23-tól Pellé tábornokkal. Ebben az esetben a magyar csapatok garancia nélküli visszavonásának megkezdését június 30-ban megállapító Pellé-diktátumra a Forradalmi Kormányzótanács friss hadosztályok bevezetésével válaszolhatott volna. Módja lett volna a „feltételek" kiharcolására. A Duna–Tisza közéről azonban nem ezt jelentették, s ami minimumra csökkentette a külpolitikai követelőzés belpolitikai biztosítékait: június 24-én Budapesten is ellenforradalom tört ki. Ebben a helyzetben – miután Kun június 25-i kétségbeesett táviratait Párizs válaszra sem méltatta – a 28-i pártvezetőségi és a 29-i kormányzótanácsi ülés nem hozhatott más döntést, mint amit hozott, hiszen utánpótlás nélkül az északi front képtelen lett volna a 30-a után várható cseh ellentámadást feltartóztatni, vagy legalábbis nagyon kétséges lett volna egy ilyen összecsapás kimenetele.[282] A Szövetséges Központi Intéző Bizottság

[282] A június végi visszavonulás elhatározását és a döntés diplomáciai hátterét részletesen ismerteti HAJDÚ: i. m. (1969) 274–289. és 307. Vö. KIRSCHNER Béla: Az 1919-es visszavonulás kérdéséhez. *Kortárs,* 1970/1. sz. 96–102.

június 30-i ülésén ilyen értelemben hangoztatta Kun, hogy a feltétel nélküli visszavonulásnak „az ellenforradalommal való teljes leszámolás [. . .] volt az egyik indoka", hogy a biztosíték nélküli visszavonulás álláspontjához való csatlakozására „. . . nem a külpolitika, nem a nemzetközi forradalom állása késztetett, hanem a belső dezorganizáltságunk".[283] Az ország belső helyzetének a döntés meghozatalában játszott szerepének ez az abszolutizálása nyilvánvaló túlzás, hiszen hozzájárult ahhoz Párizs magatartása, mindenekelőtt 25-i hallgatása csakúgy, mint Lenin józanhangú üzenete vagy a nemzetközi forradalom kiterjesztésére hivatott bécsi felkelés kudarca. Ugyanakkor belpolitikai helyzetünk valóban nem engedte meg a „harcosabb kiállást" s ennyiben a június 28-i, ill. 29-i döntés a Tanácsköztársaság reális lépésének tekinthető.

Másrészről a Duna melléki ellenforradalom tényeiből, ideiglenes győzelmének körülményeiből levonható, s a forradalom vezetői által bizonyára le is vont tanulságok hozzájárulhattak ahhoz, hogy a pozsonyi egyezmény aláírása után rendelkezésre álló egy-két hetet a Forradalmi Kormányzótanács a Tanácsköztársaság belső helyzetének megszilárdítására igyekezett felhasználni. A politika július eleji változtatási szándékainak két sarkpontja, a közigazgatási és karhatalmi apparátus megtisztítása, s különösen a falu alsó rétegeinek leválasztása és szembefordítása a közép- és gazdagparasztsággal (parcellázás) olyan célok voltak, amelyeknek megvalósítása jelentős mértékben javított volna a Tanácsköztársaság belpolitikai perspektíváin, kedvező irányba változtatta volna meg az ország osztályerőviszonyait, s ezzel egy újabb, a Duna melléki ellenforradalomhoz fogható felkelés győzelmének a lehetőségét is megszüntette volna. A július eleji tervek és határozatok végrehajtására azonban a rendelkezésre álló idő alatt és az adott körülmények között csak részlegesen került sor. Sem az agrárrendeletet, sem a vallásügyi intézkedéseket nem módosították, s a közélelmezési helyzetet már-már kilátástalanná tevő gazdasági és külpolitikai feltételek sem változtak. A belső erőviszonyokon ezért nem sikerült érdemben javítani.[284] Sőt – legalábbis a Duna–Tisza közén – júliusban tovább tartott a proletárdiktatúra adott formájából való kiábrándulásnak, s ezzel a forradalom tömegbázisa csökkenésének májusban elkezdődött folyamata.

[283] KUN: i. m. 405.

[284] Lásd erre HAJDÚ: i. m. (1969) 310–312. – A Duna melléki ellenforradalom és a július eleji reformkísérletek közötti összefüggésre: *Népszava,* 1919. júl. 2. 5.

A júniusi válság megszüntetésére és a Tanácsköztársaság leszűkült tömegbázisának kiszélesítésére hivatott július eleji reformelképzelések közül a Duna–Tisza közén különösen a tanácsok és vörösőrség átszervezésére, valamint a propaganda fokozására fordítottak gondot. A munkástanácsok és direktóriumok átszervezésének ismételt napirendre tűzése főleg a Duna melléki ellenforradalom által érintett járásokban volt elkerülhetetlen, ahol az események több község tanácsapparátusát is szétzilálták. Az ezzel kapcsolatos teendőket Lévai Oszkár, a kiskőrösi járás ideiglenes katonai parancsnoka és politikai vezetője fejtette ki július eleji beszédében. „A vidéki munkástanácsokat sürgősen reorganizálni kell. A megbízottakra hárul az a feladat, hogy sürgősen távolítsák el a kispolgári elemeket a munkásság önkormányzatából. Az egész életét egy mesternél letöltő ipari munkás, az újonnan a pártba lépett földmunkás csak akkor engedhető be a munkástanácsba, ha fölül tud emelkedni a családi és helyi érdekeken" – foglalta össze a *Népszava* a Forradalmi Kormányzótanács elgondolásával egybevágó koncepciót.[285] Új tanácsok alakultak többek között Kalocsán, Kiskőrösön, Soltvadkerten, Hartán, Apostagon, Dunapatajon, Homokmégyen és Szakmáron. Összetételükről nem áll rendelkezésünkre olyan egzakt forrásbázis, mint amilyen alapján az áprilisi választásokat elemeztük. Néhány szórványadat azonban arra utal, hogy a Duna–Tisza közi valóság ismét szembeszegült az elvileg helyes központi elgondolással. A tanácsokból és direktóriumokból ugyanis sokszor éppen azok maradtak ki, akik eddig a Forradalmi Kormányzótanács leghűségesebb követői voltak, s azok a „mérsékeltek" kerültek be, akik kisebb-nagyobb mértékben maguk is hozzájárultak a júniusi válság helyi előidézéséhez. A három tagú dunapataji direktóriumból kimaradt például Bencze József, bekerült viszont egy „vagyonos" birtokos paraszt. A direktórium elnöke pedig az a Karácsonyi Károly lett, aki júniusban Benczét és társait támadva a kisgazdákkal lépett szövetségre.[286] Az új direktórium „mérsékelt" jellegét bizonyítja a régi képviselőtestület augusztus 7-i jegyzőkönyve is, amelyben az elöljárók köszönetüket fejezték ki a „most lelépő direktórium tagjainak", amiért „. . . működésük néhány hete alatt mindig a legnagyobb rendet, békességet

[285] *Népszava,* 1919. júl. 2. 5.

[286] B-KmL Dunapataj. Közgyűlési jkv. 1919. júl 6. és PmL PPSKk vm. Direktóriumának eln. ir. 111–112.

tartották fenn, és intézkedéseikkel a lakosságot sohasem hívták ki".[287] Kalocsán a katonai diktatúra július 15-i felfüggesztése és a rendet biztosító Peczkay-zászlóalj tiszai frontra távozása után választották újjá a tanácsszerveket és a pártvezetőséget. A direktóriumból kimaradt mind Dóra, mind Klein, akik ellen májusban a párt bizalmatlanságot szavazott. A direktórium új elnöke Kovács Mátyás párton kívüli járásbíró lett, aki ugyan az ellenforradalomban nem kompromittálódott, de a proletárdiktatúra szimpatizánsának sem nevezhető. A Szocialista Párt helyi vezetőségébe pedig Rigó Ferenc kőműves és Lipich Dezső ügyvéd mellé azt a törvényszéki elnököt (Bakos Gézát) választották, akiről már április végén azt jelentették a politikai nyomozók, hogy társaival együtt „a reakció felé hajlik".[288] Hasonló választási eredmények születhettek másutt is. Erre utal az, hogy a szakmári munkástanács 10 tagját a helyét augusztusban elfoglaló elöljáróság „meghívta a képviselőtestületbe", hogy a július 4-én megalakult soltvadkerti direktórium elnöke az a Nyúl András lett, aki május elején a birtokos parasztokkal együtt a községházára támadt, s az akkori direktóriumot lemondatta, hogy a kiskőrösi direktórium tagjairól július 14-én ezt jelentették: „. . . nem működnek úgy, ahogy kellene, mert nem gátolnak meg semmi féle olyan dolgot, ami a tanácskormány ellen van".[289]

A tanácsszervek átalakítása mellett megkezdték megbízható vörösőrségek szervezését. Lévai elgondolása szerint minden falu karhatalmi őrsének idegenekből kellett volna összetevődni, s természetesen a csendőrség kizárásával. A vörösőrségek „retablírozását" és átszervezését július közepén több településben elhatározták, néhol meg is kezdték, a rendelkezésre álló rövid idő alatt azonban sehol sem fejeték be.[290]

A röpiratok és brossúrák terjesztésének újabb kampányával, valamint a népgyűlések és ismeretterjesztő, politikai előadások számának növelésével a tájékozatlan és félrevezethető proletárrétegek felvilágosítását, a forradalom valódi céljainak bemutatását, ill. a szervezett munkásság ideológiai felkészültségének fejlesztését szerették volna elérni. A proletárokkal és a

[287] Dokumentumok, 657.

[288] Kalocsa és Vidéke 1918–1919, i. m. 182. és ROMSICS: Kalocsa társadalmi-politikai viszonyai, i. m. 358.

[289] B-KmL Szakmár. Közgyűlési jkv. 1919. aug. 20., PIA 619. f. 1/1920 – B. 984. ő.e. és uo. 603. f. 1/1107. ő.e.

[290] *Népszava,* 1919. júl. 2. 5., Dokumentumok, 618–619., HIL V. Ö. O. F. Karh. oszt. ir. 111/21. 95. lt-i j. és PIA 603. f. 1/1025. ő.e.

diktatúra ellenségeivel egyaránt be kell láttatni – hangsúlyozta Lévai –, hogy „a proletárdiktatúra szilárd alapokon nyugszik". A július eleji elhatározások közül ez, a propaganda fokozása volt az, ami legáltalánosabban elterjedt az egész térségben. A Szellemi Termékek Országos Tanácsa új fiókokat állított fel, a régieket friss propagandaanyaggal látta el, s politikai szónokok járták a vidéket Ceglédtől Soltig és Kalocsától Kiskunhalasig.[291]

A március végén és április elején kiadott társadalmi rétegek politikai orientálására képes alapvető rendeleteket azonban nem korrigálták (mindössze a szesztilalmat oldották fel július 23-án), s az élelmezési és ellátási problémákon sem sikerült javítani. Ellenkezőleg, a térség keleti felében a már júniusban válságos helyzet tovább romlott. „A közellátás úgyszólván teljesen csődöt mondott, mert semmiféle ellátás nincs" – jelentette a Belügyi Népbiztosság egyik megbízottja július 18-án Ceglédről.[292] De a minden addiginál nagyobb mérvű beszolgáltatási kötelezettség következtében a térség nyugati feléből is „eltűnt az élelem".[293] Júliusban már nemcsak a civil lakosság szegényebb és bérből élő rétegei, hanem a katonák is éheztek. Elegendő zsírral, hússal és kenyérrel sem a déli demarkációs vonal mentén, sem a tiszai fronton állomásozó csapatokat nem tudták ellátni, s ez jelentős mértékben okozója lett a Vörös Hadsereg egyes alakulatai demoralizálódásának. A kiskunhalasiak nem ették meg a szárított főzeléket, a 2. hadosztály kötelékébe tartozó kétezer Ókécskén állomásozó katonát pedig július 13-án „zendülés elkerülése végett" szabadságolta parancsnokuk.[294]

Élelem persze – mint júniusban – még mindig volt. Egyes gazdák száz mázsányi gabonát, több száz tojást és egyéb élelmiszert rejtegettek.[295] Piacra azonban nem vitték készleteiket, s feketén is horribilis árakat követeltek. Júliusban 1 kg szalonna 3–400 koronába, 1 hízott liba 7–800 koronába, 1 pár tyúk 5–600 koronába került, miközben egy földmunkás hivatalosan havi 1000 korona körül, egy közalkalmazott pedig 480 és 2600 korona között keresett, s a legjobban fizetett vöröskatonák is csak 2000–3500 korona zsoldot kaptak.[296] A helyzet azonban még a fenti

[291] *Népszava,* 1919. júl. 2. 5., valamint Dokumentumok, 620. és 623.

[292] PIA 603, f. 1/1128. ő.e.

[293] Uo. 600 f. 3/19. ő.e. 544.

[294] Dokumentumok, 602., 628. és SZABÓ László: i. m. 133–134.

[295] Dokumentumok, 609–610.

[296] Az árakra: HIL Szegedi HM. 3. (hírszerző) oszt. ir. 55/1919. (761. csomó), a földmunkások nyári béreire: Tanácsköztársasági Törvénytár. i. m. V. köt. 128–130.,

arányok jellemezte állapotnál is súlyosabb volt, hiszen a Tanácsköztársaság „fehér pénzben" fizetett, a gazdák pedig „kékpénzt" kértek. A Kormányzótanács a „kékpénz" bevonásával, a kecskeméti és a ceglédi vezetők helyi forgalmú váltópénzek kibocsátásával próbáltak a viszonyokon enyhíteni – komolyabb eredmények nélkül.[297] A június végi és júliusi elégedetlenkedés okait magyarázó jelentésekből úgyszólván nem hiányozhatott a pénzmizéria felemlegetése. Kiskőrösön „. . . a kék pénzzel való vásárlás úgy elharapózott, hogy ott lehetetlenség valamit fehér pénzért vásárolni"; Kalocsán „. . . anarchikus állapotok lesznek és munkabeszüntetéssel fenyegetőznek, ha nem viszünk aprópénzt" stb.[298]

Nagyban javított volna a viszonyokon az aratás és a cséplés gyors befejezése, s a termés nagyarányú rekvirálása. A gabonát még csak learatták, a cséplés és az őrletés megindulásának azonban több akadálya is volt. A települések egy része (például Kecskemét, Apostag) nem kapott elegendő szenet, s tartalékuk sem volt. Ezeken a helyeken tehát ezért is késett az új kenyér.[299] A települések másik részének volt szene, itt azonban a gazdák szabotálták a cséplést és az őrletést. Úgy gondolkodtak, hogy a Tanácsköztársaság napjai most már valóban meg vannak számlálva, s ezt a rövid időt „lábon" vagy „keresztben" is kibírja a termés. Július közepén ezért a kiskunhalasi vezetők „szükségcsépléseket" rendeltek el, azaz egy-két szocializált birtok termését kirendelt munkásokkal csépeltették el. A volt tulajdonosokat kötelezték, hogy gondoskodjanak a munkások élelmezéséről.[300] A ceglédi vezetők szabaddá tették az őrletést, azaz feloldották a termelőket a beszolgáltatási kötelezettség alól, s lehetővé tették a szabad piaci értékesítést. Az eredmény: két nap alatt 5 vagon búzát és rozsot szállítottak a malmokba. Akinek volt nélkülözhető ruhája vagy egyéb iparcikke, ill. aki rendelkezett „kékpénzzel", vásárolhatott.[301] Másutt azonban nem hoztak ilyen rendelkezéseket. A gabona a földeken állt, a termelők titokban csépelték, ill. saját szükségletük biztosítása érde-

a közalkalmazottak június 18-tól érvényes béreire: uo. 27–30., a vöröskatonák zsoldjára és egyéb juttatásaira: uo. I. köt. 37–39. és IV. köt. 11–13.

[297] Dokumentumok, 501–503., OL L. 1. 1919–13–6920. sz. és PmL Nagykőrös. Direktórium ir. 12476/1919.

[298] PIA 603. f. 1/1107. ő.e. és uo. 609. f. 1/3681. ő.e. Vö. B-KmL Kalocsa. Kig. ir. 2720/1919., PIA 605. f. II/29. ő.e. 90. és uo. 619. f. 1/1920 – B. 84. ő.e.

[299] OL L. 17. 3971/1919.

[300] Dokumentumok, 621.

[301] *Népakarat,* 1919. júl. 16.

kében – az ellenőrzést megkerülendő – visszatértek a nyomtatásos módszerhez.[302]

A szesztilalom feloldásának és a propagandaelőadások érveinek hatása eltörpült az élelmiszerhiány és a pénzmizéria hatása mellett. A munkásság júliusi hangulatát ez utóbbiak határozták meg. Éhesek, s ezért fásultak és kiábrándultak voltak – jobban, mint júniusban. Nemcsak a szegedi ellenforradalmi kormány hírszerzői és a Szegedre menekülők jelentették, hogy a „lakosság", a „nép", s néha kifejezetten a munkásság „hangulata a kormány és a vörös hadsereg ellen igen elkeseredett", hogy „erős antibolsevista áramlat észlelhető", hogy „különösen Kecskemét, de az egész Duna–Tisza közi lakosság kommunista ellenes",[303] hanem a budapesti kormány megfigyelői is. Kecskeméten „a lakosság és a munkásság hangulata ellenszenves", Kiskunmajsán „a munkásság között igen elkeseredett a hangulat, a földmunkásság a párthelyiséget, valamint a gyűléseket nem látogatja".[304] A propagandaelőadások már csak azért sem változtathattak a proletárok hangulatán, mert a gyűlésekre és előadásokra nagyon kevesen mentek el, ill. előfordult, hogy el sem mentek, s az előadásokat nem lehetett megtartani.[305] Különösen nagy volt az elkeseredés és a lehangoltság a Duna melléki ellenforradalom leverését követő megtorlások és rekvirálások által érintett településeken, amivel az említett megyei és országos vezetők mellett a helyi szociáldemokraták többsége sem értett egyet,[306] valamint a katonaság által leginkább „felélt" Tisza menti helységekben, mindenekelőtt Cegléden. A júniusi incidensek után Cegléden katonai diktatúrát léptettek életbe. A városnak külön katonai parancsnoka volt Gábor Mózes személyében. Július 17-én már nem a direktórium tagjait, hanem őt verték meg a zsírhiány miatt tüntető asszonyok.[307] A Belügyi Népbiztosság másnap jelentő megfigyelője így jellemezte a proletárdiktatúra áprilisi osztálybázisát: „. . . a szakszervezetekben rendkívül nehéz a munka, mert a

[302] B-KmL Kecskemét. Kormányzótanácsi biztos ir. sz. nélk. (853.)

[303] HIL Szegedi HM. 3. (hírszerző) oszt. ir. 55/1919., uo. 5.a. oszt. ir. 802/1919. és 1660/1919. (761. csomó), valamint OL K. 573. 50/1919. (1. csomó)

[304] HIL V. Ő. O. F. Karh. oszt. ir. 1919. júl. 23. 111/25. 115. lt-i j. és PIA 619. f. 1/1921 – B. 2786. ő.e. (olvashatatlan aláírású mérnökbiztos júliusi jelentése).

[305] Dokumentumok, 624–625. és 638–639., valamint ROMSICS: Kalocsa társadalmi-politikai viszonyai, i. m. 359.

[306] Iratok, 352., PmL PPSKk vm. Kormányzótanácsi biztosának ir. Dunavecsei j., PIA 619. f. 1/1920 – B. 1949. ő.e. és uo. 1/1920 – B. 113. ő.e. I. köt. 53. és 135.

[307] PmL PPSKk vm. Törvényhatóság Bizottságának jkv-e. 1919. 457. sz. és NAGY Dezső: i. m. 70.

legtöbb tag csak azért lépett a szervezetekbe, hogy ezen az úton magának előnyöket biztosítson. Különösen fennáll ez a vasutasoknál, melynek 1243 tagja közül igen sokra egyenesen rá lehet mondani, hogy ellenforradalmár, mert kijelentik, hogy úgysem soká lesz szükség a szervezeti tagkönyvekre, amikor majd egyenesen odadobják a szervezet vezetőségének könyvecskéiket. Hasonlóan áll a helyzet a többi szervezetekben, hol csak azért tag, hogy dohányt, sört, meg más hasonló dolgokat kapjanak. [. . .] A munkásság elégedetlen helyzetével, amely különösen a földmunkásságnál érezhető leginkább . . ."[308]

A szociáldemokrata vezetők május végén, júniusban kezdődő „visszavonulása" júliusban általánossá vált. „Én nem vagyok kommunista, csak szocialista" – hangoztatták, s ha mindannyian nem is mondtak le formálisan, egyszerűen nem jártak be hivatalukba, vagy beteget jelentettek.[309] Nemcsak a falvak és a falusias mezővárosok tanácsszervei bénultak meg, hanem a néhány száz fős régebb óta szervezett munkásbázissal rendelkező mezővárosoké is. Cegléd párttitkára július 22-én kérelmet intézett a Hadügyi Népbiztossághoz, hogy a Ceglédről bevonult munkásokat engedjék haza, mert „. . . akik idehaza vannak, dolgozni nem akarnak, [. . .] az utóbbi időben úgyszólván lehetetlen valami funkció betöltésére, munka elvégzésére megbízható elvtársakat találni".[310] Iványi, Kiskunfélegyháza kormányzótanácsi biztosa a júliusban sorozottak egy részének felmentését kérte a hónap elején, mert – mint jelentette – „. . . különben munkámban lehetetlenné vagyok téve". Noha a júliusban sorozottak bevonultatására nem került sor, Kiskunfélegyháza vezetői velük sem voltak urai a helyzetnek. Héderi Antal ismét felmentését kérte, s Iványi, aki május végén még maradásra bírta társát, ezúttal maga is arra kérte a munkástanácsot, hogy „engedje el pihenni".[311]

Egy kissé felvillant még a proletárok lelkesedésének tüze, midőn a Vörös Hadsereg július közepén átkelt a Tiszán és győzelmesen vonult a hátráló román hadsereg után. Ez azonban valóban csak egy-két napig tartott, a július 24-i román ellentámadás sikerei, s a Vörös Hadsereg kezdődő bomlása ismét a teljes reményvesztettség állapotába süllyesztették a forradalom egykori híveit. A térség keleti felét elözönlötték az egyre

[308] PIA 603. f. 1/1128. ő.e.

[309] *Félegyházi Proletár*, 1919. júl. 13.

[310] PmL Cegléd. Direktórium ir. 2194/1919.

[311] B-KmL Kiskunfélegyháza. Kormányzótanácsi biztos ir. szám nélk. (56.) és *Félegyházi Proletár*, 1919. júl. 15.

fegyelmezetlenebb csapatok, sok volt a katonaszökevény. Rémhírek terjedtek arról, hogy vége a diktatúrának, hogy Kun „12 üléses repülőt tart készenlétben", hogy Szamuely „két láda aranyat tulajdonított el" stb.[312]

A Tanácsköztársaság-ellenes középrétegek július utolsó napjaira megkönnyebbültek, fellélegeztek, s néhány helyen meg is élénkültek. Kiskunfélegyházán statáriumot rendeltek el, Kalocsán plakátokon szólították fel a lakosságot, hogy ne higgyen a rémhíreknek és a rémhírterjesztőknek.[313] Megtörténhetett, hogy Káva község 120–150 főnyi kaszákkal, kapákkal felfegyverzett lakosa betört az ott tartózkodó katonai parancsnokok lakásába, megverte őket, s a náluk lévő 22 ezer korona zsoldpénzt elrabolta. A vörösőrség és a szomszédos szobákban tartózkodó tanácstagok óvakodtak mutatkozni és közbelépni.[314] Jánoshalmán pedig már meg is próbálták ismét kezükbe venni a hatalmat. A még 6-án lemondott munkástanács és direktórium újraválasztását 27-ére tűzték ki. Az összegyűlt tömegben – mint a jelentés mondja – „. . . sokan voltak kommunizmust gyűlölő gazdák, s azok ellene beszéltek az úgynevezett proletárdiktatúrának". Nem is eredménytelenül, mert – noha a Délvidéki Direktórium emberei és a vörösőrök „több jómódú polgárt" letartóztattak – a munkástanácsba „többnyire burzsoák kerültek be". A Délvidéki Direktórium az új szervek felfüggesztéséért sürgönyzött a Belügyi Népbiztosságnak, válasz azonban már nem érkezett.[315]

Július 29–30-ra teljessé vált a bizonytalanság. Noha a helyi lapok – mintha mi sem történt volna – továbbra is optimizmustól sugárzó cikkeket közöltek, ezeknek már senki sem hitt, valószínűleg maguk a cikkírók sem. Erre utal többek között a ceglédi *Népakarat* főszerkesztőjének „tudathasadása", aki 30-án még cikket írt arról, hogy a „vigyorgó burzsoá pofákra rá fog fagyni a kárörvendő mosoly", ezt leadta a szedőknek, majd kocsit rekvirált, s 31-én már Budapesten volt. Ha a posta még dolgozott, ott olvashatta a lap augusztus 1-i számát, melyben cikke megjelent.[316]

Ha a bizonytalan és labilis helyzetnek nem is, a budapesti kormányválsággal kapcsolatos találgatásoknak a Forradalmi Kormányzótanács lemondását és az ún. szakszervezeti kormány megalakulását bejelentő augusztus 1-én érkező táviratok és a 2-i lapok vetettek véget.

[312] PIA 605. f. II/29. ő.e. 105. és 217., uo. 609. f. 12/sz. nélk. 35. ő.e. és LIPTAI: i. m. (1968) 452–453.

[313] RÁCZ: i. m. 38. és ROMSICS: Kalocsa társadalmi-politikai viszonyai, i. m. 359.

[314] HIL V. Ö. O. F. Karh. oszt. ir. 1919. júl. 22. 111/25. 114. lt-i j.

[315] PIA 606. f. 3/6. ő.e. 646. és uo. 642. f. 1920–IV–99. ő.e.

[316] *Népakarat*, 1919. aug. 1. és PIA. 622. f. 1920 – B. 1142. ő.e.

IV. AZ ELLENFORRADALOM HATALOMRAJUTÁSA

A Forradalmi Kormányzótanács lemondásának és a Peidl-kormány megalakulásának híre általában még augusztus 1-én este megérkezett a Duna–Tisza közi városokba. Széleskörűen ismertté azonban csak 2-án váltak a fővárosi események, részben a budapesti és helyi lapokból, részben pedig a kormányváltozást bejelentő sebtében készített plakátokból. A Peidl-kormány és a párttitkárság egybehangzó táviratainak értelmében[1] egyelőre minden munkástanács és direktórium a helyén maradt, s bármiféle átszervezés nélkül biztosították a rendet és képviselték az új kormányhatalmat. A munkáshatalom perspektíváit illetően azonban különbözőféleképpen értékelték a tiszai fronton és Budapesten történteket. Augusztus 2-i felhívásában a kecskeméti munkástanács hangsúlyozta, hogy „. . . ennek a változásnak csak kifelé, a külpolitikában van jelentősége, mert befelé a munkásság továbbra is kezében tartja a hatalmat, s azt mindenkivel, minden törekvéssel szemben feltétlenül megtartja és megvédi".[2] Így értelmezték az eseményeket Kiskunhalason és részben Kiskunfélegyházán is. A proletárvezetők másik része kevésbé volt optimista. A nagykőrösi direktórium elnöke már a 2-i népgyűlésen olyan kijelentést tett, hogy „. . . nekik, akik a nagykőrösi proletárok és polgárok bizalmából e város ügyeit több, mint négy hónap óta intézik, el kell hagyni helyüket". A népgyűlés után szabadon bocsátották a forradalmi törvényszék által elítélt bűnözőket és fogva tartott ellenforradalmárokat, s az áprilisban lefoglalt ékszereket visszaadták tulajdonosaiknak.[3] A kiskunfélegyházi vezetők többsége

[1] A lapokban is megjelent felhívást közli: MMTVD 6/B. köt. 560.

[2] Dokumentumok az 1918–19-es forradalmak Duna–Tisza közi történetéhez (továbbiakban: Dokumentumok). Szerk. Romsics Ignác. Kecskemét, 1976. 644–645.

[3] Uo. 646., PmL Nagykőrös. Polgármester ir. 1648/1925. és PIA 622. f. 1920 – B. 2113. ő.e.

helyén maradt, de a statáriumot elrendelő plakátot katonai parancsnokként aláíró Kovács Mátyás már 2-án elhagyta a várost.[4]

Az augusztus eleji napokban tovább tartott a középrétegek július végi megélénkülése, sőt a kormányváltozás tényéből és a Vörös Hadsereg nyugat felé visszavonuló alakulatainak demoralizáltságából újabb reményeket merítettek. „A lakosság hangulata izzó, amennyiben a volt virilisták igen fennhangon beszélnek velünk, sőt egyik volt szolgabíró kijelentette, hogy a direktóriummal nem áll szóba, ő csak az alispánnal tárgyal" – jelentették 2-án Ráckevéről.[5] Gyónon ugyanezen a napon (tehát még a románok bevonulása előtt) megverték a kommunista vezetőket.[6] Kiskunfélegyházi „bújkáló ellenforradalmárok" elhitették a földmunkásokkal, hogy a részként vagy kommencióként nekik járó gabonát rekvirálni fogják, ezért állt a gabona behordása és a cséplés.[7] Kiskunhalason, „hol egyesek nemzetiségi ellentéteket igyekeztek szítani", egy nemzeti színű és vörös zászlóval fellobogózott autó megjelenése keltett nagyobb izgalmat 2-án. Az autón levő vörös katonák hírei alapján „a kommunizmussal nem szimpatizáló lelkek felszabadultak", s Hódi Géza párttitkárt, aki a nemzeti színű zászlót letépte, inzultálták. A tömeg, melyet a június végi napokban odavezényelt különítmény oszlatott fel, a Himnuszt énekelte, s követelte, hogy a Hódi bántalmazásáért őrizetbe vett iskolaigazgatót bocsássák szabadon. Miután ez megtörtént, a tüntetők szétszéledtek.[8]

A bizonytalanságot fokozta, hogy – megelőzve a kormány 3-i határozatát – az I. Hadtest élén Vágó Bélát augusztus 2-án felváltó Werth alezredes azonnal elrendelte az „újonnan toborzott vörösőrségek lefegyverzését". Fegyverben csak a régi csendőrök maradhattak.[9] Ennek következtében – noha a direktórium még hivatalban volt – Kecskeméten már 2-án este volt csendőrökből álló járőrök járták végig a kávéházakat, s a tiszteket és altiszteket rangjelzéseik felvarrására szólították fel.[10]

Abban, hogy a térség északkeleti szögletében már a Peidl-kormány augusztus 6-i bukása előtt hatalomra került az ellenforradalom, mindezek

[4] *Félegyházi Hírlap*, 1919. aug. 14. és KM Lelt. sz.: 63. 261. 1.

[5] Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből. 1919–1929. Összeáll. Imre Mátyásné, S. Mándi Magda, Szabó Ágnes. Bp., 1964. 21.

[6] PmL PPSKk vm. alispánjának ir. TAGYOB. Gyón.

[7] KM Lelt. sz.: 63. 321. 1.

[8] PIA 619. f. 1/1920 – B. 2390. ő.e.

[9] Uo. 1/1920 – B. 84. ő.e.

[10] *Kecskeméti Közlöny*, 1919. aug. 6. és PIA. 605. f. II/29. ő.e. 107–108.

mellett a román hadseregnek volt döntő szerepe. Az abonyi járásban és Cegléd környékén tulajdonképpen még a kormányváltozás formális kihirdetésére sem volt idő. A ceglédi munkástanács 1-én még ülésezett, de a vörösőrség már nem volt ura a helyzetnek. Éjszaka a vasúti és katonai raktárakat fosztogatta a lakosság és a visszaözönlő katonaság. 2-án délelőtt bevonultak a román csapatok előörsei. A direktórium tagjait hivatalukban találták, akik a román parancsnok felszólítására a város régi főjegyzőjének adták át Cegléd kulcsait. A hatalomátvétel ezzel megtörtént, a proletárvezetők román katonai börtönbe kerültek.[11] A kecskeméti direktórium 3-án délben még jelentett, délután azonban már – noha a románok csak 4-én vonultak be – Császár István csendőrfőhadnagy kezében volt a hatalom, akit Werth alezredes telefonon bízott meg az ideiglenes városparancsnoki teendők ellátásával. Császár elrendelte a szabadkereskedelmi és őrletési tilalom feloldását, érvénytelenítette az ún. fehér pénzt, s utasította a város március 21. előtti polgármesterét, hogy működését haladéktalanul kezdje meg.[12] Sándor István augusztus 4-én foglalta el hivatalát. Ugyanezen a napon a városi tanács valamennyi ügyosztályát, hivatalát és hivatalnokát működésre szólította fel.[13] Császár, Sándor és segítőik gyors munkát végeztek. Jóllehet Pesttel – részben a románok 4-i bevonulása következtében – alig volt összeköttetésük, augusztus 6-án már minden jogelőd és előzmény nélküli „keresztény" és „nemzeti" napilap *(Kecskeméti Közlöny)* jelent meg, amit 4-én írtak és 5-én nyomtak. A lap főszerkesztője az a Kiss Endre volt, aki mint a szentkirályi ellenforradalom egyik vezetője áprilisban Szegedre menekült a felelősségrevonás elől, s Héjassal és Héjjas néhány emberével együtt 2-án estére érkezett vissza a városba.[14] Augusztus 6-ára a forradalom Kecskeméten rekedt valamennyi fontosabb személyiségét elfogták, s gyors ütemben likvidálták a proletárdiktatúra különféle hivatalait is.[15]

[11] SZABÓ László: A bolsevizmus Magyarországon. A proletárdiktatúra okirataiból. Bp., 1919. 171–172. és *Nagy* Dezső: A tanácshatalom története Cegléden. Bp., 1959. 71.

[12] B-KmL Kecskemét. Polgármester eln. ir. 1442/1920. és *Kecskeméti Közlöny*, 1919. aug. 6.

[13] B-KmL Kecskemét. Polgármester eln. ir. 364/1919.

[14] Uo. 369/1919., *Kecskeméti Közlöny*, 1920. jan. 1. és A Rongyos Gárda harcai. 1919–1939. Írta egy Rongyos. év, hely nélk. 49.

[15] *Kecskeméti Közlöny*, 1919. aug. 7. és aug. 14.

Nagykőrösön, ahová 3-án este vonultak be a románok, nem volt ilyen éles az átmenet. „A megszálló hadsereg a bolseviki direktórium elbocsájtásával a polgármestert, valamint [...] a Városi Tanácsot visszahelyezte, a város igazgatásával megbízta" – olvasható az 5-i tanácsülési jegyzőkönyben. A polgármester azonban a nemzeti tanács egykori elnöke volt, akit 1919-ben a közakaratnak engedve neveztek ki a város élére, s aki a direktóriummal is jó kapcsolatban volt, s viszont. Ezért – noha a városi tanács a bolsevizmust elítélte, s határozatot hozott arról, hogy a kommunistákat köteles mindenki feljelenteni – azoknak a tanácsfunkcionáriusoknak, akik az „új rendbe beilleszkedni nem tudnak vagy nem akarnak", Kökény és társai egy napos haladékot adtak arra, hogy a város szolgálatából (és nyilván a városból) büntetlenül eltávozhassanak.[16]

A térség nyugati és délkeleti felében általában közvetlenül a román csapatok megérkezése előtt, s a Peidl-kormány bukásával többé-kevésbé egyidőben, 5-én 6-án vagy 7-én került hatalomra az ellenforradalom. A gyorsaság oka az volt, hogy a nagyobb városok már 5-én és közvetlenül, a falvak pedig „tisztviselőtársaival történt előzetes megállapodás alapján" hivatalát 6-án elfoglaló alispán közvetítésével olyan utasítást kaptak a belügyminisztériumból, hogy „. . . a közigazgatásnál a március hó 21-ét megelőző állapot állítandó vissza".[17] Kiskunfélegyházán és Kiskunhalason, ahová a belügyminisztérium telefonutasítása közvetlenül futott be, ezt egyaránt úgy értelmezték, hogy a polgári demokratikus forradalom helyi vezetőinek is szerepet kell kapniuk. Mint rangidős tanácsnok, Kiskunfélegyházán Dóczy Pál helyettes polgármester írta alá 5-i dátummal a belügyminiszter rendeletét közlő plakátot. Ugyanakkor azonban egy olyan öttagú operatív bizottságot alakított a város ideiglenes vezetésére, amelynek rajta, Toldi Jenő esperesen, valamint a rendőrkapitányon kívül egy asztalosmester és Horváth Zoltán is tagja volt. Noha délelőtt néhány tanácsfunkcionárius még bement hivatalába, 6-án ez a bizottság fogadta a bevonuló román csapatokat, s az első letartóztatásokat is az ő javaslatukra foganatosította a rendőrség és a megszálló alakulat. Mint Kecskeméten Császár, hivatalbalépése után néhány nappal Dóczy is hatálytalanította a

[16] PmL Nagykőrös. Tanácsülési jkv. 1919. aug. 5–8. és PIA 622. f. 1919. – B. 2113. ő.e. I. köt. 79.

[17] KM Plakáttár Lelt. sz.: 63. 265. 1. és PmL PPSKk vm. Törvényhatósági Bizottságának jkv-e. 1919. dec. 6. 457. sz.

kötött kereskedelemre és az őrletési rendre vonatkozó korábbi rendeleteket.[18]

Kiskunhalasra szintén 5-én érkezett meg a belügyminisztériumi utasítás, s ugyanezen a napon iktatták a Sajtóosztálynak azt a *Halasi Munkás*hoz intézett táviratát is, amelyben arról éresültek a szerkesztők, hogy tegnapi ülésén a Tanácsköztársaság alatti összes intézkedések hatálytalanításáról fogadott el határozatot a minisztertanács.[19] Másnap, 6-án reggel már ülésezett a városi tanács. Kimondták a közigazgatási hatalom átvételét, s összehívták a nemzeti tanácsot, amelynek elnöke a város helyettes polgármestere, Kolozsváry Kiss István volt. A nemzeti tanács még 6-án összeült, s megkezdte a direktórium rendeleteinek érvénytelenítését.[20] Ugyanezen a napon bevonult a városba a „nemzeti hadsereg" Szegedről érkező egyik alakulata, amely azonnal hozzá is látott a tisztogatáshoz. Hat kommunistát és szociáldemokratát még Kiskunhalason agyonlőttek, kettővel pedig egy nap múlva Kecel határában végeztek.[21] Mint Kecskeméten és Kiskunfélegyházán, 9-i hirdetményükben az új kiskunhalasi vezetők is eltörölték a maximális árakat, s szabaddá tették az őrletést is.[22]

A térség nyugati felében elhelyezkedő falvakba és falusias mezővárosokba általában egyszerre érkeztek meg Agorasztó alispánnak és a főszolgabíróknak nem a március 21 előtti szerveket, hanem az 1886. évi XXII. tc. alapján megválasztott elöljáróságokat hatalomátvételre felszólító utasításai és a román csapatok. Ezért itt a nemzeti tanácsok, ill. a hozzájuk hasonló reprezentatív társadalmi testületek helyett mindenütt és azonnal a régi elöljáróságok és képviselőtestületek kezébe ment át a hatalom. Kalocsán és Kiskunlacházán 6-án, a kalocsai járásban 6-án és 7-én, Dunapatajon 7-én.[23] Soltvadkerten 8-án, a románok bevonulásának napján

[18] KM Plakáttár. Lelt. sz.: 63. 269. 1. és DA. 68. 37. 1. (Farsang Péter visszaemlékezése.)

[19] B-KmL Kiskunhalas. Polgármester ir. 5566/1919.

[20] Dokumentumok, 652–655.

[21] NAGY CZIROK László: Népi mozgalmak és a szocializmus úttörői Kiskunhalason. (Kézirat a Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattárában. Lelt. sz.: P. 152/1963–64.) és SZABÓ Miklós: Az 1919-es proletárdiktatúra és előzményei Kiskunhalason. In. Proletártavasz. 1919. Szerk. Bognár Lajos, Bodor Jenő. Kecskemét, 1969.

[22] Dokumentumok, 659–660.

[23] Uo. 656–657., BERNHARDT Zsigmond: Egy jezsuita emlékei a kommunizmus idejéből. Bp., 1919. 120–121., ROMSICS Ignác: Kalocsa társadalmi-politikai viszonyai 1918/19-ben. In. Cumánia. III. Historia. Szerk. Horváth Attila. Kecskemét, 1975. 360. és PIA 628. f. 1920 – B. 12 222 ő.e. III. köt.

mondott le a direktórium. Elnökét, Nyúl Andrást községi bíróvá kiáltották ki; a régi elöljáróság csak 11-én foglalta el hivatalát.[24]

A térség délnyugati szögletében elhelyezkedő néhány településben, Kiskunmajsán és környékén 4-én és 5-én, a „nemzeti hadsereg" alakulatainak érkezésével egyidejűleg, ill. azt követően távoztak a direktóriumok. Mint Kiskunhalason, Szatymazon, Kisteleken, Kiskunmajsán, Jánoshalmán is Horthy katonái kezdték meg a „tisztogatást". Meggyilkolt kommunisták holttesteit hátrahagyva vonultak a Dunántúlra.[25]

A Friedrich-kormány megalakulása után Kiskunfélegyháza és Kiskunhalas régi vezetői sem tartottak többé igényt az operatív bizottság, ill. a nemzeti tanács működésére. A kiskunhalasi nemzeti tanács augusztus 6-a utáni működésének ugyanúgy nincs nyoma, mint a kiskunfélegyházi operatív testület tevékenységének.

Bár az augusztus 2–8 között működni kezdő régi közigazgatási apparátus mellett részben fegyveres, részben fegyvertelen karhatalom (polgárőrség, majd csendőrség) is szerveződött, az ellenforradalom első szakaszában, a románok november közepi kivonulásáig a térség legfontosabb hatalmi tényezője a 6. román királyi hadosztály volt. Parancsnoka Kecskemét th. város, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye középső és déli, valamint Csongrád vármegye északi járásai polgári közigazgatásának irányításával – a már létező, korábbi közigazgatási szervezettől függetlenül – Balázsfalvi Kiss Ferenc nyugalmazott kecskeméti törvényszéki bíró személyében külön főispánt bízott meg. (Balázsfalvi október 16-ig állt ezen a poszton. Ekkor Zsitvay Tibornak, a későbbi igazságügyminiszternek adta át hivatalát, akit a román vezérkar jóváhagyásával Friedrich nevezett ki a 6. hadosztály által megszállt területek kormánybiztos-főispánjává. Zsitvay közvetlen felettese gróf Ráday Gedeon, Pest-Pilis-Solt-Kiskun és Jász-Nagykun-Szolnok vármegye kerületi kormánybiztosa volt.) A járások határait a hadosztály alegységeinek elhelyezési körletéhez igazította. A települések és járások szintjén általában meghagyott közigazgatási szervek mellé a román parancsnokok magyarul tudó katonai megbízottakat állítottak, ellenőriztették a postát, lehallgattatták a telefonokat, s a kormánnyal való érintkezést úgyszólván lehetetlenné tették. Összeíratták a gazdasági gépeket és a földbirtokokat nagyságuk és tulajdonosaik neve szerint, a várható vagy a már betakarított termés mennyiségét, az állatállományt és a munkaerőt. A nemzeti lobogók kitűzését megtiltották. A rendszeresített rekvirálások mellett a román katonaság fosztogatott és polgárokat támadott meg. A román katonaságnak ezek az intézkedései elég széles körű, de egymástól elszigetelt ellenállást váltottak ki mind a birtokos parasztság, mind a városi polgárság körében.[26]

[24] PIA 619. f. 1/1920 – B. 984. ő.e.

[25] Uo. 1114. ő.e. és 642. f. 1920–IV–1849. ő.e. Vö. Dokumentumok, 659. és A határban a Halál kaszál . . . Fejezetek Prónay Pál feljegyzéseiből. Szerk. és bev. Szabó Ágnes, Pamlényi Ervin. Bp., 1963. 101–110.

Egy valamiben azonban teljes összhang jellemezte a román katonaság és a magyar hatóságok, ill. középrétegek együttműködését, s ez a kommunistaellenesség és a kommunisták üldözése volt. November végéig együttesen többszáz munkást, agrárproletárt és értelmiségit internáltak, s mintegy 6–700 embert (kunszentmiklósi j.: 77 fő, dunavecsei j.: 32 fő, abonyi j.: 25 fő, Kiskunfélegyháza: 46 fő, Kiskunhalas: 131 fő stb.) tartóztattak le, akik ellen a magyar hatóságok ügyészségi eljárást indítottak. A Friedrich-kormány rendelete alapján, mely szerint a szocializálás és rekvirálás lopásnak és rablásnak, a forradalmi törvényszékek halálos ítéletei pedig gyilkosságra való felbújtásnak minősültek, utóbbiak többsége hosszabb-rövidebb idejű börtön- vagy fogházbüntetést kapott. Az ellenforradalmárok elleni halálos ítéleteket kérő, hozó és végrehajtó vádbiztosokat, bírókat és ítéletvégrehajtókat általában halálra vagy életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték.[27] A Tanácsköztársaság alatt is hivatalban maradt és a proletárdiktatúrát lojalitásukkal támogató közigazgatási vezetők ellen bírósági eljárást általában nem indítottak, de állásuktól nyílt vagy burkolt nyomásra nekik is meg kellett válni. Októberre leváltották Nagykőrös polgármesterét, Kökény Dezsőt, s egy Erdélyből menekült köztisztviselőnek adta át helyét Kecskemét polgármestere, Sándor István is.[28]

Az augusztus eleji rendszerváltozást mindazok a társadalmi rétegek és csoportok örömmel fogadták, amelyek érdekeit vagy elveit a Tanácsköztársaság intézkedései kisebb-nagyobb mértékben sértették. A Peidl-kormány leglényegesebb, augusztus 6-i határozata, amely a köztulajdonba vett pénzintézetek, üzemek és üzletek magántulajdonba való visszaadását rendelte el, s a Friedrich-kabinet első, augusztus 7-i intézkedése, a föld-

[26] Dokumentumok, 661–668. és *Kecskeméti Közlöny*, 1919. okt. 17.

[27] PmL PPSKk vm. alispánjának kig. ir. 125/1920. és OL K. 578. Biz. 525. sz. (54. csomó). Vö. RÉV Erika: A népbiztosok pere. Bp., 1969. 14–17. és Dokumentumok, 670–671.

[28] *Kecskeméti Közlöny*, 1919. okt. 28. és PIA 622. f. 1919 – B. 2113. ő.e.

birtokok köztulajdonba vételével foglalkozó kormányzótanácsi rendelet érvénytelenítése[29] mind az úri középbirtokosok és birtokos parasztok, mind a városi közép- és kispolgárok körében széles körű elismerésre talált. E heterogén összetételű csoport egységesen segítette az ellenforradalom hatalomrajutását, s az első hetekben kohéziós erőként fogta össze őket kommunizmus- és kommunistaellenességük. Szükségszerűen váltak azonban szét, mihelyt a rendszer berendezkedését érintő kérdések kerültek napirendre. Az alapvető azonosságok ellenére is számottevően eltérő érdekeik és céljaik elsőként az 1920-as nemzetgyűlési választások előzményeként kiadott programnyilatkozatokban és lezajlott pártalakulások során manifesztálódtak. A szervezkedés már októberben megindult, nagyobb arányúvá és nyílttá azonban csak a román csapatok november 14–20 közötti kivonulása után vált.

A földbirtokosok és a birtokos parasztok érdekeit képviselő két agrárpárt mint 1919 tavaszán, ismét egyesült. Az Egyesült Kisgazda- és Földműves Párt helyi szervezeteiben így konzervatív középbirtokosok és befolyásuk alatt álló gazdagparasztok éppúgy megtalálhatók voltak, mint a földreformot, közigazgatási reformot s az általános és titkos választójogot őszintén és komolyan követelő közép- és kisparasztok, valamint paraszt származású értelmiségiek. Ennek megfelelően a párt képviselőjelöltjei részben OMGE-s és gazdaszövetségi birtokosok és funkcionáriusok (Rubinek Gyula, Meskó Zoltán), továbbá a helyi középbirtokosok (az abonyi Fábián István, a bácsalmási Nagypál Sándor és a kiskunhalasi Kolozsváry Kiss István) közül, részben az országos politika porondjára először lépő Nagyatádit vagy éppen Szijj Bálintot követő birtokos parasztok (az alsódabasi Sziráki Pál, a dunavecsei Bencze Gábor, a ráckevei Szabó Gy. János és a kiskőrösi Luca Pál) és értelmiségiek (a kalocsai Szabóky Jenő, a kunszentmiklósi Szabó Balázs és a ceglédi Dobos Sándor) közül kerültek ki. A Kisgazdapárt helyi születésű jelöltjeinek többsége a két forradalom alatt emelkedett ki a névtelenségből azzal, hogy tevékeny részt vállalt az ellenforradalmak szervezésében és irányításában. Kolozsváry a polgári demokrácia ellenes kunsági, Fábián a május eleji abonyi, Bencze, Szabó Gy. és Szabóky a Duna melléki ellenforradalom vezetője volt. Az egyesült agrárpárt két nagy érdekcsoportját mint közös politikai cél a mezőgazdasági

[29] Iratok az ellenforradalom történetéhez. 1919–1945. I. köt. Az ellenforradalom hatalomrajutása és rémuralma Magyarországon, 1919–1921. Szerk. és bev. Nemes Dezső. 2. kiad. Bp., 1956. 113–114. és 120.

termények szabadforgalmának, valamint a mezőgazdasági termelés és termelők állami preferálásának a követelése rokonította és késztette együttes fellépésre.[30]

A papság és a keresztény értelmiség nagyobb része a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja helyi szervezeteit építette ki. Minden „keresztény embert" a párt soraiba hívtak, de nagyobb számban inkább csak a városi iparosok, kereskedők és tisztviselők csatlakoztak. Bizonyos mértékig kivétel ez alól Kalocsa és Kiskunfélegyháza, ill. e két város közvetlen környéke. A kiskunfélegyházi és Kiskunfélegyháza környéki parasztok körében a KNEP azért szerezhetett számottevő befolyást, mert mint hagyományosan függetlenségi párti kerületnek a megszervezésére a Kisgazdapárt nem fordított gondot. Ugyanakkor a valóban tovább élő függetlenségi pártkörök az egykori tagság jelentős részére már nem gyakoroltak igazi vonzerőt. Az eltávolódók így a KNEP táborát növelték. Kalocsán és környékén az érsekség vetette be eszközeit a keresztény párt érdekében.[31]

A polgári demokratikus forradalom és a Tanácsköztársaság elleni ellenforradalmakban szintén aktív szerepet vállaló tartalékos tisztek, szolgabírók és jegyzők néhány fős csoportja egyik nagy párthoz sem csatlakozott, hanem a jobboldali radikalizmus helyi zászlóvivőjévé vált. Bár néhányuk királypártisága összecsengett a KNEP legitimizmusával, a földbirtokviszonyok megváltoztatására való törekvésük pedig a Kisgazdapárt agrárprogramjával érintkezett, a két párttól mégis sokban különböztek. E szélsőjobboldali körök programjának középpontjában a heves antikommunizmus s az ugyanolyan heves antiliberalizmus és antiszemitizmus állt. Mindettől természetesen a KNEP és a Kisgazdapárt vezetői és tagjai sem voltak mentesek, sőt ez az egyik legfőbb közös jellemzőjük volt. Az antiliberalizmus, antikommunizmus és zsidóellenesség formáját, mértékét, valamint a megoldás jellegét és természetét tekintve azonban jelentős különbségek választották el a két nagy pártot, és a jobboldali radikálisokat. A szélsőjobboldali körök mind a kommunisták, mind a velük azonosított zsidók fizikai megsemmisítésére vagy kitoloncoltatásukra és vagyonuk megszerzésére törekedtek. Nagytőke- s mérsékeltebb nagybirtokellenességük mögött a vagyonszerzés, a hatalmi viszonyok radikális átstruktúrálásának követelése mögött pedig a pozíciószerzés szándéka húzódott meg.

[30] Dokumentumok, 691–692. és *Kiskőrös és Járása,* 1920. febr. 1.

[31] *Félegyházi Hírlap,* 1919. dec. 7. és 1920. febr. 1., valamint *Kalocsai Néplap,* 1919. dec. 24. és dec. 31.

Legvéresebb tettüket, mint ez közismert, Kecskeméten és környékén hajtották végre. A románok kivonulása és a „nemzeti hadsereg" reguláris alakulatainak megérkezése között rendelkezésükre álló egy-két napot az április végi ellenforradalom mintegy félszáz tartalékos tiszt, értelmiségi és birtokos paraszt résztvevője Héjjas Iván, Francia Kis Mihály s az Erdélyből menekült Raád Árpád vezetésével arra használta fel, hogy a proletárdiktatúra helyi vezetőit s a város zsidó polgárainak egy részét meggyilkolja. Áldozataik többségét elásták (a hazai és nemzetközi közvélemény nyomására kiküldött vizsgálóbizottság december elején 62 hullát talált a lajosmizsei erdőben), néhányuk nyakába pedig táblát akasztottak ezzel a felírással: „Így jár minden zsidó, aki nem megy el Palesztínába."[32] A hasonló jellegű több kisebb-nagyobb Duna–Tisza közi atrocitás közül a dunavecsei főszolgabíró (Hofer Ferenc), jegyző (Kocsis Béla) és Demmel Károly százados által szervezett kommunistaüldözések, zsidóverések és kitelepítések „emelkednek ki". Tetteiket, mint a kecskeméti tisztek 1918 végén, Hefty Richárd pedig a *Helikon*ban 1919 elején burkoltan már megfogalmazták, azzal indokolták, hogy a zsidóság „visszaélt az egyenlőséggel", a magyarság „nyakára nőtt", amely ezért „az utóbbi években teljesen elvesztette a talajt". A megoldást – mint Héjjasék Kecskeméten – ők is abban látták, hogy „... zsidókat el kell pusztítani tűzzel-vassal".[33] A felsoroltakon kívül a Duna–Tisza közi jobboldali radikálisok közé tartozott még a kunsági ellenforradalmi szervezkedés egyik vezetője, Förster Lajos kunszentmiklósi főszolgabíró is, akit 1920 elején azért bocsátottak el állásából, mert a helyi ÉME szervezte gyilkosságokban vétkesek elleni nyomozást akadályozta.[34]

Ezzel szemben a kisgazdák és a KNEP párttagságának többsége – ami a proletárdiktatúra vezetőinek „megbüntetését" illeti – a Friedrich-kormány gyorsított bűnvádi eljárásával értett egyet, s a zsidókérdést is vér és gyilkosságok nélkül kívánta „megoldani". Valószínűleg a Duna–Tisza közi atrocitásokra is akart válaszolni az érsekség szócsöve, a *Kalocsai Néplap*, amikor a december elején megalakuló Hangya-fiók feladatát így összegezte: „Nem tehetjük a XX. században, hogy minden zsidót agyonverjünk, le kell őket gyűrnünk. A kereskedelmet kell kezükből kivennünk."[35] A KNEP

[32] Dokumentumok, 674–685. Vö. PIA 658. f. 10/3. ő.e. és HALMI József: Fekete Könyv Kecskemétről. Bécs, 1920.
[33] PIA 642. f. 1920–IV–537. ő.e. 28. és 84–85.
[34] PmL PPSKk vm. alispánjának biz. ir. 35/1920.
[35] *Kalocsai Néplap*, 1920. jan. 21.

kecskeméti szervezetének vendégeként erre utalt decemberi beszédében a keresztényszocialista miniszterelnök, Huszár Károly is, amikor a városban történtek elítélése után kijelentette: „A zsidókat munkával, tanulással kell legyőzni."[36] A vér nélküli „megoldás" részletes programjával a Duna–Tisza közén a Kisgazdapárt ceglédi szervezete állt elő. A kormánynak küldött december végi felterjesztésükben követelték a numerus clausus bevezetését a felsőoktatásban, a zsidó kézen levő földbirtokok kisajátítását s a közszolgálatban dolgozó zsidó tisztviselők elbocsátását.[37]

Mindhárom társadalmi és politikai tömörüléstől lényegesen eltérő programmal indult az 1920-as választásokon a kiskunfélegyházi Horváth Zoltán. A Károlyi-párt Duna–Tisza közi szervezeteinek egykori vezetői közül lényegében ő volt az egyetlen, aki 1919 augusztusa után sem tagadta meg korábbi pártvezérét, s a lehetőségekhez képest sokat megőrzött pártjának demokratizmusából. A kor hangulata, szólamai és a közvélemény hatása alól természetesen ő sem tudta kivonni magát. Magyarországot Horváth is csak „keresztény és nemzeti" államként és királyságként (noha Habsburgok nélkül) tudta elképzelni. Egyedül állt viszont azzal a megállapításával, hogy a munkások zöme jó hazafi, s hogy nekik is „helyet kell adni a parlamentben". „... irányelveim közül – írta – a keresztény és nemzeti szavak mellett még nagy súlyt helyezek a demokratikus szóra, mert csak ezen irányelvnek a követése mellett látom elérhetőnek a felbolygatott és felforgatott társadalmi egyensúlynak a helyreállítását". A zsidókérdésben, melyet a Duna–Tisza közén és 1919 végén egyszerűen nem lehetett megkerülni, differenciált álláspontot foglalt el. A kommunista zsidók elleni bírósági eljárásokkal ugyanúgy egyetértett, ahogy a magyar munkások és parasztok elleni ítéletek ellen sem emelte fel a szavát, sőt egyik rétegük, a „galíciai árdrágító zsidók" kitelepítését jogosnak ismerte el. A „hazafias zsidóság" polgári jogai mellett ugyanakkor síkraszállt, s ezzel a véleményével egyedül állt a Duna–Tisza közi pártvezérek és képviselőjelöltek között.[38] A klasszikus polgári demokrácia álláspontjáról nézve Horváth programja természetesen igen vérszegénynek tűnik. Ott és akkor azonban így is „soknak" bizonyult. Alkalmas volt arra, hogy a KNEP vezérei „zsidóbarátnak", sőt „zsidóbérencnek" kiáltsák ki, s ilyen „bélyeggel" mind a városi kispolgárság, mind a városi és tanyai

[36] *Kecskemét*, 1919. dec.21.
[37] *Czeglédi Híradó*, 1920. jan. 4.
[38] Dokumentumok, 685–687. és *Félegyházi Hírlap*, 1920. jan. 18.

parasztság körében nehéz volt szavazatokat szerezni, annak ellenére, hogy mint a függetlenségi pártkörök tagjai alig egy évvel korábban még egységesen követték és támogatták Horváthot.[39]

A proletariátus és a proletárdiktatúrával szimpatizáló értelmiség – noha a helyi vezetőket június–júliusban éppen eleget bírálták és támadták – nem örült az augusztus eleji változásoknak, de nem látva más kivezető utat, az eseményeket mintegy sorsszerűségként értelmezve beletörődött abba, amit elkerülhetetlennek és visszafordíthatatlannak hitt. A Duna–Tisza közi proletariátus mély letargiája mutatkozott meg többek között abban is, hogy – szemben jó néhány dunántúli település munkásságának magatartásával – az ellenforradalmi hatalomátvételt sehol sem kísérelte meg megakadályozni. A letartóztatott vagy szökésben levő vezetők jelentős része természetesen nem mondott le egy újabb forradalom lehetőségéről. Bor Antal kiskunhalasi munkástanácstag szeptemberben azzal biztatta elvtársait, hogy „Kecskeméten két hét múlva forradalom lesz", Pirisi József öregcsertői munkástanácstag Tatabányán kitört munkásforradalomról hallott, s ettől remélte a proletárdiktatúra ismételt megteremtését, a kecskeméti börtönben sínylődők pedig a szovjet-orosz hadseregben bíztak, amelynek előőrseit már ismét a Kárpátokba képzelték.[40] A munkásság többsége azonban – legalábbis látszólag – belenyugvással fogadta az új rendet, s nem lázadozott a megváltozott szociális körülmények, így az új munkabérek ellen sem. Az aratási munkák idejére napi 35 koronára emelt földmunkás bérek mintegy 30-40%-al csökkentek, azaz kisebb-nagyobb ingadozással ugyanúgy 25 korona körül mozgott a napszámbér, mint 1919 elején.[41] Körülbelül ilyen arányban csökkentek a cselédbérek is. A cselédek fizetését az egész megyére érvényesen egységesen rendezték októberben. A Tanácsköztársaság alatti évi 1000 korona helyett 4–800 koronát, a 24 q gabona helyett 16 q-át, a 32 kg só helyett 16 kg-ot kaptak. Egészében véve tehát az 1918-assal egyező bérszínvonalat alakítottak ki a megye vezetői.[42] Az ipari munkások béreiről nincsenek pontos adataink. Mint az egész országban, valószínűleg a Duna–Tisza közén is 50%-kal

[39] *Félegyházi Hírlap*, 1920. febr. 1.

[40] PIA 619. f. 1/1920 – B. 1630. ő.e., uo. 1/1920 – B. 507. ő.e. és Dokumentumok, 672.

[41] *Kecskeméti Közlöny*, 1919. aug. 27.

[42] *Félegyházi Hírlap*, 1919. nov. 16.

csökkentek.[43] A proletariátus 30–50%-os bércsökkenését, valamint az egyéb munkásellenes intézkedések (lakbérek felemelése, szénsegélyek és munkanélküli segélyek megszüntetése) életszínvonal-leszorító hatását valamelyest kompenzálta az, hogy az aratás befejezése és a szabad forgalom engedélyezése következtében piacra kerülő birtokos paraszti készletek az alapvető élelmiszerek árait egyik napról a másikra lenyomták. A Balázsfalvi Kiss Ferenc által megállapított maximális árakon (1 pár tyúk 80 korona, 1 kg hús 20–30 korona) természetesen gyakran nem lehetett vásárolni, de a kecskeméti fekete piacokon, melyek a ceglédiek mellett a legdrágábbak voltak, 70 koronáért 1 kg disznóhúst, 75–100 koronáért 1 kg szalonnát, 2–300 koronáért egy pár hízott baromfit már lehetett kapni,[44] s a júliusi árakhoz képest, amikor 1 kg szalonna 3–400 koronába, 1 pár hízott liba pedig 7–800 koronába került, ez is jelentős csökkenés volt. A Duna–Tisza közi proletariátus passzivitásához, nekünk mindegy-hangulatához valószínűleg az áruforgalom megindulása, az élelmiszerek előkerülése, ill. az aratás-cséplés befejezése, valamint a piaci árcsökkenések is jelentős mértékben hozzájárultak.

A Tanácsköztársaság 133 napja alatt csalódott vagy kiábrándult, vezetőitől megfosztott s ráadásul a szélsőjobboldali csoportok terrorakciói által is rettegésben tartott ipari munkásság, s a szocializmus ügyétől jórészt már júniusra eltávolodó szegényparasztság szociáldemokrata újjászerveződésére 1919 őszén és 1920 elején a térség egyetlen településében sem került sor. Egy részük változatlanul passzív maradt, egy részük most, a Tanácsköztársaság megdöntése után menekült passzivitásba, nem jelentéktelen csoportjaik pedig a Kisgazdapárthoz és a KNEP-hez kapcsolódtak.

A földmunkásokat főleg az OMGE és a Gazdaszövetség szervezetei igyekeztek befolyásuk alá vonni. Részleges eredményeket nemcsak a falvakban, hanem a városokban, így például Kecskeméten is elértek. A kecskeméti agrárszegénység néhány vezetője az OMGE helyi szervezetével és a Héjjas Iván apja által igazgatott Szőlősgazdák Egyesületével karöltve már augusztus végén arra hívta fel a földmunkásokat, hogy „okulva a múltak tapasztalatain, fogjunk kezet és szövetkezzünk testvéri egyesülésre", ill., hogy „. . . sorakozzunk vagyoni és felekezeti különbség nélkül a kecskeméti földmívelők lobogója alatt".[45] Valószínű, hogy a prole-

[43] Vö. NEMES Dezső: Az ellenforradalom története Magyarországon. 1919–1921. Bp., 1962. 132.

[44] *Kecskeméti Közlöny*, 1919. nov. 7. és KM Plakáttár. Lelt. sz.: 63. 276. 1.

[45] *Kecskeméti Közlöny*, 1919. aug. 31.

tárdiktatúra időszakának néhány negatív tapasztalata után az osztályokat és az osztályharcot tagadó érvelésnek rövid időre a földmunkások körében is jobb talaja volt mint akár a századelőn, akár 1919 elején. Ez azonban egymagában kevés lett volna a földmunkások csatlakozásához. Új orientációjukhoz nagymértékben járulhatott hozzá az is, hogy párttagsági, földműves egyleti vagy keresztényszocialista szakszervezeti könyvecske felmutatásával sokkal könnyebben lehetett munkához jutni, mint nélkülük. Az újságok őszi számaiban ugyanis nem egy olyan hirdetés jelent meg, amely „több száz földmunkásnak" ígért munkát, hozzátéve: „Akik dolgozni akarnak – tagsági könyveikkel jelentkezzenek."[46]

Ugyanezek az okok és körülmények motiválták azokat az ipari munkásokat is, akik az 1919 őszén gombamódra szaporodó keresztényszocialista szakszervezeti csoportokon keresztül a KNEP-hez kötődtek. Ezúttal nemcsak Kalocsán és környékén alakultak keresztényszocialista csoportok, hanem olyan városokban is, ahol korábban erős szociáldemokrata szervezetek működtek. A parasztok „kamráinak és vermeinek felnyitását és a tömérdek elrejtett gabona előszedését" ígérő Oláh Dánielnek például Cegléden egy-két hónapra olyan komoly bázist sikerült teremtenie, hogy a kisgazdapárti gyűléseket úgyszólván alig lehetett megtartani a vasutasok, inasok és a „tanuló ifjúság" rendzavarásai miatt.[47] Kecskemét kormánybiztos-főispánja pedig a következőkben összegezte az 1920. januári állapotokat: „. . . városunk területén ez idő szerint egyetlen szociáldemokrata szakszervezet sem működik. A régi szervezetek teljesen felbomlottak, vezetőik részben megszöktek, részben az ügyészségi fogházból el lettek hurcolva, vagy ott várják büntetésüket. Szakszervezeti élet teljesen hiányzik a demokrata pártban: a tagok legnagyobb része beolvadt a ker. soc. szakszervezetekbe."[48]

A szélsőjobboldali csoportok elsősorban fiatal kis-, közép- és gazdagparasztokra vagy az öregek fiaira támaszkodtak, de az 1919 őszén szintén gyors ütemben alakuló vagy megélénkülő ÉME szervezeteken keresztül néhány földmunkást és ipari munkást is sikerült magukhoz kötni. Az egyik 1920 eleji Izsák környéki hétszeres zsidógyilkosságot tisztek és gazdatisztek irányításával nyolc helyi „ébredő" hajtotta végre, akik közül 3 birtokos paraszt, 3 vagyontalan földmunkás, 1 géplakatos és 1 molnár

[46] Lásd pl. uo. nov. 11.
[47] *Czeglédi Kisgazda,* 1920. jan. 11 és jan. 21.
[48] Dokumentumok, 690.

volt.[49] Az arányok természetesen nem általánosíthatók, de magát a tényt kétségkívül bizonyítják.

A Duna–Tisza közi szociáldemokrata szervezetek közül 1919 őszén és 1920 elején mindössze a kiskunfélegyházi hallatott magáról. Egyetlen nyilatkozatukban egyfelől biztosították Horváth Zoltánt, hogy a munkásság rá s nem a KNEP jelöltjére fog szavazni, másfelől a párt hazai vezetőit követve kijelentették, hogy ők „elsősorban magyarok, s másodsorban szocialisták".[50]

Ilyen előzmények után és ilyen politikai helyzetben került sor az 1920-as nemzetgyűlési választásokra, melyek során a 14 Duna–Tisza közi mandátum közül 11-et a Kisgazdapárt szerzett meg, s a KNEP-re csak 3 jutott. Kecskemét parasztsága Rubinek Gyulát, keresztény kis- és középpolgársága pedig Pekár Gyulát küldte a nemzetgyűlésbe. Tulajdonképpeni választás nem is volt, a két jelölt ajánlások alapján „egyhangúlag" lett képviselő. Cegléden a kisgazdapárti Dobos Sándor és Haller István keresztényszocialista miniszter küzdött a szavazatokért. Az érvényes voksokból 4095 Dobosra, 7329 Hallerre esett. A kisgazda vereséget saját lapjuk azzal indokolta, hogy az iparosok, vasutasok, szavazati joggal rendelkező nők, „kenyér nélküli munkások", s az értelmiség többsége mellett néhány paraszt is Hallerre szavazott.[51] Kiskunfélegyházán a pártonkívüliként induló Horváth Zoltán ellen győzött a KNEP jelöltje, Sallay János helybeli ügyvéd, korábban munkapárti, 1919 elején pedig polgárszövetségi vezető. Előbbi 3911, utóbbi 5344 érvényes szavazatot kapott. A város belterületi szavazókörzeteiben körülbelül 50–50%-os arányban oszlottak meg a voksok a két jelölt között. A „Munkásházak"-kerületben Horváth a szavazatok 2/3-át kapta. A hét külterületi szavazókörzet lakosságának (csaknem kizárólag parasztok) azonban csak mintegy 1/4-e tartotta megfelelő jelöltnek a volt nemzeti tanács elnökét. A KNEP-nek tehát a kiskunfélegyházi tanyavilág szervezetlen parasztsága között is sikerült befolyásra szert tenni.[52] Nagykőrösön, Kiskunhalason, valamint a kalocsai és a bácsalmási választókerületben szintén a Kisgazdapárt és a KNEP jelöltjei mérkőztek. Noha Kalocsa szavazó lakosságának 3/5-e a KNEP jelöltjére (Székely János államtitkár) adta le voksát, a járás paraszti lakosságának többsége a kis-

[49] PIA 642. f. 1920–IV–1071. ő.e.
[50] Dokumentumok, 687.
[51] *Czeglédi Kisgazda,* 1920. febr. 1.
[52] *Félegyházi Hírlap,* 1920. febr. 1.

gazda jelöltre szavazott, s ez bizonyult döntőnek. Szabóky Jenő közel 5 ezres szavazatfölénnyel győzött. A Kisgazdapárt kiskunhalasi (Kolozsváry Kiss), nagykőrösi (Magyar Kázmér) és bácsalmási (Nagypár Sándor) jelöltjei egyaránt 800–1000 szavazattal előzték meg a KNEP jelöltjeit.[53] Kiskőrösön Meskó Zoltán, s a szintén kisgazdapárti helyi gazdagparaszt, Luca Pál indult. Meskó fölényesen győzött.[54] Az abonyi, alsódabasi, kunszentmiklósi, dunavecsei és ráckevei kerületek választási eredményeivel sem az országos, sem a helyi sajtó nem foglalkozott érdemben. Ezért csak a végeredményt ismerjük. Az abonyi járásban Fábián István földbirtokos, a dunavecsei, ráckevei és alsódabasi járásban három birtokos paraszt, Bencze Gábor, Szabó Gy. János és Sziráki Pál, a kunszentmiklósi járásban pedig Szabó Balázs református lelkész kapott mandátumot. Valamennyien a Kisgazdapárt jelöltjei voltak.[55]

A nemzetgyűlési választások eredményei és körülményei azt bizonyítják, hogy a munkásság teljes háttérbe szorulása (és szorítása), valamint a jobboldali radikalizmus kikristályosodása mellett a térség 1920. eleji politikai viszonyainak legfőbb jellemzője a birtokos parasztságnak a „nagypolitikába" való benyomulása volt. A Duna–Tisza közének ez a legszámottevőbb társadalmi rétege a két forradalom, különösen a Tanácsköztársaság alatt aktivizálódott és vált komoly politikai hatótényezővé, s az agrárérdekek védelme mellett most több tekintetben demokratikus politikai igényeinek a kielégítését várta a hatalomrakerült ellenforradalomtól. Törekvéseik zátonyra futása, a jobboldali radikálisok háttérbe szorítása s a szociáldemokrata munkásmozgalom feléledése és újjászerveződése egy újabb történelmi periódusnak, az ellenforradalom politikai konszolidációjának főbb állomásai közé tartozik.

[53] *Kalocsai Néplap,* 1920. febr. 11., *Kiskun-Halas Helyi Értesítője,* 1920. jan. 28., *Czeglédi Kisgazda,* 1920. febr. 8.

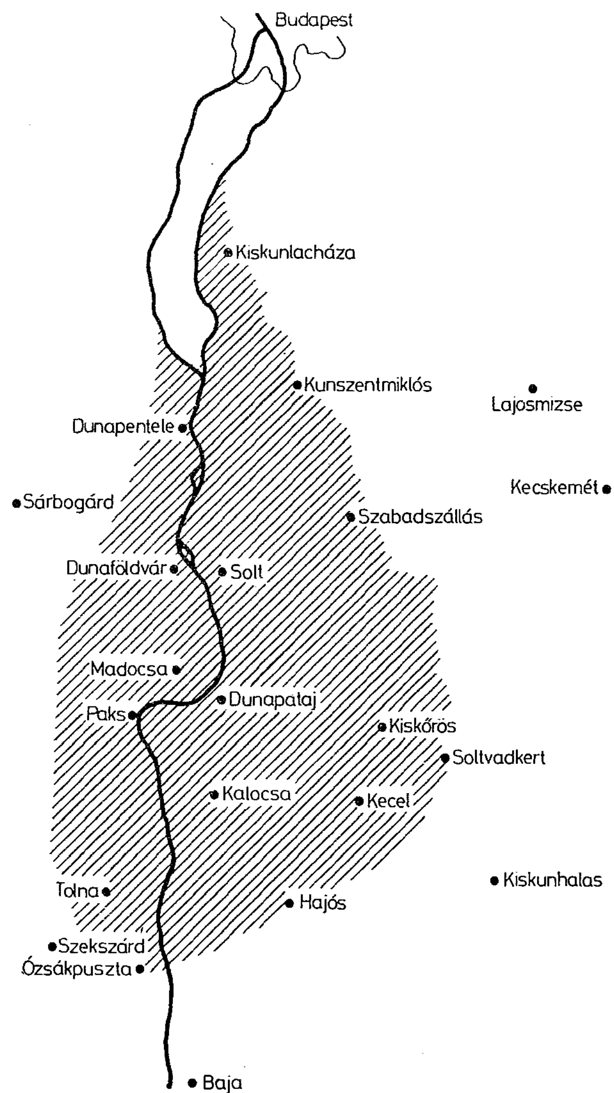
[54] *Kiskőrös és Járása,* 1920. febr. 1.

[55] Dokumentumok, 691–692.

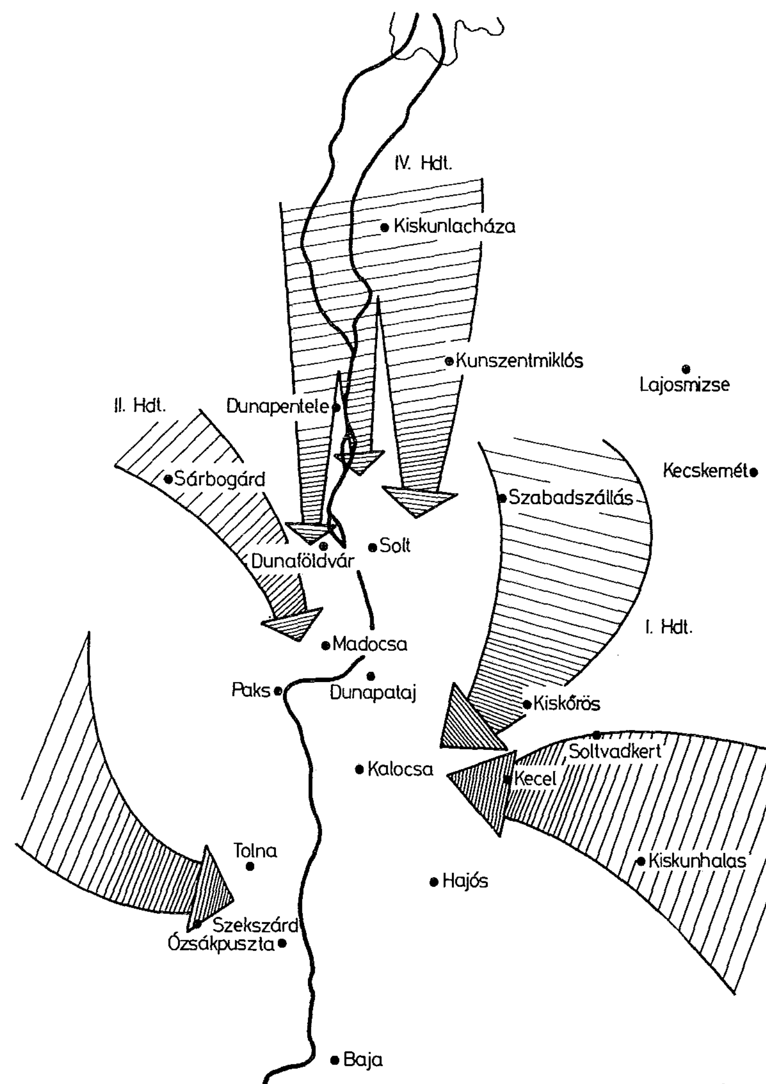
TÉRKÉPEK

A Duna–Tisza köze mezővárosai és falusias mezővárosai

A Duna melléki ellenforradalom kiterjedése

A Duna melléki ellenforradalom felszámolása

RÖVIDÍTÉSEK

biz.	bizalmas
B-KmL	Bács-Kiskun megyei Levéltár
ÉME	Ébredő Magyarok Egyesülete
eln.	elnöki
f.	fond
FM	Földművelésügyi Minisztérium
főszb.	főszolgabíró
hdm.	hadműveleti
Hdt.	hadtest
HIL	Hadtörténelmi Intézet Levéltára
HM	Hadügyminisztérium
Hünb.	Hadügyi Népbiztosság
jkv.	jegyzőkönyv
karh.	karhatalmi
kig.	közigazgatási
KJM	Katona József Múzeum, Kecskemét
KM	Kiskun Múzeum, Kiskunfélegyháza
KNEP	Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja
lt-i j.	levéltári jelzet
Lelt.sz.	Leltári szám
MMTVD	A Magyar Munkásmozgalom Történetének Válogatott Dokumentumai
OL	Országos Levéltár
K. 148	Belügyminisztérium elnöki iratai
K. 184	Földművelésügyi Minisztérium iratai
K. 440	Magyar Nemzeti Tanács iratai
K. 545	Országos Birtokrendező Tanács iratai
K. 573	Szegedi Ellenforradalmi kormány Belügyminisztériumának általános iratai
L. 1.	Pénzügyi Népbiztosság iratai
L. 14.	Földművelésügyi Népbiztosság Állattenyésztési Osztályának iratai
L. 17.	Földművelésügyi Népbiztosság Birtokrendezési Osztályának iratai

ő.e.	őrzési egység
PIA	MSzMP KB Párttörténeti Intézetének Archívuma
600. f. 3/19. ő.e.	PPSKk vm. Munkás-, Katona- és Földművestanácsának, valamint Intéző Bizottságának jegyzőkönyvei
601. f. 2. csop.	Forradalmi Kormányzótanács elnöki iratai
603. f. 1. csop.	Belügyi Népbiztosság elnöki iratai
603. f. 2. csop.	Belügyi Népbiztosság általános iratai
603. f. 6. csop.	Belügyi Népbiztosság választási iratai
605. f. II/29. őe.	Kecskemét TAGYOB iratok
606. f.	Táviratgyűjtemény
609. f. 1. csop.	Budapesti Forradalmi Törvényszék iratai
609. f. 8. csop.	Kalocsai Forradalmi Törvényszék iratai
609. f. 12. csop.	Kiskőrösi Forradalmi Törvényszék iratai
609. f. 13. csop.	Kiskunhalasi Forradalmi Törvényszék iratai
609. f. 35. csop.	Vörös Hadsereg Rögtönítélő Forradalmi Törvényszékének iratai
619. f.	Kalocsai Törvényszék iratai
622. f.	Kecskeméti Törvényszék iratai
628. f.	Pestvidéki Törvényszék iratai
642. f.	Kalocsai Ügyészség iratai
PmL	Pest megyei Levéltár
PPSKk vm.	Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye
res.	reservált
TAGYOB	Tanácsköztársaság Adatait Gyűjtő Országos Bizottság
TJM	Thorma János Múzeum, Kiskunhalas
TOGY	Tanácsok Országos Gyűlése
VKF	Vezérkari Főnökség
V.Ő.O.F.	Vörös Őrség Országos Főparancsnoksága

ÉRTEKEZÉSEK A TÖRTÉNETI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL

ÚJ SOROZAT

A sorozatban megjelent

1. HAJNAL ISTVÁN
A Batthyány-kormány külpolitikája
2–3. RÉVÉSZ IMRE
Fejezetek a Bach-korszak egyházpolitikájából
4. WITTMÁN TIBOR
Az „árforradalom" és a világpiaci kapcsolatok kezdeti mozzanatai (1566–1618)
5. KOVÁCS ENDRE
Magyar–délszláv megbékélési törekvések 1848–49-ben
6. LACKÓ MIKLÓS
Adalékok a budapesti munkásság összetételéhez az 1920-as évek végén
7. MAKSAY FERENC
Parasztság és majorgazdálkodás a XVI. századi Magyarországon
8. V. WINDISCH ÉVA
Közlöny (1848–1849)
9. MÁLYUSZ ELEMÉR
A konstanzi zsinat és a magyar főkegyúri jog
10. BERLÁSZ JENŐ
Az erdélyi jobbágyság gazdasági helyzete a XVIII. században
11. M. KONDOR VIKTÓRIA
Az 1875-ös pártfúzió
12. I. TÓTH ZOLTÁN
Az erdélyi és magyarországi román nemzeti mozgalom (1790–1848)
13. HECKENAST GUSZTÁV
Fegyver- és lőszergyártás a Rákóczi-szabadságharcban
14. TOKODY GYULA
Az Össznémet Szövetség (Alldeutscher Verband) és közép-európai tervei (1890–1918)
15. HAJDU TIBOR
Március huszonegyedike (Adatok a Magyar Tanácsköztársaság kikiáltásának történetéhez)
16. GONDA IMRE
Bismarck és az 1867-es osztrák–magyar kiegyezés

17. DOLMÁNYOS ISTVÁN
Mezőfi és a koalíció
18. MARKÓ ÁRPÁD
Egy elfelejtett magyar író-katona (Jakkó László huszárkapitány 1781–1833)
19. MUCS SÁNDOR
A Magyar Néphadsereg megszervezése (1944. december 21–1945. május 8.)
20. JEMNITZ JÁNOS
Az 1926. évi angol általános sztrájk előzményeiről
21. HERMANN ZSUZSANNA
Az 1515. évi Habsburg–Jagelló-szerződés
22. GERICS JÓZSEF
Legkorábbi geszta-szerkesztéseink keletkezésrendjének problémái
23. DIÓSZEGI ISTVÁN
Ausztria–Magyarország és Bulgária a San Stefano-i béke után (1878–1879)
24. LUKÁCS LAJOS
Garibaldi magyar önkéntesei és Kossuth 1860–61-ben
25. G. SOÓS KATALIN
A nyugat-magyarországi kérdés (1918–1919)
26. BÓNIS GYÖRGY
Nagy György és az 1914 előtti magyar köztársasági mozgalom
27. SZENTGYÖRGYI MÁRIA
Jobbágyterhek a XVI–XVII. századi Erdélyben
28. SÁRKÖZI ZOLTÁN
Az erdélyi szászok a nemzeti ébredés korában (1790–1848)
29. PERJÉS GÉZA
Mezőgazdasági termelés, népesség, hadseregélelmezés és stratégia a 17. század második felében (1650–1715)
30. SERFŐZŐ LAJOS
A KPM tevékenysége a munkás kultúr- és sportmozgalomban (1925–1945)
31. IRINYI KÁROLY
A Naumann-féle „Mitteleuropa-tervezet" és a magyar politikai közvélemény
32. ORMOS MÁRIA
Az 1924. évi magyar államkölcsön megszerzése
33. KANYAR JÓZSEF
Elsikkasztott földreform, megvalósult földosztás Somogyban (1920, 1945)
34. TOLNAI GYÖRGY
A paraszti szövő-, fonóipar és a textilmanufaktúra Magyarországon (1840–1849)
35. SZILÁGYI JÁNOS
Munkásosztályunk általános műveltsége 1919–1945 között
36. FARKAS DEZSŐ
A két forradalom Bihar megyei történetéhez (1917–1945)
37. BÁCSKAI VERA
Magyar mezővárosok a XV. században

38. RÉVÉSZ IMRE
Bécs Debrecen ellen. Vázlatok Domokos Lajos (1728–1803) életéből és működéséből
39. POGÁNY MÁRIA
Tőkés vállalkozók és kubikos bérmunkások a Tisza-szabályozásnál a 19. sz. második felében
40. PAULINYI OSZKÁR
A vállalkozás kezdeti formái a feudális kori nemesércbányászatban
41. VARGA JÁNOS
A jobbágyi földbirtoklás típusai és problémái (1767–1849)
42. SZOKOLAY KATALIN
Az osztrák–magyar kormány politikája az első világháború idején
43. SZENDREY ISTVÁN
Egy alföldi uradalom a török hódoltság után
44. SOMOGYI ÉVA
Választójog és parlamentarizmus Ausztriában (1861–1907)
45. Vita a feudális kori magyar történelem periodizációjáról
46. KISS JÓZSEF
Jászkunsági agrármozgalmak a kiegyezéstől a millenniumig (1867–1895)
47. S. LENGYEL MÁRTA
Reformersors Metternich Ausztriájában
48. SZAKÁTS SÁNDOR
Állami gazdaságaink helyzetének alakulása (1945–1948)
49. SZAKÁLY FERENC
A parasztvármegyék a XVII. és XVIII. században
50. FEHÉR ANDRÁS
A Magyarországi Szociáldemokrata Párt és az ellenforradalmi rendszer (1919. augusztus–1921)
51. SZŰCS JENŐ
A nemzet historikuma és a történetszemlélet nemzeti látószöge (Hozzászólás egy vitához)
52. KÁLDY-NAGY GYULA
Magyarországi török adóösszeírások
53. HECKENAST GUSZTÁV
Fejedelmi (királyi) szolgálónépek az Árpád-korban
54. SARLÓS BÉLA
Deák és Vukovics (Két igazságügy-miniszter)
55. Vita Magyarország kapitalizmuskori fejlődéséről
56. SZENTGYÖRGYI MÁRIA
Kővár vidékének társadalma
57. L. GÁL ÉVA
Újházy László, a szabadságharc utolsó kormánybiztosa
58. MÁLYUSZ ELEMÉR
Az V. István-kori gesta

59. L. NAGY ZSUZSA
A budapesti liberális ellenzék (1914–1944)
60. BOROSY ANDRÁS
A telekkatonaság és a parasztság szerepe a feudális magyar hadszervezetben
61. H. HARASZTI ÉVA
Szerződésszegők (Az angol–német flottaegyezmény 1935. június)
62. GERGELY ANDRÁS
Széchenyi eszmerendszerének kialakulása
63. BÓNIS GYÖRGY
A jogtudó értelmiség a középkori Nyugat- és Közép-Európában
64. Nemzetiség a feudalizmus korában
65. SZŰCS SEBESTYÉN
A kormánybiztosi intézmény kialakulása 1848-ban
66. BALOGH ISTVÁN
A parasztság művelődése a két világháború között
67. ifj. BARTA JÁNOS
Mezőgazdasági irodalmunk a XVIII. században
68. KENDE JÁNOS
A Magyarországi Szociáldemokrata Párt nemzetiségi politikája 1909–1919
69. SÁNDOR PÁL
A birtokrendezési periratok
70. KEREKES LAJOS
Az első osztrák köztársaság alkonya (Mussolini, Gömbös és az osztrák Heimwehr)
71. KÁVÁSSY SÁNDOR
Latinca Sándor
72. JORDÁKY LAJOS
A Román Nemzeti Párt megalakulása
73. KOROKNAI ÁKOS
Gazdasági és társadalmi viszonyok a dunai és a tiszai határőrvidéken a XVIII. század elején
74. SÁRKÖZI ZOLTÁN
Az erdélyi szászok 1848–1849-ben
75. SIMON RÓBERT
A mekkai kereskedelem kialakulása és jellege
76. TRÓCSÁNYI ZSOLT
Az erdélyi fejedelemség korának országgyűlései
77. A negyvennyolcas forradalom kérdései
78. BÁNKÚTI IMRE
A kurucok első dunántúli hadjárata (1704. január–április)
79. SZABÓ DÁNIEL
A magyar álláspontok helye a Szerbiával szembeni hadicélok rendszerében (1915–1918)
80. ZIMÁNYI VERA
Magyarország az európai gazdaságban 1600–1650

81. ISZLAMOV TOFIK
Politikai küzdelmek Magyarországon az első világháború előtt 1906–1914
82. FÜGEDI ERIK
Vár és társadalom a 13–14. századi Magyarországon
83. ENGEL PÁL
Királyi hatalom és arisztokrácia viszonya a Zsigmond-korban (1387–1437)
84. JEMNITZ JÁNOS
A háború és a gyarmati kérdés a II. Internacionálé 1907. és 1910. évi kongresszusán
85. VIGH KÁROLY
Bajcsy-Zsilinszky Endre külpolitikai nézeteinek alakulása
86. TEKE ZSUZSA
Velencei–magyar kereskedelmi kapcsolatok a XIII–XV. században
87. PINTÉR ISTVÁN
A Magyarországi Szociáldemokrata Párt politikája a második világháború előestéjén
88. LADÁNYI ANDOR
Az egyetemi ifjúság az ellenforradalom első éveiben (1919–1921)
89. KIRSCHNER BÉLA
A KMP stratégiai irányvonalának alakulása (1919–1921)
90. POGÁNY MÁRIA
Vállalkozók, mérnökök, munkások a magyar vasútépítés hőskorában (1845–1873)
91. BENCZÉDI LÁSZLÓ
Rendiség, abszolutizmus és centralizáció a XVII. század végi Magyarországon (1664–1685)
92. SALAMON KONRÁD
A Márciusi Front
93. FEJES JUDIT
Magyar–német kapcsolatok 1928–1932
94. VARGA J. JÁNOS
Szervitorok katonai szolgálata a XVI–XVII. századi dunántúli nagybirtokon
95. NÉMETH JÓZSEF
A műszaki értelmiség a felszabadulás után (1945–1948)

Előkészületben

97. HÁRSFALVI PÉTER
Az önkormányzat Nyíregyházán a XVIII–XIX. században

99786

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó igazgatója
Felelős szerkesztő: Tatár György
Műszaki szerkesztő: Marton Andor
A fedélterv Kulinyi István munkája
Terjedelem: 12,5 (A/5) ív – AK 1822 k 8284
HU ISSN 0071-1233
82.9334 Akadémiai Nyomda, Budapest – Felelős vezető: Bernát György

A sorozat előző kötete

NÉMETH JÓZSEF

A MŰSZAKI ÉRTELMISÉG A FELSZABADULÁS UTÁN (1945–1948)

Értekezések a történeti tudományok köréből
Új sorozat 95.

A fővárosban még dúltak a harcok, amikor — 1945. január 18-án — megalakult a Magyar Mérnökök és Technikusok Szabad Szakszervezete. A szerző végigkíséri a szakszervezet harcát a műszaki értelmiség érdekvédelméért, szakmai és politikai aktivizálásáért, részvételét az üzemi bizottságok munkájában, a termelés megindításában, majd a hároméves terv előkészítésében és végrehajtásában — eljutva a tudományos egyesületeket összefogó MTESZ létrehozásáig. Eközben gazdag levéltári anyagra és visszaemlékezésekre támaszkodva mutatja be azt a mérnökgenerációt, amelynek derékhada — köztük Ajtai Miklós, Fischer József, Perényi Imre, Zentai Béla és mások — az 1945–48-as évek e küzdelmeinek élvonalában volt.

AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST

Romsics Ignác 1951-ben született Alsómégyen. Középiskolai tanulmányait Kalocsán, magyar—történelem szakos főiskolai tanulmányait Szegeden, történelem szakos egyetemi tanulmányait Budapesten végezte. Bölcsészdoktori oklevelet *A Duna melléki ellenforradalom* c. disszertációja alapján kapott 1977-ben, az ELTE-n. 1974 és 1977 között a kecskeméti levéltárban dolgozott. 1977 júliusától az MTA Történettudományi Intézetének tudományos segédmunkatársa.

Ez idáig az 1918—19-es forradalmak és ellenforradalmak Duna—Tisza közi történetével foglalkozott. Tanulmányait és forrásközléseit a *Valóság*, a *Századok* és a *Történelmi Szemle* közölték. Kisebb közleményei többnyire a kecskeméti *Forrás*ban láttak napvilágot. Szerkesztésében jelent meg a Bács-Kiskun megyei Levéltár *Dokumentumok az 1918—19-es forradalmak Duna—Tisza közi történetéhez* c. forráskiadványa. Könyvében eddigi kutatási eredményeit foglalta össze.

ROMSICS IGNÁC A DUNA—TISZA KÖZE HATALMI-POLITIKAI VISZONYAI 1918—19-BEN

ÉRTEKEZÉSEK A TÖRTÉNETI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL

76

ROMSICS IGNÁC

A DUNA—TISZA KÖZE HATALMI-POLITIKAI VISZONYAI 1918—19-BEN

AKADÉMIAI KIADÓ · BUDAPEST